

Валерій
Падяк

ПЛАВЕ КАЧА ПО ТИСИНІ...

Валерій Падяк

Плаве кача по Тисині...

Перша світова війна
у карпаторусинському пісенному
фольклорі

Монографічне дослідження

Ужгород
Видавництво В. Падяка

2017

УДК 398.81(=161.25)"1914/1918"=161.2=161.25

П12

Падяк, Валерій.

Плаве кача по Тисині... : Перша світова війна у карпаторусинському пісенному фольклорі : монограф. дослідж. / В. Падяк — Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2017. — 118 с. : іл. + ноти. + Текст укр. та русин. мовами.

Автор дослідив питання побутування у роки війни вояцьких пісень, звернув увагу на їх ідейно-тематичне багатство. Родзинкою видання стала історія широко відомої у сучасній Україні пісні «Плаве кача по Тисині...» — своєрідного українського Реквієму. Загалом, вояцькі пісні зберігають для наступних поколінь широку палітру людських переживань та настроїв фронтовиків; їм притаманне народнофілософське осмислення світової трагедії та негативна оцінка будь-якого братовбивчого конфлікту.

Для науковців гуманітарного профілю — літераторів, істориків, етнографів і фольклористів — та широкого загалу любителів історії карпатських русинів.

Рецензенти:

Ганна Карась, доктор мистецтвознавства

професор кафедри методики музичного виховання і диригування,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ)

Патріція Крафчик, Ph. D

професор російської та слов'янських мов і літератур,
Державний коледж Евергрін — The Evergreen State College
(м. Олімпія, шт. Вашингтон, США)

© В. Падяк, 2017.

ISBN 978-966-387-114-4

ЗМІСТ

Передмова	5
Вступ	9

Розділ перший

Перша світова війна та карпаторусинська вояцька співанка	15
Пісні з фронту, опубліковані в ужгородському виданні «Мѣсяцословъ» у 1915–1916 роках	26

Розділ другий

Підкарпаторусинська балада «Плаве кача по Тисині» – символ української Революції гідності	43
До джерел карпаторусинської балади «Прощай, Росія, прощай, Кавказ»	55

Розділ третій

Махмуд і Карпатська Маріам (Становлення на Лемківщині нової аварської поезії)	75
---	----

Додатки

Твори карпаторусинської літератури 1920–1940-х рр. з теми Першої світової війни	96
Перелік публікацій автора з теми Першої світової війни	99

Довідковий апарат

Підписи до ілюстрацій	102
Іменний покажчик	103
Географічний покажчик	107
Покажчик назв народних пісень	111
Резюме (на русском языке)	113
Summary (in English)	113

Передмова

У 2018 році європейська громадськість згадуватиме про події столітньої давнини – закінчення Першої світової війни – найбільш безглуздої бійні в історії людства, що завершилась остаточним розпадом середньовічних імперій та початком нової ери – ери націоналізму. На уламках чотирьох імперій відтак виникли два десятки національних держав.

Цю війну сучасники називали «Великою», намагаючись тим самим підкреслити неосяжність першого в історії людства глобального збройного конфлікту, зафіксувати в історичній пам'яті розмах військових баталій на теренах держав, втягнутих у війну, наголосити на масштабах людських жертв та руйнувань інфраструктури. У війну було втягнуто 38 держав, мобілізовано понад 74 млн. осіб, із них у діючі армії – понад 29 млн. солдат і офіцерів. Воюючі сторони втратили понад 10 млн. вояків та цивільного населення вбитими та ще 20 млн. пораненими.

Війна закінчилася 11 листопада 1918 року. Ті, хто пережив війну, вірили, що світова трагедія вже ніколи не має повторитися. Пам'ять про Велику війну було відтворено у сотнях монументів, меморіальних знаків, творів мистецтва. Щороку одною хвилиною мовчання населення багатьох держав об 11 годині 11 числа 11 місяця згадувало про цю світову трагедію.

Одним із таких меморіалів жертвам Першої світової війни у 1938 році мав стати пам'ятник, щойно зведений в Ужгороді (головне місто тодішнього автономного краю Підкарпатська Русь у складі Чехословаччини). За іронією долі, цей монумент, що й нині зберігає свій первісний вигляд (видовжена та усічена піраміда, заввишки понад п'ять метрів, з тесаного білого вапняку), так ніколи й не був відкритий. А більшість ужгородців навіть не здогадуються, що такий пам'ятник стоїть в Ужгороді.

Хоча ніхто цього не бажав та не міг передбачити, але ужгородський пам'ятник став символічним містком між Першою та Другою світовими війнами. Відкриття монументу вочевидь було заплановано чехословацькою владою на 11 листопада 1938 року (до 20-річниці завершення війни).

Однак згідно з рішенням Віденського арбітражу, що відбувся 2 листопада того року, щоб задовільнити територіальні претензії Угорщини, їй було передано землі півдня Словаччини та частину територій Підкарпатської Русі, включно з містами Ужгород, Мукачево та Берегово. 9 листопада останні військові та урядники чехословацької адміністрації залишили Ужгород. А вже наступного дня угорське військо вступило до міста – була це прелюдія до Другої світової війни.

Ясна річ, у стані поспішної евакуації з Ужгорода чехословацькій адміністрації було не до меморіальних церемоній! Безіменний пам'ятник вцілів у роки Другої світової війни, у радянські часи він довгі десятиліття залишався нічийним, у 1970-ті (тоталітарні) роки став пам'ятником Карлу Марксу, а у сучасну епоху (декомунізації) – знов нічийним¹.

Як було це у випадку з ужгородським пам'ятником, якого позбавили історичної пам'яті, щось подібне трапилось із людством, яке мало що пам'ятає про ту Велику війну. У першу чергу тому, що у 1939 році вибухнув ще більш руйнівний та ще більш масштабний збройний конфлікт. У Другу світову війну було втягнуто 61 країну (80% населення Землі), мобілізовано понад 110 млн осіб; людські втрати (за приблизними оцінками) склали понад 73 млн осіб, з того на фронтах загинуло майже 25 млн воєнків.

Повертаючи суспільству пам'ять про Першу світову війну, сучасні науковці багатьох держав активізували пошукову діяльність. До 100-ї річниці початку війни вийшло чимало різномірної книжкової продукції. Охопити усе написане та опубліковане у рамках нашого дослідження не уявляється можливим. Тому назвемо лише деякі з видань останніх років, що цілком чи у значній мірі були присвячені саме Карпатській операції 1914–1915 років. Це й наукові монографії Анджея Олейка² з Польщі, Юрія

¹ Більше інформації про історію ужгородського монумента *див.*: В. Падык. Четыре пирамиды памяти // К 100-летию Начала Первой (великой) мировой войны : спецвып. альманаха «Рус. культура Закарпатья» / сост. : А. Е. Луговой, В. В. Кривошанко. – Ужгород, 2014. – С 101-107; В. Падык. Когда в Ужгороде восстаноят памятник жертвам Первой мировой войны? // Там само. – С. 113-115; В. Падык. Коли в Ужгороді відбудеться відкриття пам'ятника жертвам Першої світової війни? // Naš kultúrno-historický kalendár 2015 / Užhorodský spolok Slovákov, Slovenský klub Ukrajiny ; šefredaktori : I. Latko, E. Pereš. – Užhorod, 2015. – С. 74-77; В. Падык. Когда в Ужгороде восстаноят памятник жертвам Первой мировой войны? // Европа-Центр. – Ужгород. – 2014. – 11 июля (№ 28). – С. 6.

² Olejko A. Karpacka wojna trzech cesarzy: Z działań wojennych I wojny światowej na lądzie i w powietrzu. – Rzeszów: Carpathia, 2013. – 563 s.

Фатули³ та Леоніда Соколова⁴ з України. Це також три колективні збірники, що вийшли у Словаччині⁵ та Ужгороді⁶. Це також мемуарна література, насамперед спогади Тиводара Легоцького⁷ та Олексія Брусилова⁸. Цікаве ілюстроване видання, що розповідає про військові кладовища часів Карпатської операції у регіоні Низьких Бескидів, видав Анджей Пьєцух⁹ з Польщі. Варто пригадати ще кілька видань, що також містять чимало різномірної інформації щодо Карпатської операції. Це, насамперед, каталог поховань німецьких вояків з Першої та Другої світових війн на території Словаччини¹⁰, а також ілюстроване видання Миколая Берченка про віддзеркалення воєнних подій на польських поштових картках¹¹ та укладений у Відні Йозефом Райтфельдом (чотирма мовами) альбом архівних фотодокументів з розширеними науковими коментарями¹².

Тема Карпатської операції є об'єктом уваги автора цих рядків. Впродовж понад десяти років, починаючи з 2004 року, нами було опубліковано

³ Фатула Ю. Полеглих ми так і не поховали...: Бойовий шлях 85-го Мараморосько-Угочанського піхотного полка австро-угорської армії. 1914–1918. – Ужгород: Патент, 2016. – 348 с.

⁴ Соколов Л. Львов под русской властью // Русское слово: К 100-летию начала Первой мировой войны. – Львів: Ліга-прес, 2014. – С. 13-252.

⁵ Prvá svetová vojna a Východné Slovensko: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie / ed. M. Drobnák, V. Sabó; Klub vojenskej histórie Beskydy. – Humenné, 2014. – 136 s.; Karpatský front 1914/1915 / Eds. M. Čaplovič, M. Drobnák, V. Sabó, R. Turík; Vojenský historický ústav Bratislava; Klub vojenskej histórie Beskydy. – Bratislava, 2016. – 312 s.

⁶ К 100-летию Начала Первой (великой) мировой войны : спецвып. альманаха «Рус. культура Закарпатья» / сост. : А. Е. Луговой, В. В. Кривошапко. – Ужгород, 2014. – 138 с.

⁷ Lehoczky T. Világháborúnk. Napló = Наша світова війна. Щоденник. [У 2-х кн. У 4-х ч.] / szerk. : Gy. Csátáry, F. Molnár, M. Orbán. – Beregszász ; Ungvár = Берегово ; Ужгород, 2016. – I-II. rész = Ч. I-II. – 340 o.; III-IV. rész = Ч. III-IV. – 468 o.

⁸ Брусилов А. Мои воспоминания. – Харьков: Фолио, 2012. – 528 с.

⁹ Piecuch A. Cmentarze z I wojny światowej w Beskidzie Niskim. – Warszawa : Gondwana, 2014. – 336 s. : il.

¹⁰ Katalóg vojnových hrobov nemeckých vojakov padlých v období 1. a 2. svetovej vojny pochovaných na území Slovenskej republiky / Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. – Bratislava, 2010. – 308 s. : il. – Текст чес. мовою

¹¹ Berczenko M. I wojna światowa i sprawa polska : na dawnych kartach pocztowych. – Rzeszów : Libra, 2009. – 232 s.

¹² Rietveld J. 1914–1918 in Bildern – in pictures – en images – per immagini / by Institut für historische Bildforschung. – Deiningen, 2013. – 364 s.

понад два десятки статей, які віддзеркалюють події війни з позицій корінного населення Карпат – карпатських русинів, які опинились у полум'ї війни – між двох ворогуючих армій. (Див. Перелік публікацій автора з теми Першої світової війни у додатках до книги). У найближчій перспективі нами заплановано видання монографії під назвою «Перша світова війна: Карпатські спомини».

Під час роботи над монографією у поле зору дослідника потрапляли різноманітні матеріали, що дають можливість випукло та багатогранно відчувати драматизм подій. Частина матеріалів лише опосередковано пов'язана з бойовими діями. Це, у першу чергу, різноманітні пласти карпаторусинського пісенного фольклору, що народжувався під час війни. Це також різноманітні приклади творчих впливів та запозичень, які ставали можливими завдяки тому, що Карпати перетворились у плацдарм, де зійшлися представники багатьох народів, чиї армії вели тут кровопролитні бої. Нарешті, тема війни достатньо широко увійшла у карпаторусинську художню літературу міжвоєнної доби; про війну нагадують численні військові кладовища та меморіали тощо. Частину цих матеріалів ми вирішили об'єднати в окреме видання. Так народилась ідея ще однієї книжки.

Видання під назвою «Плаве кача по Тисині...: Перша світова війна у карпаторусинському пісенному фольклорі» складається з трьох розділів. У першому розділі ми подаємо загальні відомості про жанр карпаторусинської вояцької пісні та роль тогочасної місцевої преси (насамперед, щорічника «Мѣсяцословъ») у збереженні пісенного фольклору. У другому розділі ми переходимо до двох конкретних прикладів зародження та побутування вояцької пісні. Тут важливе місце займає стаття про історію пісні «Плаве кача по Тисині», яка сьогодні в Україні сприймається суспільством як український Реквієм. Дещо виходить за межі, визначені завданням дослідження, матеріал, уміщений у третьому розділі. Йдеться про творчість визначного аварського поета Махмуда. Під час війни, перебуваючи у карпаторусинському етнічному середовищі, він створив літературні шедеври (виконувані під супровід музичного інструменту – пандура); й це сприймається літературознавцями як факт становлення нової аварської поезії – літератури аварців, тобто корінного етносу Кавказу. Факт настільки ж цікавий, навіть сенсаційний, як і невідомий – навіть вузькому колу дослідників!

Нарешті, у додатках ми також подали перелік художніх творів карпаторусинської літератури 20-40-х рр. XX століття, в яких відображено події Першої світової війни. Ця тема також чекає на свого дослідника!

Вступ

Війна для карпатських русинів, як і для інших жителів Австро-Угорської держави, розпочалась 28 липня 1914 року. Цього дня Австро-Угорщина (після вбивства у Сараєві спадкоємця австрійського престолу Франца Фердинанда) оголосила війну Сербії та розпочала загальну мобілізацію. Далі політичні події стрімко розвивались у певному порядку:

- Німеччина 1 серпня оголосила війну Росії, а 3 серпня – Франції та Бельгії;
- Англія 4 серпня оголосила війну Німеччині;
- Австро-Угорщина 5 серпня оголосила війну Росії;
- Сербія 6 серпня оголосила війну Німеччині;
- Чорногорія 11 серпня оголосила війну Австро-Угорщині та Німеччині;
- Франція 11 серпня оголосила війну Австро-Угорщині;
- Англія 13 серпня оголосила війну Австро-Угорщині;
- Японія 23 серпня оголосила війну Німеччині;
- Австро-Угорщина 25 та 28 серпня оголосила війну Японії та Бельгії;
- у листопаді 1914 року держави антинімецької коаліції (Росія, Англія, Франція, Сербія, Бельгія) оголосили війну Турції;
- 23 травня 1915 року Італія оголосила війну Австро-Угорщині.

Вже скоро карпатські русини у складі австро-угорських чи угорських (гонведських) військових з'єднань опинились далеко від своїх карпатських домівок – на російському, сербському та італійському фронтах.

Свідок тих подій, що підписався псевдонімом «Лаборецькій», відразу після війни описав карпаторусинське село часу загальної мобілізації: «1914. 1-аго Августа. Историчное число. Европейская война началась. Народъ ужасно взволнованъ. Что будетъ? Почему война? Как долго будетъ держати? Повсюду самая большая суматоха. Начинается всеобщая мобилизация. Изъ нашихъ Карпатскихъ сель горнется молодежь, взрослые

мужчины къ поѣздамъ. Жандармерія непрестанно ходить по деревнямъ, контролируетъ, не скрывается-ли нѣкто дома? Поѣзды наполнены, биткомъ набиты народомъ. На станціяхъ трогательныя сцены. Женщины съ дѣтми вергаются опередъ паровозы. Плачь, слезы...»¹.

Незабаром війна прийшла також у Карпати. У першому ж великому зіткненні ворогуючих держав на Східному фронті наприкінці серпня 1914 року, відомому як Галицька битва, Австро-Угорщина втратила понад 325 тисяч вояків – майже третину своїх збройних сил, направлених на Східний фронт. Битву було програно і австро-угорська армада, переслідувана 3-ою та 8-ою російськими арміями, панічно відступала, щоб сховатись за Карпатським водороздільним хребтом.

24 вересня «на хвості» в австро-угорців перші російські з'єднання подолали Карпатські гори. Зачепившись за карпатські перевали, російське військо (з перемінним успіхом) утримувало їх аж до початку травня 1915 року. Це тривале воєнне зіткнення прийнято називати Карпатською операцією.

Карпатська операція не мала жодного стратегічного значення. Союзники по коаліції (Антанта) чекали стрімкого наступу росіян на Берлін, щоб врятувати від повної поразки Францію. Але у Росії на це не вистачало ні сил, ні озброєнь. Фактично, командування поставило перед російським військом мету – імітувати рішучий наступ на Угорську низовину та, по можливості, утримувати гірські позиції якомога довше. Як мінімум, виморити голодом (у своєму тилу) гарнізон Перемиської фортеці (після шести місяців облоги він капітулював 22 березня 1915 року). Наступ вглиб території Угорщини ця армія, що увесь час операції залишалась без належного озброєння, амуніції, провізії, зимового одягу та фуражу, навіть не планувала. Хіба що, як про це згадував генерал Олексій Брусилов, командувач 8-ої російської армії, час від часу спускалася з перевалів у ближні верховинські села, щоб «вчинити там паніку та швидко повернутися назад»².

На початку травня 1915 року в результаті прориву німецького війська генерала А. Макензена під Горлицями та просування наступу на Перемишль та Львів російське військо у Карпатах опинилося під загрозою повного оточення та змушене було швидко відступити. За шість днів

¹ Лаборецькій. Воспоминання на Карпатскі бои въ 1914–1915. // Мѣсяцесловъ Амер-Русского Сокола Соединенія на годъ 1922 = Kalendar' Amerikanskaho Russkaho Sokola Sojedenenija na hod 1922. – Homestead, Pa. – С. 105.

² Брусилов А. Мои воспоминания. – Харьков: Фолио, 2012. – С. 109.

хаотичного відступу Росія втратила з 250 тисяч військових, задіяних у операції, 210 тисяч осіб, у т.ч. 140 тисяч військовополоненими³.

Втрати Центральних держав у Карпатській операції (включно з Перемишлем) склали вбитими, пораненими та полоненими 600-800 тисяч осіб⁴. Щодо російських втрат, то тут наводиться цифра в 1 млн. осіб, з яких вбитими – понад 200 тис. бійців.

Жорсткий характер Першої світової війни викликав емоційний сплеск у його вимушених учасників – безправних рекрутів, мобілізованих на чужу війну. Осмислюючи світову трагедію, сільські русинські парубки, дорослі чоловіки свою відповідь вкладали у зміст народної пісні, що активно побутувала на фронтах Першої світової війни.

Також місцеве карпаторусинське населення, що опинилось у зоні бойових дій під час Карпатської воєнної операції, стикнулося із чужими народнопісенними традиціями. Учасниками цих процесів були представники інших народів, втягнутих у цю війну – у першу чергу, близьких за мовою та вірою росіян та українців. Це викликало благодотвірні процеси творчих запозичень та впливів на карпаторусинську співанку народної поезії інших народів.

Вояцькі пісні часу Першої світової війни зайняли важливе місце у пісенному фольклорі карпатських русинів. Ці пісні зберігають для наступних поколінь багатство людських переживань та настроїв фронтовиків; їм притаманне народнофілософське осмислення світової трагедії та негативна оцінка будь-якого братовбивчого конфлікту.

Нарешті, Перша світова війна була останнім періодом животворного духовного буття людини, яка все ще жила первинними естетичними потребами висловлювати свої почуття (сум, відчай, радість, кохання, любов тощо) та мрії завдяки народній пісні (співанці). Ці живі процеси декілька років поспіль були значно загальмовані новими благами цивілізації, такими як радіо, кіно, грамофон, далі – телебачення тощо, які поступово увійшли у щоденний побут людини. Ці «блага» посунули на задній план народну пісню, віддаючи перевагу авторській самодіяльній пісні.

³ Bihl W. Der Erste Weltkrieg: 1914 – 1918: Chronik – Daten – Fakten.– Wien: Böhlau Verlag, 2010. – S. 112.

⁴ Там само, S. 111.

Розділ перший

Перша світова війна та карпаторусинська вояцька співанка

Народна пісенна поезія карпатських русинів, за виразом її відомого у чеському та словацькому етнічному середовищі популяризатора Яна Вондрачка¹ (1882–1953), – це невичерпна скарбниця поетичних дорогоцінностей рідкісної краси. Простий люд карпаторусинський, що впродовж багатьох сторіч жив на узбіччі західних та східних культурних течій, зберіг у собі незайману красу творчі джерела, які струменять його здоровими та напрочуд творчими проявами².

Особливе місце у фольклорі посідає вояцька пісня. Карпаторусинська традиція вояцьких та рекрутських (катунських) пісень має глибоке кількасотрічне коріння. У текстах пісень відбита історія багатьох воєнних кампаній, в яких брали участь карпатські русини. Зміст цих пісень відтворює багатство людських переживань та настроїв. Вільні від цензурної опіки, вони також є проявом поглядів та переконань простої людини, яка привносить у пісню своє бачення суспільно-політичних явищ, судить їх за законами раціонально-природного середовища, яке завжди є носієм паціфістських ідеалів.

Цей духовний скарб уже давно став надбанням фольклористики; пісні внесено до багатьох фольклорних збірників, випущених у різні часи. Не заглиблюючись у даній публікації до питань класифікації та характеристики цих збірників, зазначимо, що у XX столітті при укладанні збірників карпаторусинських народних пісень стало традицією виокремлювати розділ із піснями, які за змістом співвідносні з подіями на війні, участю у бойових діях, розставанням вояків зі своїми рідними, від'їздом у мирний час на військову службу, тяготами, що супроводжують життя військових тощо. Ці пісні у збірниках (відповідно до тогочасної традиції чи впливу домінуючої мови) згруповано під різними назвами. Серед назв можемо назвати наступні: рекрутські, катунські, вояцькі, воєнні, військові, жовнірські, солдатські тощо.

¹ Найбільш повну його біографію *див.*: Поп І. Вондрачек Ян (Vondráček Jan) // Енциклопедія історії та культури карпатських русинів / Заг. ред. П. Р. Марочія. – Ужгород, 2010. – С. 100-101.

² Vondráček J. Úvodem // Lidové balady karpatoruské / Preložil Jan Vondráček. – Bratislava: Podkarpatoruské nakladateľství, 1938. – S. 7.

Не претендуючи на повноту охоплення фольклористичних публікацій та, головню, збірок народних карпаторусинських пісень, зазначимо, що збирання вояцького та катунського фольклору було у полі зору чималого числа фольклористів. У міжвоєнну добу зі своїми збірками виступили: Лука Дем'ян³, Ісидор Біляк⁴, Антоній Бобульський⁵, а у перекладах чеською мовою – Ян Вондрачек⁶. У 1940-х роках тему розробляли музикознавці Юрій Костюк (*псевд.*: Костьо), Петро Милославський, Дезидерій Задор⁷, також збирачі фольклору Михайло Попадич⁸ та Василь Піпаш⁹. Слід звернути увагу й на маловідоме пісенне видання (з нотами) «Школьный хорь...», яке уклав учитель Михайло Гоер та «переробив» Д. Задор¹⁰.

³ Лука Дем'ян (до 1945 р. – Демян) разом з братом Іваном протягом життя уклав 25 томів карпаторусинського фольклору. Все залишилося у рукописах. Якогось окремого збірника народних пісень Лука Дем'ян по собі не залишив. Частково зібрані ним вояцькі пісні надруковані в ужгородському виданні-щорічнику «Мѣсяцесловъ».

⁴ Жаворонокъ: Собрание русскихъ пѣсней и пословицъ Подкарпатского народа / Собралъ Исидоръ Билякъ. – Ужгород: Изданіе Юлія Фелдешія, 1926.

⁵ Окремого збірника народних пісень А. Бобульський по собі не залишив. Зібрана ним низка вояцьких та рекрутських пісень була вміщена у виданні: Жаворонокъ: Собрание русскихъ пѣсней и пословицъ Подкарпатского народа / Собралъ Исидоръ Билякъ. – *Див. с.* 129-141.

⁶ Lidové balady karpatoruské / Preložil Jan Vondráček. – Bratislava: Podkarpatoruské nakladateľství, 1938. – *Особливо див.* балади на с. 17-18, 29-31, 60-61, 67-69.

⁷ Народнѣ пѣснѣ Подкарпатскихъ русиновъ. Ч. I / Зобрали: Д. Задор, Ю. Костьо, П. Милославский. – Унгваръ: Выданя Подкарпатского общества наукъ, 1944. – 112 с. – *Особливо див. с.* 80-90.

Йдеться про пісні: «Мала мама сына Василя» (записана у с. Петрова Быстра), «Ой, зорничко вечерѣшня» (с. Петрова Быстра), «Летѣли гусочки з далекого краю...» (с. Середне), «Сидить чѣсарь на тронѣ» (с. Макарьово), «Иване, Иване, раз» (с. Худльово), «Паде дощ, паде дощ» (с. Білки), «Коли шел до войска» (с. Туря-Ремети), «Ой, у полѣ два яворы» (с. Щербовець), «Коноплѣ ся зеленѣют» (с. Худльово), «Чорна гора не орана» (с. Сімерки), «Вербують гусарѣ» (с. Радванка). Ці пісні (а до кожного тексту тут додано нотний запис) подаються у збірнику з позначкою «воєнскѣ».

⁸ Сопілка: Народні співанки з Богдана / Зібрав и впорядковав М. Попадич. – Nagyszölös: Ugocsai Központi Könyvtármű, 1942. – *Особливо див.* розділ «Пісні вояцькі» (с. 75-84).

⁹ Збірничок гуцульських народних пісень коломийок / Зібрав В. Піпаш в Косівській Полянї. – Тячів: Типографія Липот Сабов, 1941. – *Особливо див.* розділ «Вояцькі» (с. 15-19).

¹⁰ Школьный хорь для старшихъ класъ народныхъ и середнихъ школъ / Собралъ и составилъ Михаилъ Гоеръ; Переробивъ Дезидерій Задоръ. – Унгваръ, 1942. – *Особливо див.* розділ «Воєннѣ» (с. 11-14).

Особливо плідним був період другої половини ХХ століття. У цей період побачили світ фольклорні збірники, укладачами яких виступили місцеві та київські знавці карпаторусинського фольклору в Україні, якот: Петро Лінтур¹¹, Михайло Кречко (у співавторстві з П. Лінтуром)¹², Зоя Василенко¹³, Степан Мишанич¹⁴ тощо.

У Чехословаччині на початку 1970-х років особливо драматичною виявилась доля 1200-сторінкового рукопису фольклорного збірника Ореста Зілинського, який автор планував опублікувати під назвою «Підбескидські народні балади». Збірник, підготовлений до друку автором у 1971 році в братиславському видавництві¹⁵, не був виданий з певних та не до кінця з'ясованих причин. До видання цього збірника науковці повернулися ще раз лише у 2013 році. Того року книжка таки вийшла, але вже не у Словаччині, а у Києві та, на превеликий жаль, під іншою, ідеологічно забарвленою (на догоду політики українізації!) назвою – «Українські народні балади Східної Словаччини»¹⁶.

Карпаторусинський фольклор, зокрема вояцькі пісні, зафіксований також у збірниках, які свого часу фольклористи укладали на теренах Словаччини та Румунії, записуючи пісні на карпаторусинських етнічних територіях. Так, у Словаччині збірники опублікували Микола Мушинка¹⁷,

¹¹ Народні балади Закарпаття / Запис та впорядкування текстів, вступна стаття і примітки П. В. Лінтура. – Видавництво Львівського університету, 1966. – 284 с.

¹² Закарпатські пісні та коломийки / Упорядкували М. М. Кречко та П. В. Лінтур. – Ужгород: Карпати, 1965. – *Особливо див.* розділ «Вояцькі та рекрутські» (с. 111-120).

¹³ Закарпатські народні пісні / Укладання, передмова та примітки З. І. Василенко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – *Особливо див.* розділ «Історичні, вояцькі та рекрутські» (с. 43-70).

¹⁴ З гір Карпатських: Українські народні пісні-балади / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття, примітки та словник С. В. Мишанича. – Ужгород: Карпати, 1981. – *Особливо див.* розділ «Історичні балади» (с. 28-104).

¹⁵ Про трагічну долю цього знищеного збірника *див.*: Мала мати сина: Народні балади русинів-українців Пряшівщини із знищеної збірки Ореста Зілинського / Упорядкування, вступна стаття та післямова М. Мушинки. – Пряшів: Союз русинів-українців Словацької республіки; Асоціація українців Словаччини, 1993.

¹⁶ Зілинський О. Українські народні балади Східної Словаччини. – К., 2013. – 728 с.

¹⁷ З глибини віків: Антологія усної народної творчості українців Східної Словаччини / Склав М. Мушинка. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі; Відділ української літератури в Пряшеві, 1967. – *Особливо див.* розділ «Рекрутські та військові пісні» (с. 194-200).

Михайло Гириак¹⁸, Олександр Дулеба¹⁹, Юрій Харитун²⁰, а у Румунії – Іван Ребошапка²¹, Олекса Бевка²² тощо.

Вояцькі та рекрутські пісні також представлені у репертуарних збірках деяких самодіяльних виконавців народної пісні. Своїми піснями вони репрезентують той чи інший регіон карпаторусинських територій. Це, наприклад, пісні з репертуару Анці Ябур (упорядник Микола Мушинка)²³ та Юрка Колинчака (укладач Михайло Гириак)²⁴. Це також стосується збірок, які презентують колективного автора певного історичного регіону. Наприклад, у Східній Словаччині це пісні Старинської долини, що на Снинщині, які зібрав Андрій Каршко²⁵, або ж пісні села Орябина Старолюбівнянського округу, упорядковані Михайлом Гириком²⁶. Окремо стоїть збірник народних пісень відомої співачки, майстра баладного жанру, солістки Закарпатського народного хору Віри Баганич, яка у своїй творчості, хоча й спиралася на пісенний скарб свого рідного регіону – Верховини

¹⁸ Гириак М. Поетика українських народних ліричних пісень Східної Словаччини. – Братіслава – Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво; Відділ української літератури, 1989. – 328 с.

¹⁹ Українські народні пісні Східної Словаччини. Т. III / Записав і упорядкував А. Дулеба. – Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі; відділ української літератури, 1977. – *Особливо див.* розділи «Історичні» (с. 47-56) та «Рекрутські та військові» (с. 57-78).

²⁰ Ой краю мій рідний / Запис, упорядкування, вступ та примітки Ю. Харитун. – Пряшів, 1987. – *Особливо див.* розділ «Військові пісні» (с. 175-208).

²¹ Народні співанки / Зібрав і упорядкував І. Ребошапка. – Бухарест: Літературне видавництво, 1969. – *Особливо див.* розділ «Рекрутські та солдатські (жовнірські) пісні» (с. 180-226).

²² Червона ружа: Збірник народних співанок / Зібрав і впорядкував О. Бевка. – Бухарест: Критеріон, 1981. – *Особливо див.* розділ «Рекрутські та солдатські пісні» (с. 180-230).

²³ Срібна роса: З репертуару народної співачки Анці Ябур із Стащина / Упорядкування, вступна стаття та примітки М. Мушинки. – Пряшів: Видання ЦК КСУТ в ЧССР, 1970.

²⁴ Пісні Юрка Колинчака / Запис, вступ, упорядкування, післямова та словник М. Гириака. – Пряшів, 1982. – *Особливо див.* розділ «Військові пісні» (с. 103-114).

²⁵ Пісні з-під Газдорані / Зібрав А. Каршко. – Пряшів: ЦК КСУТ ЧССР, 1976. – *Див.* пісні: «Містечко Лемберку» (с. 7), «Як єм ішов до Боснії на війну» (с. 16).

²⁶ Народні пісні села Орябини / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття, післямова та примітки М. Гириака. – Пряшів, 1986. – *Особливо див.* розділ «Військові пісні» (с. 149-156).

(Воловець), між тим презентує на професійній сцені народну пісню усієї Підкарпатської Руси (Закарпатської області)²⁷.

Досить часто (як на ранній стадії становлення фольклористики, так і в наші дні) пісенні тексти у збірниках народної поезії не супроводжуються нотним матеріалом, що ускладнює їх сприйняття як музичного твору. Зокрема, це можна пояснити багатоваріантністю музичного наповнення пісні – одна й та ж пісня може виконуватися на різні мелодії. Фольклористи пояснюють це намаганням виконавця прилаштувати народнопоетичний текст до тієї чи іншої відомої йому мелодії, а тому не завжди фіксують увагу на нотному запису. Цілком слушними є спостереження київської дослідниці Зої Василенко, яка звертає увагу на елемент ситуативності у підборі мелодії до народнопоетичного тексту. Порівнюючи карпаторусинську (у термінології науковця – закарпатську) пісню з українською, дослідниця пише: «Характерною рисою закарпатського пісенного фольклору, яка помітно відрізняє його від фольклору центральних областей України, є відносна самостійність пісенних мелодій і текстів, або, інакше кажучи, вільне оперування ними. Закарпатці вважають цілком закономірним виконання різних пісенних текстів на першу-ліпшу мелодію»²⁸. Далі на підтвердження своїх висновків З. Василенко наводить декілька прикладів з власного досвіду, набутого під час фольклористичних експедицій в Закарпатську область, коли народні виконавці на її очах підбирали мелодію. Наприклад, один із них, М. Галай з села Репинне Міжгірського району, виконуючи пісню “Синя гора не орана”, вточнював, що її “мош узяти хоть на який голос”²⁹.

²⁷ Співає Віра Баганич / Дослідницький центр Видавництва В. Падяка; Упоряд. нар. пісень В. Баганич (Гамага). – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2001.

У репертуарному збірнику «Співає Віра Баганич» представлено шість найпопулярніших у краї вояцьких та «катунських» пісень: «Пливе кача по Тисині» (записано у 1959 р. у с. Воловець від мами – А. Баганич, 1916 р. н.), «Чорна гора не орана» (записано у 1990 р. у с. Верхні Ворота від Калини Гафинець, 1939 р. н.), «Прощай, Росія, прощай, Кавказ...» (записано у 1985 р. у смт Воловець від А. Баганич, 1916 р. н.), «Серед поля груша стоїт» та «В зеленім гасечку» (обидві записані у 1990 р. у с. Верхні Ворота від К. Гафинець), «Ой жалю, ты мій жалю» (записано у 1962 р. у с. Синевір від Івана Фічора, 1940 р. н.). (Названі пісні записані виконавицею або ж спільно із М. Малильо).

²⁸ Василенко З. Закарпатські народні пісні // Закарпатські народні пісні / Укладання, передмова та примітки З. І. Василенко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 9.

²⁹ Там само. – С. 9-10.

Світова війна 1914–1918 рр. (яку також називали Великою війною) зайняла помітне місце у карпаторусинському пісенному фольклорі. Записи народних пісень фольклористи почали публікувати безпосередньо з початком бойових дій. Так, нам вдалося віднайти один із перших таких фольклорних зразків. Він пов'язаний з ім'ям молодого (на той час двадцятирічного) збирача карпаторусинського фольклору Луки Дем'яна (1894–1968)³⁰. У календарі-щорічнику, що його у 1914 році укладав в Ужгороді Августин Волошин під назвою «Мѣсяцословъ на 1915. обыкновенный годъ», зустрічаємо дві опубліковані Лукою Дем'яном народні пісні під загальною назвою «Народна пѣснь»: 1) «Ой на горѣ дуб, там катуне суть» та 2) «У поли верьба, коло ней вода». Фольклорист (він тут виступив під псевдонімом «Лукачъ Демянъ») не уточнив, від кого і в якому регіоні записав згадані пісні, ані не подав нотний текст. Ймовірно, йдеться про катунські пісні, написані ще до Першої світової війни. Нижче подаємо обидва тексти без скорочень:

1.

Ой на горѣ дуб, там катуне суть,
Под бѣлою березою капитана бьють.
Ой ты пане наш, капитане наш!
Тече рѣка кирвая, од тебе до нас...

2.

У поли верьба, коло ней вода,
Там дѣвчина воду брала, сама єдина,
Жовнѣрь до воды, дѣвка от воды,
Чекай, чекай бѣла дѣвко, даш конѣм воды.
Як я маю стати, конѣм воды дати,
Зимна роса, а я боса, не могу стояти.
Розгорну жупанчик, ножки завію,
Чей ня пан Бог запоможе, черевички куплю³¹.

Згодом Лука Дем'ян опублікував у календарю-річнику «Мѣсяцословъ» рекрутську пісню під назвою «Воинскѣ спѣванки»:

³⁰ Найбільш повну його біографію *див.*: Поп І. Лука Дем'ян (Демянъ Лукачъ) // Енциклопедія історії та культури карпатських русинів / заг. ред. П. Р. Магочія, Ужгород, 2010. – С. 176.

³¹ Мѣсяцословъ на 1915. обыкновенный годъ... / Сост. Авг. Волошин. – Унгвар: Книгопечатня «Акц. общества УНЮ», 1914. – С. 81.

Горѣ селом, долѣ селом
Идут комисарѣ,
Котрѣ хлопцѣ не женатѣ,
Берут у гусарѣ.

Ой гуляли гусарики,
Гуляли драгоны,
Та завели бѣлу дѣвку
У свои шкадроны.

Идеш любцю у катуны,
Бери мене с собов,
Та най мои чорнѣ очка
Не плачут за тобов³².

Також відомий на Підкарпатській Русі збирач фольклору Ісидор Біляк (1889–1944) подав до «Мѣсяцослова» вояцьку (патріотичну за змістом) пісню «Спѣванка», яка й була надрукована у 1915 році:

Я молодой из катунми
Пошов ем на войну,
Пан Бог знае, ци видиш ня
Щи раз при здоровлю.

Пан Бог знае, моя мамко,
Ци видиш ты мене,
Бо туй кулѣ, як громове,
Летят против мене.

Кулѣ летят, каноны бют,
Крик, гойк. Як у пеклѣ,
«Штурм»... «Райто». Так всѣ йдеме
На неприятелѣ.

Вшиткѣ йдеме як витязѣ
В руках из пушками
За малый час поповнится
Небо из душами.

³² Мѣсяцословѣ на 1917. обыкновенный годѣ... / Сост. Авг. Волошин. – Унгвар: Книгопечатня «Акц. общества УНІО», 1916. – С. 105.

Небо буде из душами,
А земля из кровльов,
Як мы йдеме с канонами,
С пушков, с пизом с кульов.

Поможи нам, пане Боже,
Вшитких выгоити,
Вбы 'сьме могли кам май скоро
Дому приходити.

Вбы 'сьме в счастью, у здоровью
Гет поприходили,
А отчизнѣ, королеви
Вѣрно послужили.

О кедь умру я на войнѣ,
Ты втратиш дѣтину,
Мамко, не плачь, бо красна смерть
За нашу отчизну!³³

Ісидору Біляку як укладачу також належить перший фольклорний збірник, у якому вміщено пісні з Першої світової війни; був це «Жаворонок», що вийшов в Ужгороді у 1926 році. У передмові збирач фольклору зауважує: «По прадѣдах осталося много пѣсней, которы переходили из уст до уст народа... Так само дѣтсѣя и днесѣ. Пѣсни у народа родятсѣя як на луки квѣты, вѣтор разносит их насѣнья и они процвѣтают по цѣлой Подкарпатской Руси, даже и в чужинѣ»³⁴.

У збірнику І. Біляка вміщено 127 пісень, частина з них у записах Антонія Бобульського (1877–?), Івана Мигалки, Юлія Фелдешія (1875–1947) та Юрія Левканича. На жаль, тексти подано без нотного матеріалу. Вісім пісень (вони записані письменником А. Бобульським, *див. стор.* 129–141) присвячені темі Першої світової війни. Це, радше, народна поезія, ніж народна пісня. Подаємо назви творів: «Резервист» (1914), «Фантазія» (1914), «Залишена» (1915), «Прощаніє» (1915), «Тужебница» (1915), «Живот вояка» (1916), «Послѣдняя забава» (1916), «Жалоба молодежи» (1917).

³³ Мѣсяцословѣ на 1916. високосный годѣ... / Сост. Авг. Волошин. – Унгвар: Книгопечатня «Акц. общества УНІО», 1915. – С. 75.

³⁴ Билякъ И. Предисловіе // Жаворонокъ: Собрание русскихъ пѣсней и пословиць Подкарпатского народа / Собралъ Исидоръ Билякъ. – Ужгород: Изданіе Юлія Фелдешія, 1926. – С. 3.

Надзвичайно цікавим є факт безпосередньої співпраці фронтовиків з редакціями карпаторусинських видань. Популярний у місцевого читача календар-річник «Мѣсяцословъ» упродовж війни систематично публікував вояцькі пісні, які у редакцію з фронту надсилали вояки, безпосередньо задіяні у бойових операціях. Аналіз річників, які виходили під час війни (Мѣсяцословъ на 1915 ...», «Мѣсяцословъ на 1916 ...» та «Мѣсяцословъ на 1917 ...»), які були укладені відповідно у 1914, 1915 та 1916 рр., свідчить про потужну хвилю творчості. (У подальші роки інтерес редакції до цієї теми швидко згасає!)

Фактично, йдеться про перші зразки, так би мовити, «окопної» народної пісні часу Першої світової війни. Творці пісень – це сільські хлопці, мобілізовані на війну. Вояцьким пісням притаманне виразне авторське звучання. Ці тексти важливі для дослідників фольклору ще й тому, що записані безпосередньо у часи, коли відбувалися події, та від людей, які були учасниками й свідками війни, а не через кілька десятиліть після того та від людей, які лише віддалено пам'ятали про ці події, а пісні перейняли від представників старшої генерації.

Про зв'язок редакції календаря-річника «Мѣсяцословъ» з фронтовиками, що надсилали народні пісні з фронту, красномовно свідчать коментарі, які супроводжують надані тексти. Редакція уважно поставилася до змісту цих коментарів. Хоча у лаконічній формі, але передавала найважливішу інформацію, наприклад: «Написавъ: Петро Бочак, воин 12-го пѣх. полка (Эгеръ)», «Написав в сомбатгельской больницѣ: Михаил Скубенич, 66-го полка раненый воин», «Иван Апшай, цугсфирер из Угль», «Сообщае: Иоанн Папп» (в іншому коментарі про нього більш детально: «Иван Папп, вояк (12-го полка) из Драгова»), «Списав на полю битвы Василий Юсипчук, ц. и к. цугсфирер 7-го полку горной арт. 1-ой батареи из Великаго Бычкова (Мараморош)».

Напрочуд продуктивним виявилось співробітництво з редакцією «Мѣсяцослова» вояка 12-го полку Івана Паппа, родом із Драгова, який протягом 1915 та 1916 років надіслав п'ять пісенних текстів. Також цугсфирер (Zugsführer – *німецьк.*, командир взводу) Іван Апшай, родом із с. Угля, надіслав до редакції дві пісні. Збирач народнопісенного фольклору Іван Васько (за іншими джерелами – Васко, роки життя: 1889 – після 1965 р.) під псевдонімом «Іоан Васковъ» надіслав з передової вірш «На Итальянском фронтѣ»³⁵. Як можна здогадатися зі змісту листа, автор

³⁵ Мѣсяцословъ на 1917. обыкновенный годъ / Сост. Авг. Волошин. – Унгвар: Книгопечатня «Акц. общества УНЮ», 1916. – С. 49-50.

знаходився на війні у складі 85-го піхотного полку (Infanterieregiment von Gaudernak Nr. 85), третина особового складу якого (29%) формувалася з карпатських русинів та штаб якого знаходився у м. Мараморош-Сігет³⁶.

Автор у народнопісенній традиції розпочинає опис жахів нічної атаки з ідилічної картини заходу сонця, яке позолотило верхи гострих скель. Цей опис виразно контрастує з подальшими подіями:

Гроза, дика битка,
Багнейты блискают,
И болезнѣ гласы
Воздух наполняют.

Долу чорнов скалов
Тече кров червена,
Всягды валяются
Розбитѣ тѣлеса.

.....
.....

Місячик блѣдненькій
Лучи затѣгае,
Як би ся напудив –
В хмару утѣкає³⁷.

Півтора десятка текстів вояцьких окопних пісень, надрукованих у річнику «Мѣсяцословѣ», свідчать про переплетення народної пісні з індивідуальною літературною творчістю. Дуже часто опубліковані тексти є зразками творчості окремих осіб, але ці «співанки» інспіровані саме усною народною поезією, написані під її благодійним впливом. Автори, якщо чесно, не відчують себе літераторами; у своїх початках творчості вони лише відтворюють народну пісню, запозичуючи її ритм, мелодику,

³⁶ Щодо біографії Івана Васька, то короткі інформації про нього вміщені у виданні: Поети Закарпаття: Антологія закарпатоукраїнської поезії (XVI ст. – 1945 р.) / Упоряд.: В. Микитась, О. Рудловчак. – Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі; Відділ української літератури в Пряшеві, 1965. – С. 622-623.

³⁷ Цей вірш Івана Васька передрукували (в зукраїнізованому вигляді) укладачі антології «Поети Закарпаття: Антологія закарпатоукраїнської поезії (XVI ст. – 1945 р.)» Олена Рудловчак та Василь Микитась. Також антологія містить короткі інформації про життєвий шлях та зразки поезії Івана Васька, Ісидора Біляка (Сидора Білака), Івана Апшя, Луки Дем'яна тощо.

переймаючи тематичну палітру та притаманний народній поезії соціальний настрій. Нерідко такі авторські пісні швидко стають народними (як це, наприклад, сталося з піснею «Приснив ми ся сон дивнейкый» Ісидора Біляка або ж піснею «Плыне качур по Дунаю...» Івана Паппа) і тому важко визначити, чи це авторська пісня стала народною, чи, навпаки, народна пісня лягла в основу авторського варіанта тексту³⁸. Спостереження за поетичним процесом дає розуміння того, як народжується вояцька пісня, як її підхоплює близьке автору по духу коло однодумців, відточуючи зміст пісні, щоразу наближаючись до простоти та лаконічності висловлення важливих філософських категорій.

Співпраця поетів-фронтовиків з редакцією річника «Мѣсяцословъ» красномовно свідчить про те, що місцева преса доходила на фронті до карпаторусинського вояка. З пісень легко довідатись, на якому фронті перебуває той чи інший автор: «Пошов Петро у Карпаты / Зачав воювати...», «Маскаль сидит на Карпатѣ...», «Бывай здоров, милый краю / А я пойду в Галичину», «Мого сынка Михайлика / У катуны взяли, / Та у сербску краиночку / На войну послали...», «А я хлопец несчастливый, у Тиролском краю / За мадырску краиночку кровцю проливаю...», «Бодай была Италия вшитка ся зарвала...», «Лишив мене молоденьку / Бѣдную вдовицу, / А сам пошов у Россію / В сиреньку землицу...».

Нижче ми публікуємо добірку вояцьких окопних пісень, які під час бойових дій 1915–1916 років потрапили до редакції річника «Мѣсяцословъ» з передової чи військових шпиталів. Ці пісні є актуальною відповіддю фронтовиків на виклики сучасності. Боронячи свою державу, карпаторусинські автори у піснях намагались осмислити трагедію, що відбувалась, але одночасно вони ставали літописцями воєнного лихоліття.

³⁸ Яскравим доказом тут може слугувати репертуар сучасних народних співаків. Наприклад, у репертуарі Віри Баганич обидві пісні (друга – видозмінена) зафіксовано як народні, без згадки про автора. Див.: Співає Віра Баганич / Дослідницький центр Видавництва В. Падяка; Упоряд. нар. пісень В. Баганич (Гамага). – Ужгород, Вид-во В. Падяка, 2001. – С. 23, 54.

Щодо пісні «Приснив ми ся сон дивнейкый», то вона зафіксована, здається, вперше також як народна у виданні 1926 р. «Жаворонокъ: Собрание русских пѣсней и пословиц Подкарпатского народа», укладеному І. Біляком (с. 42). А у виданні 1965 р. «Поети Закарпаття: Антологія закарпатоукраїнської поезії (XVI ст. – 1945 р.)», укладеному О. Рудловчак та В. Микитасем, вона паспортизована як вірш авторства І. Біляка (с. 315, 622).

Пісні з фронту, опубліковані в ужгородському виданні «Мѣсяцословъ» у 1915–1916 роках*

Твори, які надіслав Іван Папп

1. Зелена калиночко

Зелена калиночко,
Чом не процвѣтаєшь?
Молода дѣвчинонько,
Чом сидишь, думаєшь?

А як ми не сидѣти,
Як ми не думати?
Кого я май любила,
Того не видати.

Бо кого я май любила,
Тот ми за плечима,
А кого я и не знала,
Тот сперед очима.

Молода дѣвчинонька
Цѣлу ночь не спала,
До свого миленького
Добрый лист писала.

А цѣлу ночь писала
Дробенько на карту,
Та послала поштою
Аж до Регименту.

Ходит гусар молоденькій,
Саблю в руках носить,

* Тексти пісень та інші інформації подаються тут відповідно до оригіналу, але буква «ѣ» (єр) на означення твердості прикінцевого приголосного опущена.

Та у пана капитана
На урлауб ся просит.

Ой вы пане капитане,
Пустѣт ня до дому,
Бо 'м лишив дѣвчиноньку,
Хворуе за мною!

Молодый гусарику,
Треба занехати!
Ай пане капитане,
Буде Бог карати.

Ай пушу я тя, пушу,
Хлопця молодого,
И еще ти дам до того
Коня вороного!

Ай коня вороного,
Новое сѣделце.
Ай пойдешь до дѣвчины
Мое любе серце!

Ой конику вороненькій,
Тяжко на тя буде,
Пойдеме в далекій край,
Попасу не буде!

Ай прійшов до дѣвчины,
Ворота хляе,
Ай вийшла родиночка,
Гусаря витає.

Ай зайшов до свѣтлицѣ,
Дѣвчина хворуе,
Ай припав до личенька,
Сердечно цѣлюе.

Ой цѣловала би тя
Лихая година,
Уж отреклася мене
Вся моя родина.

Отрек ся мя отецъ,
Отреклася мати,
Через тебе, гусарику,
Что тя не видати.

Не плач, дѣвча, не журися,
Пан Бог е с тобою,
Конецъ буде уж сей войнѣ,
Зберуся с тобою!

Підпис: «Иван Папп, вояк (12-го полка) из Драгова».

Надруковано: Мѣсяцословъ на 1916. високосный годъ... / Сост. Авг. Волошин. – Унгвар: Книгопечатня «Акц. общества УНІО», 1915. – С. 61-62.

2. Воинскѣ коломейкѣ

Во том годѣ четырнадцатом
Сталася помова:
Вбила царя Фердинанда
Сербіянска збруя.

Та проклятѣ сербіяне
Начто так зробили,
Пана царя, тай царицю
В Сараевѣ вбили!

Май волѣли Сараево
Вшиткое розбити,
А лиш пана Фердинанда
На смерть не убити.

Та проклятѣ сербскѣ хлопцѣ
Яке изробили,
Таких красных двох голубов,
Царску пару вбили.

Отколь пана Фердинанда
Цѣсаря убили,
От тогды нам в наше сердце
Сумности пустили.

Як убили Фердинанда,
Дали краю знати,
Та несчастный царь Николай
Зачав воевати.

И зачали австріяки
Першій огонь бити,
Не моглися росіяне
Перед ними скрыти.

Австріяки росіянам
Проломили брану,
Австріяки росіянам
Отобрали фану.

Кобы могли галиційскѣ
Карпаты мовити,
Кулько буде катуников
По Карпатах гнити.

Тай мой газда на войнѣ е
Пише менѣ листя,
Жонко моя несчастлива,
То ми смутно без тя.

А молода невѣстице,
Что тя засмутило?
Та вже мого товариша
На войнѣ убило.

А може го не убило,
Лем го поранило,
Але мому серденькови
Жалю наробило.

А висока полонина
Нигда не орана,
А в годѣ пятнадцатом
Кульми посѣяна.

Ой кулями посѣяна,
Людьми загноена,

Нитко на ней нич не робит,
Ходь красна зелена.

На зеленой полонинѣ
Вѣтрик повѣває,
Та не една дѣвчинонька
Уж пары не мае.

Закукала зозуленька
По над мою хижу,
Зараз годик уж минає,
Як любка не вижу!

Пошла бы'м я молоденька
Цісаря просити,
Аби мого миленького
Из войны пустити.

Ой бабо стара, бабо,
Что'сь ся задумала?
Взяли сына у катуны,
Лиш одного 'м мала.

Мого сынка Михайлика
У катуны взяли,
Та у сербску краиночку
На войну послали.

Та коби 'м крыла мала,
Як та ластовочка,
Ой я бы 'м отознала
За свого сыночка.

Ой мамко старенькая
За мнов не журился,
Бо я уже во Сербіи
Теперь оженился.

Та на моей, мамко, свадьбѣ
Велика парада,
Машин гверы ми гусят
Та адьовы ззаду.

Непрестанно машин гверы
Й каноны стрѣляют,
Ой мене молодого
До гробу вправляют.

Ой мати старенькая,
Та я твой сыночок,
Начто'сь мене годовала
Под карабиночок!

Підпис: «Сообщае: Иоанн Папп».

Надруковано: Мѣсяцословъ на 1916. високосный годъ... / Сост. Авг. Волошин. — Унгвар: Книгопечатня «Акц. общества УНЮ», 1915. — С. 67-68.

3. Синя гора...

Синя гора не орана,
Лиш кулями засѣяна.
На той горѣ вояк лежит,
В правой руцѣ саблю держит.

Тай и коник коло нього
Гребе ножков з жалю его.
Ани ярка, ани ямки,
Ани нянька, ани мамки.

Никому му потужити,
Никѣм дати задзвонити.
Звонят конѣ у подковы,
Тай гусары в шаркантиовы.

Крянче ворон чорный, крянче,
Коло него летать, скаче...
Ходит туда его мама,
Глядаючи свого сына.

Возьми, жоно, пѣску в жменю,
Та посѣй го по камѣню!

Як из пѣску жито зыйде,
Тогда твой сын дому прійде.

Підпис: «Иван Папп, вояк».

Надруковано: Мѣсяцословъ на 1916. високосный годъ... / Сост. Авг. Волошин. — Унгвар: Книгопечатня «Акц. общества УНІО», 1915. — С. 71.

4. Воинска коломейка

Ой Боже мой милостивый, то ем засмущенный,
У Тиролских пустых горах стою зажуреный.

А я хлопец несчастливый, у Тиролском краю
За малярску краиночку кровцю проливаю.
Бодай была Италія вшитка ся зарвала,
Вбыла'сь наша кровця во ней днесь не проливала.

Не плач мамко, не журися, что я так бѣдую,
Бо я пану цѣсареву вѣрно послугую.

Вы дѣвчата из Галичины, ци не буде вам жаль,
Як я буду у коргазѣ пораненый лежав.

Вы дѣвчата з Галичины й молодицѣ файнѣ,
Прійдѣт до мнѣ до коргазу загоѣт ми раны!

Пишу листок из коргазу в недѣлю раненько
Ох, болит ми, страшно болит, ах, мое серденько.

Красный свѣток, тай веселый, лиш бы на нем жити,
А я мушу молоденькій ити в землю гнити.

Тяжкѣ роки в нашем краю уже наступили,
От коли нам Фердинанда в Сараевѣ вбили.

Не жаль менѣ, что я умру, послушайте, люде,
Але ми жаль за роудинов, чія она буде!

Підпис: «Иван Папп, вояк».

Надруковано: Мѣсяцословъ на 1917. обыкновенный годъ... / Сост. Авг. Волошин. — Унгвар: Книгопечатня «Акц. общества УНІО», 1916. — С. 66-67.

5. Плыне качур по Дунаю...

Плыне качур по Дунаю...
Дай ми Боже, что гадаю,
Я ще гадав вандровати,
Айбо мушу воевати.

Двох нас мама братьев мала,
Но не одну долю дала,
Тобѣ дала пановати,
Менѣ дала воевати.

Бо кто в войнѣ не бывае,
Най ся мене зазвѣдае,
Як ся вояк тогды мае,
Коли «шнелфаер» стрѣляе.

Машингверы и каноны
Бьют нас вояков из горы,
Кулѣ як град на нас летят,
А всѣ нараз «гура!» кричат.

На един час так е не раз
Тысячами май мало нас,
Пан капитан розказуе
Тай на перед машируе.

«За мнов, хлопцѣ, майте кураж,
Ворога ѣмиме дораз».
«Пан капитан, слаба сила,
Буде путь нам несчастлива!»

Треба мало зачекати
Большу силу закликати,
Пан капитан раз закричит
Тай из коня ся похилит.

Та вы мои вѣрнѣ хлопцѣ,
Уж ми куля в лѣвом боцѣ.
Не лишѣт ня туй самого,
Бо вже житя не е мого!

За доктором ми бѣгайте,
Тай патера закликайте,
Доктор кулю ми вбирае.
Патер смерти зазирае.

Так е тото и над нами,
Надо всѣма вояками,
Але зато не боимся,
Вѣрно в войнѣ поставѣмся!

Підпис: «Иван Папп, вояк».

Надруковано: Мѣсяцословъ на 1917. обыкновенный годъ... / Сост. Авг. Волошин. — Унгвар: Книгопечатня «Акц. общества УНЮ», 1916. — С. 93-94.

Твір, який надіслав Петро Бочак

6. Война

Пошов Петро та на войну
В недѣлю раненько,
Сѣла любка за столичок,
Плаче вна горенько.

Ой шію ти сороченьку,
Тобѣ любку, тобѣ,
Та будут ю прошивати
Кульками во войнѣ.

Та не шій ѣ любка моя
Тонкими иглами,
Бо будут ѣ прошивати
На войнѣ саблями!

Пошов Петро у Карпаты,
Зачав воевати.
Тогда маскаль на Карпаты
Став ся поселяти.

Як Тиса в яри бѣжит,
Як хмара, кой летит,
Таков силов надходили
Козаки на Бескид.

Маскаль сидит на Карпатѣ,
Петро му на встрѣчу:
«Иди собѣ назад, кажу:
В широку Россію!

Не боюся твоей саблѣ,
Бо моя острѣйша,
Не догониш ой ты мене,
Нога ми быстрѣйша».

Ѣмили ня раз маскалѣ,
Зачали звѣдати,
А я скочив на лѣвый бок
И став утѣкати.

Довго, довго гонили мя,
Кулѣ за мнов слали,
Но еднako Бог небесный
Дал ня от них спасти.

Поможи ми, любый Боже,
Перебыти войну.
Поможи ми увидѣти
Милу ми родину!

Підпис: «Петро Бочак, воин 12-го пѣх. полка (Эгеръ)».

Надруковано: Мѣсяцословъ на 1916. високосный годъ... / Сост. Авг. Волошин. — Унгвар: Книгопечатня «Акц. общества УНІО», 1915. — С. 24.

Твір, який надіслав Михайло Скубенич

7. Ой Карпаты моѣ бѣднѣ...

Ой Карпаты моѣ бѣднѣ,
Где я ся народив,
Минуло уж много недѣль
Як я вас вже не видѣв.

Горы, горы высокія,
Поточку быстренькій,
Повѣчте мнѣ, ци ще жіє
Мой отець старенькій.

Як ся менѣ не смутити,
Як бы не плакати,
Лишив жену, отца, матерь,
Пошов бѣдовати.

Теперь бѣдный тот паробок,
Котрый е вояком,
Бо каждый час му ставае
Дуже довгым роком.

Безвѣрный Принцип убійца
Бѣды нам наробив,
Что настала страшна война,
Господь би го побив.

Кто хотѣв войну, най го вода
В море замулила.
Не одна мати заплаче:
Не е мого сына.

Смутна была тота днина
И тота година,
Когда мене моя мати
С дому выправила.

Иди здоров, милый сыну,
Тай не забавляйся,
У четыри недѣлоньки
До дому вертайся.

Я у чѣтыри мѣсяцѣ
Дому – не погадав,
Бо в чужинѣ, в страшной биткѣ
Свою кров проливав.

Теперь, мамко, не чекай мя
Же прійду до дому.
Бо я уже пораненый
Лежу в шпиталю.

Выгоюся, соберуся
В бѣдну Галичину,
Боротися за короля
И свою краину.

Рад бы я еще, любя мамко,
Дому ся вернути,
Кедь бы Господь так дозволив
Войнѣ перестати.

Но Бог знае, ци ся верну,
То на Божой воли,
Ци прійду живой до дому,
Ци ляжу на поли.

Бывай здоров, милый краю –
А я пойду в Галичину.
Пойте к мнѣ пріятелѣ,
Зоставайте здоровенькѣ.

Я вже маширую,
Най вас общѣлую,
Як орѣх зеленый
Смутный, зажуреный.

Підпис: «Написав в сомбатгельской* больницѣ: Михаил Скубенич, 66-го полка раненый воин».

Надруковано: Мѣсяцословъ на 1916. високосный годъ... / Сост. Авг. Волошин. – Унгвар: Книгопечатня «Акц. общества УНЮ», 1915. – С. 55-56.

* Сомботгей (Szombathely) – місто на заході Угорщини.

Твори, які надіслав Іван Апшаї

8. Воинска коломейка

Ой тепер, моя мила,
Не жди ня до дому,
Бо я уже выфасовав
Сто сорок патронов.

У торнѣстер спаковано
Сто сорок патронов,
Бери себѣ легініку
Та йди с ним на войну!

Ой не плачь, моя мила,
Что на войну иду,
Дойде тобѣ плаканѣчка,
Доки з неѣ выйду.

Ой не плачь, моя мила,
Что я буду вояк,
Але та плачь, моя мила:
Кто тя буде ховать!

Най тя ховать мати, няньо
И всѣ честнѣ люде,
Бо изо мнов во чужинѣ
Чтось страшное буде.

Буду я там ой ходити
В керви до колѣна,
Та не един там заплаче,
Страшна то година!

Підпис: «Іван Апшаї (Угля)».

Надруковано: Мѣсяцословъ на 1917. обыкновенный годъ... / Сост. Авг. Волошин. — Унгвар: Книгопечатня «Акц. общества УНЮ», 1916. — С. 52.

9. Пошов любко...

Пошов любко у катуны
На воинске поле,
Лишив мене молоденьку
Тай дѣточок трое.

Лишив мене молоденьку
Бѣдную вдовицю,
А сам пошов у Россію
В сиреньку землицю.

Ишла туда его мила
Жалосно плакала,
Того она за сѣм роков
Вѣрно миловала.

Ишла туда его мати:
Вставай, сыне милый,
Не дай себе до землицѣ
Так скоро ховати!

Ой иде машиночка,
Файненько спѣвають,
Дѣвчата ся зрадовали:
Из войны пуцают.

Дѣвчата ся зрадовали,
Добѣгли до моста,
Подивлятся у машину
Там вояков доста.

Един каже: ного моя
Як ня дуже болишь?
Другій каже: головонько
Коли ся загоишь?

Підпис: «Иван Апшаи, цугсфирер, из Углѣ».

Надруковано: Мѣсяцословъ на 1917. обыкновенный годъ... / Сост. Авг. Волошин. — Унгвар: Книгопечатня «Акц. общества УНЮ», 1916. — С. 94.

Твір, який надіслав Василь Йосипчук

10. Коляда из світовой войны

Розогралися буйнѣ вѣтрове на земли,
Они зруйновали усѣ царьове на земли.
На земли широкой, водѣ глубокой на морю.

Они навыкли плачѣ, тай горя на земли,
Из котрых слез были бы моря на земли.
На земли широкой, водѣ глубокой на морю.

На каждой странѣ люди рыдают на земли,
Котрых сыны у войнѣ страдают на земли.
На земли широкой, водѣ глубокой на морю.

Отцы рыдают, сынов взирают на земли,
А они в гробѣ уж спочивают на земли.
На земли широкой, водѣ глубокой на морю.

Не только люди, дѣти, тай конѣ на земли
Мужов и татов вони чекают на земли.
На земли широкой, водѣ глубокой на морю.

Уж другѣ святка Роздва Христова на земли,
Як кров льється людей невинна на земли.
На земли широкой, водѣ глубокой на морю.

У каждом домѣ плачут, сумуют на земли,
Что уж за сынов вѣстей не чуют на земли.
На земли широкой, водѣ глубокой на морю.

С слезами ѣдят святу вечерю на земли,
Котру сварили из девять фильов на земли.
На земли широкой, водѣ глубокой на морю.

Наварили они усякѣ стравы на земли,
А жона плаче, что не має пары на земли.
На земли широкой, водѣ глубокой на морю.

Підпис: «Списав на полю битвы Василий Иосипчук, ц. и к. цугсфирер 7-го полку горной арт. 1-ой батареи из Великаго Бычкова (Мараморош)».

Надруковано: Мѣсяцословѣ на 1917. обыкновенный годѣ... / Сост. Авг. Волошин. — Унгвар: Книгопечатня «Акц. общества УНІО», 1916. — С. 37.

Розділ другий

Підкарпаторусинська балада «Плаве кача по Тисині» – символ української Революції гідності

У кожної народної пісні своя доля. Наш випадок – красномовне свідчення того, як у нових суспільно-політичних умовах іноді відбувається друге народження старовинної народної пісні. Україна переживає неспокійні часи. Викликана Революцією гідності (Майданом) потреба декларації української незалежності (вже не абстрактної, а цілком конкретної, наповненої ідеєю членства України в Європейському Союзі) призвела до кривавого протистояння з імперською Росією, яка до цього часу вважає Україну, її простори та економічний потенціал виключною зоною своїх геополітичних та стратегічних інтересів.

Втрата Москвою будь-яких політичних та економічних важелів впливу на політичний курс України (після Майдану, лютий 2014 р.) та розуміння того, що без України будь-які кремлівські плани геополітичного домінування в Євразії, а відтак й у цілому світі приречені на поразку, спокусили російську владу на останній аргумент – військовою силою зруйнувати Українську державу. Окупація Кримського півострова (з березня 2014 р.) та гібридна війна на сході України (з квітня 2014 р.), що тривають донині, призвели до значних людських втрат.

З часу Майдану стало традицією та духовною потребою суспільства проводити в останню путь загиблих захисників Батьківщини під спів сумної народної пісні «Плаве кача по Тисині». Ця пісня пропалює свідомість кожного, хто пережив Революцію гідності та наступні події. Важко уявити собі іншу пісню, яка була б настільки співзвучна тим трагічним подіям. Не випадково в Україні ця пісня сприймається як український Реквієм.

Фольклористи активно шукають коріння пісні «Плаве кача по Тисині». Сьогодні вона більш відома під дещо зміненою формою першого слова першого рядка – «Пльве кача по Тисині», чи навіть українізованою «Пльїне кача по Тисині». Між тим, відповідно до норм карпаторусинської мови (плавати, плавач, плавба, плавки), а також відповідно до законів ритмомелодики має вживатись словоформа «плаве» чи її варіант «плавле»).

За однією з перших версій українських дослідників, щоправда ніяк не підтвердженою документально, пісня має лемківське походження. Також дехто з дослідників наголошував на тому, що цей твір був зразком пісенної творчості січовиків періоду Карпатської України, що також аж ніяк не прояснює її походження. Ще дехто із фольклористів наголошував на літературному походженні цієї пісні. Це натяк на підкарпатського поета Василя Гренджу-Донського (1897–1974), учасника Першої світової війни, у ранній творчості якого знаходимо рядки з пісні-співанки «Плаве кача по Тисині». Але без серйозного історико-літературного аналізу всі ці висновки зависли у повітрі, не підтверджені конкретними фактами.

Автор цих рядків також звернувся до темних плям в цій історії. Як виявилось у процесі наукових пошуків, пісня має вже більш як півтора-столітню історію, в якій чітко вирізняються два етапи. Перший – це пісня про жіночу долю. Другий – це пісня про долю вояка. Водорозділом між ними стала Перша світова війна.

Із досліджених джерел чітко простежується підкарпаторусинське походження цього зразка народнопоетичної творчості. Тобто йдеться про регіон під назвою «Підкарпатська Русь» (нині Закарпатська область України) – один із трьох історичних країв Карпатської Русі, яка складається також з Лемківщини/Лемковини (нині у складі Польщі) та Пряшівської Русі (нині у складі Словаччини).

Перша світова війна залишила суттєвий відбиток в усній народній творчості карпаторусинів, примноживши їх багатий скарб традиційних «катунських» (рекрутських) та вояцьких пісень і тими, що оспівують й оплакують жорстокі реалії воєнних випробувань та даремно втрачені мільйони життів вояків у 1914–1918 роках. Ліричні та ліро-епічні «співанки», балади – це згусток суму та печалі, біль від розставань і невідворотності долі. Ці пісні надзвичайно чутливі, адже вони торкаються сокровених глибин людського ества. Емоційно напружена душа, яка проходить через випробування війною, позбавлена можливості стороннього споглядання, проймаючись безглуздістю щоденного братовбивства та жахіттями руйнувань людського середовища, струменить аж ніяк не ненавистю до вбивць та бажанням помститись ворогові. Усе це у народно-поетичному вимірі стає другорядним та безглуздим, позбавленим сенсу й таким, що лише накопичує людське зло по обидва боки лінії фронту.

Ці пісні не схожі на «казенні» замовні марші та бравурні стройові пісні, які створюються, щоб підняти бойовий дух вояків. Пісні за загинулими у Першій світовій війні струменять світлою печаллю. Це прощання з тими, хто відходить за обрій, полишає нас на самоті, хто своєю смертю

назавжди позбавляє рідних та близьких можливості у майбутньому знайти спокій.

У цих піснях поступово розвивається їх національна ознака, адже людині притаманне співпереживання; вона, незалежно від національної ознаки та державної приналежності, сприймає чужий біль та чуже горе як своє. Поступово такі пісні поширюються в іншому етнічному середовищі, якщо для цього є привід. Чим ближче етнічна спорідненість та більша мовна практика, тим швидше це відбувається. Як це сталося, наприклад, нещодавно, коли в Україні на зламі 2013–2014 рр. вибухнув народний Майдан, пізніше визнаний як Революція гідності. Тоді (ще до війни з Росією!) вбачалося, що понад сто молодих людей, які в ім'я революції пожертвували своїм життям (ця воістину Небесна Сотня!), стануть найбільш значимою (та найбільш численною) жертвою української державності часу Незалежності. Символом жертвності Майдану, його жалобним гімном та одночасно емоційною домінантою світської панахиди за вбитими майданівцями стала підкарпаторусинська народна пісня «Плаве качка по Тисині», яка надзвичайно співзвучна тим драматичним подіям, що вирували в Україні.

Можливо, дещо дивним на перший погляд є те, що саме русинська народна «співанка» (а не українська!) найбільш виразно окреслила драматизм подій в українському суспільстві, коли на барикадах у Києві за демократичні ідеали гинув цвіт нації – її молодь. А втім, рушійною силою Майдану була саме Західна Україна, яка століттями підживлюється з карпатських етнічних джерел – й у цьому секрет вибору пісні.

Вперше цю пісню під час фольклористичної експедиції наприкінці 1930-х років записав у Волівці на Підкарпатській Русі молодий, але вже відомий на той час ужгородський музикознавець угорського етнічного походження, у майбутньому – композитор і диригент Ужгородської філармонії, згодом – професор Львівської державної консерваторії імені Миколи Лисенка Дезидерій Задор (1912–1985). Текст та ноти пісні він подав згодом у пісеннику «Народнѣ пѣснѣ Подкарпатскихъ русиновъ», який у 1944 році видав в Ужгороді у співавторстві Юрієм Костюком (*псевд.*: Костьо) та Петром Милославським¹. Нижче подаємо повний текст та ноти цієї пісні у записі Д. Задора (подається за правилами тогочасної граматики Івана Гарайди; при цьому букву-знак «ъ» на означення твердості прикінцевого приголосного опускаємо):

¹ Народнѣ пѣснѣ Подкарпатскихъ русиновъ. Ч. I / Зобрали: Д. Задор, Ю. Костьо, П. Милославский. – Унгварь: Выдания Подкарпатского общества наукъ, 1944. – С. 51.

Parlando

Воловець (Д. 3.)

53.

Плаве качка по Ти-си-нѣ, пла-ве качка по Ти-си-нѣ,
мам-ко мо- я, не лай ме- нѣ, мам-ко мо- я, не лай ме-нѣ.

Пла́ве качка по Тисинѣ, /2
Мамко моя, не лай мені. /2

Залаєшь ми в злу годину, /2
Сам не знаю, де погину, /2

Погину я в чужім краю, /2
Хто ми буде брати яму? /2

Будуть брати чужѣ люде, /2
Та ци тобѣ жаль не буде? /2

Маємо багато доказів щодо походження пісні – з Підкарпатської Русі. По-перше, це згадка про річку Тису (хоча у даному випадку слід сприймати її скоріше як символічну річку – домінанту цього регіону). По-друге, це – морфологічні ознаки, такі як «брати яму», «не лай ми», «плаве» тощо. По-третє, фонетична ознака – редуковане довге [е]. Зазвичай цей голосний звук, що вимовляється подовжено, знаходиться у слабкій позиції (до наступного наголошеного голосного). У даному випадку на догоду рими він опиняється у сильній позиції (під наголосом), але знову ж таки вимовляється, як у слабкій – [ие]: [мИен'і], [лИежау], [сИерц'у], [гИей]. По-четверте, маємо повне римування в останній стопі хорєа (тобто двоскладовій стопі з наголосом на першому складі), що узгоджується з вимовою редукованого [е] у сильній позиції:

по-ти / сИ-ні
ни-лай / м[Ие]-ні;

сын-ку / н[Ие]-жаль
сир-цю / л[Ие]-жав,

а також рима до слова «люде»:

чу-жі / лю-де
мам-ко / бу-де.

Драматичне тло баладної пісні «Плаве качка по Тисині» й події, що прочитуються у канві твору (обставини невідворотно призведуть до загибелі молодой людини на чужині), та час першозапису (міжвоєнний період) нині дозволяють асоціювати її виключно з подіями Першої світової війни, коли з російського, сербського та італійського фронтів до рідних домів у Карпатах з австро-угорського війська не повернулися тисячі вояків-русинів. Щоправда, укладачі збірника «Народнѣ пѣснѣ Подкарпатскихъ русиновъ» класифікували цей твір не як «вояцьку», але як «соціально-побутову», тобто пісню «про долю», хоча у збірнику є також розділ, що складається з «воєнських пѣсень», але до нього укладачі цю пісню не віднесли.

У цьому вони, мабуть, мали рацію, адже вперше пісня (близька по змісту до згадуваної нами пісні) фіксується у писемних джерелах другої половини XIX століття як твір (коломийка!) про кохання (ймовірно, донька просить матір не змушувати її виходити заміж за нелюба, бо інакше вона накладе на себе руки – погрожує втопитися?). Так, в одному з перших збірників русинського фольклору «Угро-русскія народныя пѣсни» (Петербург, 1885), укладеному російським дипломатом, консулом царської Росії у Відні Григорієм Де-Волланом на підставі фольклорних матеріалів з Верхнього Потисся, наданих йому русинським фольклористом Миколою Бачинським² із с. Егреш (нині – Олешник), зафіксовано (без нотного запису) наступний текст (на жаль, у збірнику опубліковано лише дві строфи):

Моя мамка лютеранка
Не дала мя за Иванка,

2 Г. Де-Воллан у збірнику «Угро-русскія народныя пѣсни» вказав лише прізвище збирача русинського фольклору – «Бачинскій»; він пише: «Мнѣ удалось, во время моего пребывания въ Венгрии, получить отъ нѣкоторыхъ собирателей народной поэзии (Бачинскаго, Левицкаго и др.) довольно объемистое собрание народныхъ пѣсень... Предлагаемыя пѣсни собраны въ Берегскомъ, Угочскомъ и Мармарусскомъ [Марамороському – В. П.] комитатахъ (сборникъ Бачинскаго) и у Крайнянь и Спишаковъ (сборникъ Левицкаго)» (с. 3). Разом з тим немає сумніву, що йдеться саме про Миколу Бачинського з с. Егреш Угочанського комітату, який ще у 1873 році зі сторінок ужгородської новинки «Карпаты» (№ 21, с. 5) звернувся до місцевої інтелігенції з проханням записувати народні пісні по русинських селах та відправляти ці записи йому для подальшого опублікування окремим виданням.

Ай дала мя за Янчія
За чортов[о]е насѣнья (сѣмя).

Мамко моя, не лай менѣ,
Залаешь ми въ злой годинѣ;
Залаешь ми въ злу годину,
Не будешь знать, де погину³.

Ще до цього, у 1864 році, в Москві галицький фольклорист русофільської орієнтації Яків Головацький у своїй праці «Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси» опублікував уривок з народної пісні (усього чотири рядки, без нотного запису), яку також можна вважати зразком співанки про жіночу долю. Цей варіант сюжетно перегукується з записом Г. Де-Воллана:

Зумру, зумру въ чуждѣм краю:
Кто ми буде брати яму?
Сроки, вроны крамкацъ будуцъ,
А дѣвчатка плакацъ будуцъ⁴.

Варто у цьому контексті, хоча й побіжно, згадати коломийку, яка також починається із зачину «Плаве кача по Тисинѣ». Вона має схожий любовний сюжет (життя з нелюбом й невірність йому) та також позбута драматичних інтонацій. Пісню зафіксував на Мароморощині (історичний район Підкарпатської Русі, комітат) карпаторусинський фольклорист Михайло Врабель та вмістив її у першому томі свого фольклорного збірника «Угро-русски народны спѣванки», який вийшов у Будапешті в 1900 році. У збірнику коломийку вміщено під № 159. Подаємо текст в оригіналі:

Плаве кача по Тисинѣ,
Саме собѣ рапче,
Трутила ня мамка ў вирокъ,
Тѣпѣрь за мновъ плаче.

³ Угро-русскія народныя пѣсни» / собраны д. чл. Г. А. Де-Волланомъ: Съ приложениемъ очерка быта Угорскихъ Русскихъ и этнографической карты Венгрии.— С.-Петербург: Типографія Министерства внутреннихъ дѣлъ, 1885. — С. 93-94.

⁴ Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси: Собрание, составленное профессоромъ русскаго языка и словесности въ Львовскомъ университетѣ Я. Ф. Головацкимъ и изданное с Предисловіемъ и разными объясненіями О. М. Бодянскимъ // Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей руссійскихъ при Московскомъ университетѣ: Повременное изданіе. 1864 (іюль—сентябрь). Книга третья. — Москва, 1864. — С. 238.

Ходить качка попудъ хижу,
Качуръ передъ водить,
Си нъ до сосѣда
Позадъ Анцѣ ходить⁵.

Ймовірно, з часом хтось із народних виконавців творчо підійшов до сюжету самогубства дівчини (у Тисі) та у нових суспільно-політичних реаліях (Перша світова війна!) за незначних змін у тексті пристосував пісню до нової ситуації – смерті вояка на чужині. Темп став більш повільним, протяжним, що внесло елементи трагізму у цей фатальний сюжет. Таким чином, відбулося переформатування жанру названої пісні – з любовної на вояцьку. Сприяв цьому спільний контекст: сум, викликаний наближенням обставин, що призведуть до смерті ліричного героя.

Важко відповісти, чи цьому «переформатуванню» якимось чином посприяв вихід у світ русинськомовної збірки поезій «Квѣты з терньом» (1923) відомого на Підкарпатській Русі поета Василя Гренджі-Донського (1897–1974), ветерана Першої світової війни. Автор вмістив у своїй збірці одну строфу народної пісні «Плаве кача», додавши авторський (у нашому розумінні, невдалий – щодо змісту) текст – тобто другу строфу. При цьому автор подає першу строфу як нібито власний твір, хоча насправді йдеться про народну пісню, давно відому виконавцям:

Плаве качка по Тисинѣ:
– «Мамко моя, не лай менѣ,
Залаеш ми в злу годину,
Сам не знаю, де погину».

Лає мати сына, лає,
Сын до дому не вертає...
Серед поля у долинѣ
Лягло серце у тернинѣ⁶.

⁵ Угро-русски народны спѣванки.– Т. I : (Спѣванки марамарошки) / издалъ Михаилъ Врабель. – Будапештъ: Печатня Общества Франклинь, 1900.

Укладач з метою наблизити текст до народної вимови забезпечив слова діакритичними знаками: «ѣ» вимовляється як [v], а буква «ѐ» – з наближенням до звуку [и]. Вірогідно, у тексті коломийки замість крапок під час виконання ситуативно підставляється ім'я «коханця». У даному контексті цей рядок міг би мати, наприклад, такий вигляд: «Сигінь Иван до сосѣда...».

⁶ Гренджа-Донський В. Квіты з терньом: Поезіѣ.– Ужгород: Книгопечатня «Викторія», 1923. – С. 47.

А втім, останній рядок першої строфи в обробці поета В. Гренджі-Донського таки зазнав трансформації. Порівняймо:

«Не будешь знать, де погину...» (тобто вона загине);
«Сам не знаю, де погину...» (він загине).

Сьогодні цю пісню слухач сприймає саме як твір про трагічну долю вояка, який на чужині передчуває свою смерть. А цілком реальний образ місцевості – річки, де мало б відбутись самогубство (Тиса), у новій версії пісні сприймається лише як традиційний для народної поезії зачин, ніяк не пов'язаний із наступними сюжетними перипетіями (див. подібні зачини народної пісні: «Плавле кача, плавле», «Ой, на тум Дунаю сім качок плаваю», «Плавле качур по Дунаю» тощо).

Успішним популяризатором цієї вояцької пісні стала відома карпатурсинська співачка, солістка (з 1961 р.) Закарпатського народного хору, майстер баладного жанру, збирач та популяризатор русинського фольклору Віра Баганич, родом із Волівця (1937 р. н.). Пісня (в оранжуванні відомого композитора та диригента, керівника Закарпатського народного хору Степана Мартона) увійшла до її репертуару. Дещо пізніше, у 2001 році, В. Баганич підготувала в ужгородському «Видавництві В. Падяка» книжку з піснями зі свого репертуару під назвою «Співає Віра Баганич»; названий твір також представлений у книзі⁷. Цікаво, що пісню «Плыве кача по Тисині» В. Баганич взяла до свого репертуару не зі збірника пісень 1944 р. у запису Д. Задора, про який згадувалось вище, а записала 1959 року від своєї матері Анни Баганич (1916 р. н.), жительки селища Воловець Закарпатської області. Вартий уваги й той факт, що в обох випадках пісня була записана (Д. Задором та В. Баганич) у тому самому населеному пункті (селище Воловець). Це саме та місцевість у Карпатах, де під час Першої світової війни відбувалися запеклі бої за шосейний Верещинський та залізничний Бескидський (інакше: Скотарський, Воловецький) перевали, сповіді про які тут передаються від покоління до покоління. Нижче подаємо текст (в оригіналі, сучасною карпатурсинською мовою) та нотний запис цієї пісні:

⁷ Співає Віра Баганич / Дослідницький центр Видавництва В. Падяка; Упоряд. нар. пісень В. Баганич (Гамага). – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2001. – С. 21. – Треба зазначити, що з ініціатииви В. Баганич як додаток до книжки того ж року вийшла аудіокасета під назвою «Співає Віра Баганич». Зміст представлених тут записів пісень лише частково збігається зі змістом опублікованих у книжці текстів пісень.

Гей,
пливе кача по Тисині, /2
Мамко моя, не лай мені. /2

Гей,
залаєш ми в злу годину, /2
Сам не знаю, де погину, /2

Гей,
погину я в чужім краю, /2
Хто ми буде брати яму? /2

Гей,
виберуть ми чужі люде, /2
Ци не жаль ти, мамко, буде? /2

Гей,
як бы мені, сынку, не жаль, /2
Ты на моїм серці лежав. /2

Гей,
пливе кача по Тисині, /2
Мамко моя, не лай мені. /2

Текст Віри Баганич у порівнянні з текстом Д. Задора, як бачимо, має зміни в окремих рядках (у т. ч. в зачині – «Пливе кача по Тисині»); також кожен перший рядок строфи починається з вигуку «Гей!». Але головне – твір збільшено на дві строфи. Окрім того, монологовий характер пісні (завдяку доданій народним автором п'ятої строфи) трансформується у діалоговий.

Також суттєво (у порівнянні з текстом Д. Задора) відрізняється й мелодія пісні. «Плыве кача по Тисині» у виконанні Віри Баганич має суттєві відмінності у ритмічному малюнку. Темп «*andante*» (повільно), зміна розміру, знаки подовження нот, протяжність вигуку «Гей!» – усі ці засоби виразності сприяють відображенню плачу, жалю, туги, стогіну людини.

Таким чином, ось уже майже півтора століття побутує у Карпатах чудова «співанка» про людську долю та залежність людини від багатьох життєвих обставин. За цей час суттєво змінилися: 1) її жанрова приналежність – від любовної до вояцької; 2) її формат – від коломийки до балади; 3) її темп – від ритмічного до уповільненого; 4) її емоційний настрій – від позбавленого драматизму до глибоко трагедійного.

У першому (любовному) варіанті – це сум дівчини, яка знаходиться перед осудним у патріархальному суспільстві життєвим кроком – непокорюю батьківській волі. І ця втеча від батьківської опіки (краще сказати – батьківського свавілля) та їх неминучі прокляття («Мамко моя, не лай менѣ, / Залаешь ми въ злой годинѣ ...») лякають доньку своєю непередбачуваністю та невизначеністю майбутньої долі, яка у пісні змальована у трагічних образах. Через кровний зв'язок з матір'ю вона не наважується на відчайдушний спротив батьківській волі. Донька все ще сподівається на примирення, і аргументом у цьому діалозі є уявні наслідки її втечі з дому та наслідки самогубства («Не будешь знать, де погину...»).

У цьому сенсі, якщо вдуматися у слова ліричної героїні (саме героїні, а не ліричного героя!) у запису як Д. Задора, так й В. Баганич, можна впевнитись, що вони (окрім передостанньої строфи у В. Баганич, а також зміненого рядка в обох текстах: «Сам не знаю, де погину» ← «Не будешь знать, де погину») абсолютно вмотивовані та відповідають тому образу, який вибудував народний автор, оспівуючи трагічне кохання.

Вояцький варіант «Плыве кача по Тисині», що виник під впливом подій Першої світової війни, – це смутна та жалісна пісня вояка. Це – звернення молодого людини, яка думками лине з фронтів Першої світової війни до своєї матері та просить, щоб не «лаяла му» «в злу годину» (не сварила його), щоб не наврочити смерть «в чужім краю», бо ж там чужі люди йому «будуть брати яму» (копати могилу). Мати у відповідь стверджує, що сумує за своїм сином, адже він на її «серці лежав». (До речі, вираз «Ты на мойим серці лежав...» не треба сприймати буквально, тобто лежав зверху, оскільки це не має сенсу. Скоріше, йдеться про прийменник «в» – в серці. Порівняти хоча б з подібним виразом «мати Бога на серці», який фіксуємо в русинських текстах середини XIX століття. Наприклад, у п'єсі

Олександра Духновича «Добродѣтель превышаєть богатство» (1850) зустрічаємо таке: «Прото, дѣти, Бога на сердцѣ майте...»).

Мотивація слів у вояцькому варіанті пісні «Плыве кача по Тисині» здебільшого непрозора, розмита (швидше, вона умовна). Це свідчить про те, що текст балади був пристосований до нових реалій, у цьому випадку – подій війни. Не зрозуміло з оповіді, наприклад, з яких міркувань вояк просить матір «не лаяти му», тобто не сварити його? (У чому його провина?) І чому він має сумніви щодо любові та душевних переживань Тої, у якої сина забрали на війну («ци не жаль ти, мамко, буде?»).

Разом із тим новий контекст вдало збігся з характерним для християнських традицій Карпатського регіону елементом відпрошування покійника «від близьких та рідних» (т. зв. «удпрошанка») – тут син «удпрошується» від матері, тобто прощається з нею і просить не судити за біль, завданий його смертю материнському серцю. Усі ці елементи допомогли народному автору-виконавцю створити якісно новий образ. Карпаторусинська пісня стала напрочуд емоційною, вона струменить світлою печаллю, висловлює почуття, відомі кожній людині, що пережила втрату близьких та рідних.

Пісня з легкої руки В. Баганич давно присутня у репертуарі українських народних виконавців, професійних та аматорських фольклорних колективів. А нині вона стала надзвичайно популярною та впізнаваною: в аранжуванні та виконанні гурту «Пікардійська терція» пісня стала мистецьким вокальним шедевром. У нових драматичних реаліях в Україні, яка виборює своє право на незалежність від імперської влади російського Кремля, саме підкарпаторусинська пісня «Плаве кача по Тисині» стала символом української Революції гідності – не лише виявом скорботи та пам'яттю за соратниками, що загинули за Незалежність та відходять у вічний спокій, але й джерелом мужності тих, хто продовжує розпочату боротьбу.

До джерел карпаторусинської балади «Прощай, Росія, прощай, Кавказ»

У репертуарі відомої карпаторусинської виконавиці народних пісень, солістки Закарпатського народного хору Віри Баганич чимало вояцьких пісень. Деякі з них побутують з часів Першої світової війни. Усі вони увійшли до книжки «Співає Віра Баганич»¹.

Однією з найінтригуючих вояцьких пісень, на наш погляд, у репертуарі В. Баганич є балада «Прощай, Росія, прощай, Кавказ». Пісня була записана співачкою від своєї матері Анни Баганич (1916 р. н.) у Волівці у 1985 році.

Зміст пісні мав би насторожити фольклористів, адже цілком неприродними у карпаторусинському контексті є її перші три строфи, коли, наприклад, карпаторусин образно звертається до своєї батьківщини («Прощай, Росія, прощай, Кавказ...»), або ж пояснює причину свого відходу на фронт, вживаючи слово «царь» (не цісарь!) («Бо закликає царь на войну...»), або ж замість традиційного «дівка» вживається українське слово «дівчина», також українське діалектне «кровця» (=«крівця»). Але вже наступні строфи цілком узгоджуються із тим, що ми розуміємо під русинською «співанкою»: і за мовою, і за ритмічними повторами, і за топографічними ознаками (традиційне для місцевого фольклору звернення до Дунаю) вона є підкарпаторусинською. Подаємо ноти та текст цієї пісні:

Moderato

1. Про- щай, Ро- сі- я, про- щай, Кав- каз, про- щай, Ро- сі- я,
про- щай, Кав- каз, про- щай, дів- чи- но, по- слід- ний раз.

¹ Співає Віра Баганич / Упоряд. нар. пісень В. Баганич (Гамага). – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2001. – 120 с.

Прощай, Росія, прощай, Кавказ

Прощай, Росія, прощай, Кавказ, / 2
Прощай, дівчино, в останній раз.

Прощай, дівчино, бо я вже йду, / 2
Бо закликає царь на війну.

Бо закликає царь на війну, / 2
Потекла кровця річкою.

Потекла кровця річкою / 2
Аж до тихого до Дунаю.

А в тім Дунаю тиха вода, / 2
Десь заплакала мила моя.

Десь заплакала мила моя, / 2
Десь ми милого з війни нема.

Десь ми милого з війни нема, / 2
Десь го забила остра куля.

Десь го забила остра куля, / 2
Десь го залляла кров червена.

Десь го залляла кров червена, / 2
Десь присыпала сыра земля.

Десь присыпала сыра земля, / 2
Десь заплакала мила моя.

Десь заплакала мила моя, / 2
Десь затужила мати моя.

Безумовно, «чужа» лексика свідчить про факт запозичення пісенного фольклору з Росії. Але вжитий у цьому контексті топонім «Кавказ» також відверто резонує («...прощай, Кавказ»), адже він зосереджує наш погляд на історичних територіях гірських народів Кавказу, які вважали себе підкореними Росією та час від часу чинили (й чинять) збройний спротив цій державі. Інша справа – козачі поселення у передгір'ї Кавказьких гір. Вираз «Прощай, Росія, прощай, Кавказ» як рядок з народної пісні міг бути створений лише у російському козачому середовищі Північного Кавказу. Але українці дозволяли припускати, що це було російсько-українське

етнічне прикордоння, наприклад адміністративна територія Обласі війська Донського, що займала частину сучасних Луганської та Донецької областей України, а також Ростовську, Волгоградську області, частину Краснодарського краю та республіку Калмикію Російської Федерації.

Як про це довідуємося з документальних свідчень часу Першої світової війни, наприкінці 1914 – на початку 1915 років козачі збройні формування були представлені на усьому фронті 8-ї російської армії вздовж Карпатського водороздільного хребта: від Дуклянського через Лупківський та Ужоцький перевали і далі аж до Верецького, Торунського перевалів та останнього, Яблонецького, що поблизу кордону з Румунією. Це означає, що міжкультурні русинсько-козацькі запозичення могли відбуватися на просторах достатньо розлогої контактної зони історичних територій карпаторусинів, де відбувалося збройне протистояння ворогуючих сторін.

Виявилось, що ще на початку 1960-х рр. записувачка фольклору, викладачка фольклористики у Карловому університеті у Празі Єва Врabcова в Низьких Бескидах на Словаччині записала два інші варіанти пісні «Прощай, Росія, прощай, Кавказ»: у с. Рунина (округ Гуменне) у 1960 році від Олександра Карцаби (1892 р. н.) та у с. Збой (округ Гуменне) у 1962 р. від Анни Бростик (народженої між 1903–1906 роками у с. Новоселиця).

Обидва варіанти свого часу подав чеський та словацький україніст лемківського походження, фольклорист Орест Зілінський (1923–1976) до свого збірника «Підбескидські народні балади», в якому представлено 485 баладних пісень.

О. Зілінському не вдалося за життя опублікувати цю свою фундаментальну працю; з нез'ясованих причин її було знято з редакційних планів. Вперше вона була видана під зміненою фахівцями з Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського Національної академії наук України в Києві назвою «Українські народні балади Східної Словаччини»; це сталося у 2013 році за сприяння Миколи Мушинки (Словаччина) та сина вченого Богдана Зілінського (Чехія).

Як стверджував О. Зілінський, своїм багатством епічних пісень карпаторусини нинішньої Східної Словаччини завдячують тому, що їх земля знаходиться на перехресті цивілізаційних ліній, і це суттєво сприяє міжетнічним та міжкультурним взаємовпливам: «Це вузлове становище, трагічно недооцінене цілими генераціями місцевих культурних діячів, відбулося в багатому й різноманітному фольклорі, що не знав національної замкнутості й щедро збагачував власну традицію драми принесеними ззовні. Продуктом цієї історичної живучості та відкритості є багате жниво епічних пісень. На невеликій території до 3500 квадратних кілометрів

записано, переважно впродовж останніх двадцяти років, до 500 баладних текстів. Для порівняння варто навести, що Їржі Горак, видаючи збірник словацьких народних балад, мав у своєму розпорядженні з цілої словацької території 844 тексти, а П. Лінтур на цілому українському Закарпатті коло 600 текстів»².

Цілком слушним та важливим у нашому контексті є твердження О. Зілинського, що баладна традиція у карпаторусинів «стала своєрідним архівом міжнаціональних пісенних контактів», водночас вона чітко декларує здатність не лише засвоювати, але й перетворювати чужі культурні нашарування у самобутні пісенні зразки³.

Подавши у збірнику «Українські народні балади Східної Словаччини» обидва записані Є. Вrabцовою варіанти балади «Прощай, Росія, прощай, Кавказ» (а також нотний матеріал) під узагальнюючою назвою «Вояк гине в світовій війні», О. Зілинський вмістив коментар до цієї епічної пісні, який розширює наше уявлення про ареал побутування цієї пісні. Він пише: «Нова пісня українського походження. В нашому рукописному матеріалі є текст, записаний у 1925 р. Григорієм Пилипцем в Стоянові Радехівського р-ну в північній Галичині. Що засвідчує про її значне територіальне поширення. В цьому тексті є більше автентичних побутових фактів, ніж у наших. На східнославацькій території пісня має дві видозміни – «родинну», більш поширену, й «парубочу», відому тільки на крайньому сході»⁴.

Варіант тексту балади, записаний Є. Вrabцовою у селі Збой від Анни Бростик, народженої у сусідньому селі Новоселиці (нині Нова Седліца), багато у чому нагадує варіант, який наспівала А. Баганич у Волівці. (Відстань між Новоселицею – Збоєм та Волівцем по прямій лінії складає близько 100 км). Щоправда, у першому рядку пісні вже немає згадки про Росію, замість цього згадується прощання з горами («Прощайте, гори...»). Також незрозумілий співацький топонім «Кавказ» вона передає на слух – так, як це їй запам'яталося («...прощай, Тевкас»). Окрім того, змінена мотивація відходу на війну: замість «Бо закликає царь на войну» зустрічаємо «Благословила мати на войну». А також з'являються інтонації невідворотності долі: «Сам добре знаю: по смерть іду». Нарешті, цей варіант пісні завершується рядком: «А я остала бідна вдова». Нижче подаємо ноти та текст балади, записаної Є. Вrabцовою у селі Збой від А. Бростик:

² Зілинський О. Вступ // Зілинський О. Українські народні балади Східної Словаччини. – К., 2013. – С. 13.

³ Зілинський О. Підбескидські народні балади. – Там само. – С. 52.

⁴ Зілинський О. Українські народні балади Східної Словаччини. – К., 2013. – С. 612.

Прощайте, горы, прощай, Тевкас

Прощайте, горы, прощай, Тевкас,
Прощай, дівчино, послідній раз.

Прощай, дівчино, бо я вже йду.
Благословила мати на войну.

Благословила мати на войну,
Знаю я добре: по смерть іду.

Летіла куля через гору
Та й ударила у груди мою.

Як ударила у груди мою,
Потекла кровця реченькою.

Потекла кровця реченькою
Аж до тихого аж Дунаю.

В тихом Дунаю чиста вода,
Там говорила моя мила.

Там говорила моя мила:
— Десь мого хлопця з війни нема.

Десь мого хлопця з війни нема,
Десь го забила остра куля.

Десь го забила остра куля,
І присыпала чорна земля.

І присыпала чорна земля,
І примулила бистра вода.

І примулила быстра вода,
А я остала бідна вдова⁵.

Другий варіант балади, записаний Є. Вrabцовою у селі Рунина від Олександра Карцаби, загалом повторює загальну сюжетну лінію варіанта А. Бростик – він текстуально наближений до нього, хоча тут спостерігаємо певні зміни (зробимо погрішність на індивідуальність авторського виконання!). Однак другий варіант більший за розміром на три останні строфи, які є, фактично, фрагментом з іншої балади. Тобто маємо поєднання двох балад. Не помітити цього не можливо, адже йдеться про надзвичайно виразний (у багатьох інтерпретаціях!) образ русинської пісенної традиції – сіяння піску по каменю. На цю особливість звернув увагу свого часу О. Зілінський, який писав, що цей мотив «запозичено зі старших вояцьких пісень»⁶. Також Петро Лінтур вказує на цей образ, наголошуючи, що він розкриває «тяжкі почуття матерів й сестер, сини й брати яких передчасно гинуть у війні»; фольклорист також уточнює, що образ зустрічається в історичних баладах про турецьку неволю⁷. Знаходимо цей мотив у таких популярних баладних піснях як «Серед поля груша стоїт», «Чорна гора не орана». Надзвичайно продуктивний у карпаторусинському фольклорі, він зустрічається також у ряді балад, час творення яких за змістом прив'язується до Першої світової війни, наприклад у широковідомій у Карпатах пісні «Штырнастый рочок смутный настал» (у різних варіантах) тощо.

Нижче подаємо ноти та текст балади, наспіваної О. Карцабою:

[Moderato] ♩ = 100

Про - шай мі, ми - ла, про - шай, [про - шай],

про - шай мі, ми - ла, по - сіл - ній ра.

⁵ Там само. – С. 468-469.

⁶ Там само. – С. 612.

⁷ Народні балади Закарпаття / Запис та впорядкування текстів, вступна стаття і примітки П. В. Лінтура. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1966. – С. 29.

Прощай мі, мила, прощай

Прощай мі, мила, прощай <... >
Прощай мі, мила, послідній раз.

Прощай мі, мила, бо я вже йду,
Благослови ня, мать, на войну!

Благослови ня, мать, на войну,
Сам добрі знаю – по смерть іду.

Сам добрі знаю – по смерть іду.
Летіла куля через гору.

Летіла куля через гору
Та й ударила во грудь мою.

Та й ударила во грудь мою,
Потекла кровця реченкою.

Потекла кровця реченкою
Ять до тихого Дунаю.

А в тихом Дунаю быстра вода,
Там розмавляє мати моя.

Там розмавляє мати моя:
– Десь мого сынка з войны нема.

Десь мого сынка з войны нема,
Десь го забила востра куля.

Десь го забила востра куля
Та й присыпала чорна земля.

Та й присыпала чорна земля.
Та й примулила быстра вода.

– Возьми, мамко, піску жменю.
Посій ты го по каменю,

Як тот пісок друбный взыйде,
Тогда твуй сынок з войны прийде.

Йой, нема піску та й не сходить,
Йой, нема сына, не приходить⁸.

В обох віднайдених на Східній Словаччині варіантах пісні знаходимо чимало українізмів, як то: «дівчина», «куля», «добре», «кровця», «річенька», «розмовляти», що свідчить на користь українського (а не російського!) етнічного козачого середовища.

Дещо пізніше, вже після «східнославацьких» записів Є. Вrabцової, були записані ще два варіанти цієї пісні, але вже по той бік перевалів – на північних схилах Карпат (нині – Львівська область). Записувач Григорій Васильович Дем'ян (1929–2013) у 1977 р. у с. Славське Сколівського району записав від Анастасії Марчишин (1924 р. н.) пісню «Прощайте, гори, прощай, Кавказ», а у 1979 р. у селі Довге Дрогобицького району від Марії Спильчак (1907 р. н.) – пісню «Слухайте, гори, та й ти, Кавказ». Обидва тексти (суттєво зукраїнізовані!) увійшли до збірника «Українські народні пісні-балади», що вийшов друком в 1981 р. в Ужгороді; укладач – Степан Мишанич⁹. Як зазначається в анотації, збірник репрезентує пісенний фольклор Карпатського регіону, тобто Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей.

Перший варіант у запису Г. Дем'яна в цілому повторює сюжетний малюнок всіх раніше відомих варіантів цієї пісні. Звертає на себе увагу й те, що виконавець осмислено вживає топонім «Кавказ», прив'язуючи його до узагальнюючого поняття «гори». У цьому контексті вояк, що йде на війну, прощається з Кавказькими горами, які полишає. Тобто він прощається з батьківщиною. Цей висновок вкотре настановлює на думку про «кавказьке» походження першоджерела. Нижче подаємо ноти та текст цього варіанта:

⁸ Зілинський О. Українські народні балади Східної Словаччини. – К., 2013. – С. 219.

⁹ З гір Карпатських: Українські народні пісні-балади / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття, примітки та словник С. В. Мишанича. – Ужгород: Карпати, 1981. – С. 98-100.

Прощайте, гори, прощай, Кавказ, / 2
Прощай, дівчино, в останній раз.

Прощай, дівчино, бо я вже йду, / 2
Благослови мене на ту війну.

Ударить куля, та й груди проб'є, / 2
Згадай же ти мене, дівча моє.

Летіла куля через гору / 2
Та й ударила й у груди мою.

Потекла кровця річечкою / 2
Аж до тихого, до Дунаю.

А в тім Дунаю бистра вода, / 2
Щось мого хлопця з війни нема.

Може го вбила гостра куля, / 2
Може го вкрила сира земля.

Може го вкрила сира земля, / 2
Та вже приросла зелен трава.

Другий варіант пісні, наспіваний Г. Дем'яну Марією Спилчак, являє собою творче доповнення вже існуючого тексту картинами поховання «колегами» вбитого вояка. Деякі строфи тут також позичені з вояцької пісні-балади «Штырнастый рочок смутный настал». (Хоча й сама ця пісня містить деякі творчо опрацьовані народними співаками строфи з балади «Прощай, Росія, прощай, Кавказ...». Тобто йдеться про перехресне запозичення!). Крім того, перший рядок тексту, як і у попередньому варіанті, знову наштовхує на думку про «кавказьке» походження першоджерела. Нижче подаємо ноти та текст другого варіанта, записаного Г. Дем'яном:

♩ = 164-168.

Слу_хай_ те, го_ ри, та й ти, Кав_ каз,

слу_ хай ня, жін_ ко, по_ слід_ ній раз.

Слухайте, гори, та й ти, Кавказ

Слухайте, гори, та й ти, Кавказ,
Слухай ня, жінко, в останній раз. / 2

Слухайте, гори: на ту війну,
Сам добре знаю, по смерть си йду. / 2

Сам добре знаю: по смерть си йду.
Летіла куля понад гору. / 2

Летіла куля понад гору
Тай ударила, та в груди мою. / 2

Як ударила й у груди мою,
Потекла кровця річечкою. / 2

Потекла кровця річечкою
Аж до тихого Дунайчику. / 2

Там у Дунаї тиха вода,
Там моя мила хустки прала. / 2

Там моя мила хустки прала,
З тихим Дунаєм говорила: / 2

Ой ти, Дунаю, тиха вода,
Ой ти, Дунаю, тиха вода, / 2

Ой ти, Дунаю, тиха вода,
Розбери мою правду, як я. / 2

Розбери правду таку як я,
Чомусь мого мужа з війни нема. / 2

Хто ж ми посіє – прийде весна,
Хто ж ми позбирать – придуть жнива?! / 2

Хто ж ми позбирать – придуть жнива,
А хто ж ми дасть їсти – прийде зима?! / 2

Там у Карпатах битва була,
Там мого мужа куля вбила. / 2

Там мого мужа куля вбила,
Там го колеги поховали. / 2

Там го колеги поховали,
Дубовий криж му на грудь дали. / 2

Дубовий криж му на грудь дали,
«Вічная пам'ять» заспівали. / 2

«Вічная пам'ять» заспівали,
Вже-сьмо й колегу поховали. / 2

Вже-сьмо й колегу поховали.
З ким ми будемо колегувати. / 2

Таким чином, пісня «Прощай, Росія, прощай, Кавказ...» побутує у Карпатах щонайменше у шести варіантах, кожен з яких несе у собі інформацію чи то про «кавказьке», чи то про козацько-українське походження її оригіналу.

Власне, як відбуваються такі запозичення? Про один такий приклад дізнаємося з тритомного роману-саги відомого карпаторусинського письменника Емілія Кубека «Марко Шолтыс». Добрий знавець верховинського життя, Е. Кубек (1857–1940) вперше опублікував цей твір у 1915 році. Його дійові особи безпосередньо знаходяться на Східному (у російській термінології – на Південно-західному) фронті у складі 4-ї австро-угорської армії та є учасниками Горлицького прориву в травні 1915 року. Русин і патріот своєї угорської батьківщини, головний герой твору Марко Шолтыс про хід подій дізнається не лише з офіційних повідомлень, але й з листів із фронту від своїх рідних та близьких – сина Георгія та двох майбутніх зятів – Стефана Явора та Олексія Богдана, героїзмом яких він пишається. Йому, міцному землевласнику, на час сільськогосподарських робіт (у зв'язку з нестачею робочих рук) військове управління виділило шість військовополонених із тих тридцяти російських солдат на чолі з таким же полоненим російським унтер-офіцером, родом із Москви, які були направлені на роботи в їхнє русинське село. Марко спостерігає за російськими військовополоненими і не бачить в них нічого такого, щоб йому могло не сподобатись чи викликати вороже ставлення:

«Тихі, порядны мужчины были, послушны, pracowіты, проісходящі із губернії полтавської. Всі господарські сыны. Под коротким часом добрі порозумілися і с народом, который їх полюбил, про скромность і честное

справованіє... Марко со своїми «москалями», як їх народ называл, по братськы заоходилсѣ, рад с ними разговаривал. Знал каждого по імені, его проісхожденіє, фаміліарны обстоятельство. Всі женаты і семейства, діти іміли в отечестві своем. Єслі нічто враз робили, то без співа не могло быти. Марко рад слушал їх красівы малорусскы народны пісні»¹⁰.

У неділю і на свята полонені радо ходили до сільської церкви на службу, інколи навіть співали у церковному хорі, а по службі Божій Марко забирав їх разом з унтер-офіцером до себе на обід. Одного разу, коли Марко Шолтис разом із священиком о. Андрієм Богданом (майбутнім сватом) слухали спів полонених полтавчан, Марко признався: «Мі видится, хотяй ті пісні іщі ніколи не слышал, што они мі знакомы. Як бы звуки їх родны были с моім чувством, а голоса тых пісень, як бы співали в моєй текучой крові, в моєй душі»¹¹.

Можна навести чимало прикладів контактів русинів-горян із російським військом у 1914–1915 рр. Росіяни купували від місцевого населення фураж, наймали у горах провідників для війська, займали під штаби сільські адміністративні будівлі, а особовий склад розташовувався на ночліг у курних селянських хатах тощо. Врешті, навіть коли у результаті Горлицького наступу на початку травня 1915 р. російська армія швидко відступила з Карпат, полонені «маскалі» до кінця 1917 року залишалися жити поміж карпатських русинів, отримуючи щоденні наряди на роботу – відновлюючи зруйноване житло, об'єкти інфраструктури, допомагаючи місцевим жителям по господарству.

Про характер міжособистісних відносин можемо тільки здогадуватися. У цілому, карпатські русини достатньо поблажливо ставилися до полонених. Інколи такі контакти мали й більш тісний характер, особливо у відносинах полонених із жінками. Про це довідуємося з мемуарів жителя с. Широкий Луг Василя Дудли (1901 р. н.). Ці мемуари готує до друку «Видавництво В. Падяка» в Ужгороді, рукопис зберігається в родині Танчинців (дівоче прізвище матері автора спогадів). Мемуари охоплюють період з 1910-х і до смерті Сталіна у 1953 році.

Один із фрагментів автор присвятив подіям Першої світової війни, періоду з 1914 до 1917 р., коли його батько був на війні та у російському полоні, а він, старший з дітей у багатодітній родині, допомагав по госпо-

¹⁰ Kubek E. Narodny povísti i stichi. IV. tom: Marko Šoltys: Roman iz žit'ja Podkarpat-skoj Rusi. – Skranton Pa: Obrana, [1923]. – С. 143.

¹¹ Там само. – С. 143-144.

дарству своїй мачусі Олені Мідянці. Мемуарист звертає увагу на падіння моралі наприкінці війни: демобілізовані солдати, незадоволені загальним станом справ у державі, підпалювали будинки місцевих євреїв. Вчорашні австро-угорські вояки після полону в Росії, повернувшись додому, поширювали більшовицькі ідеї. Жінки стали масово зловживати спиртним. Автор не вточнює, чи йдеться тільки про його село, але узагальнюючий характер сповіді свідчить про поширеність цих явищ по цілому краю¹². В одному з епізодів В. Дудла побічно згадує про російських полонених (орфографія авторська – В. П.):

«Одному була війна, а другому мать рідна. Жінки страшенно начали були пити і розвратне життя проводити. Руських вояків, т. й. москалів страшенно много попадало у плін до мадярів, так що мадярське правителство не ввозможности були їх кормити. Дуже голодовали; уже у 1916–17 року

¹² Падіння моралі у суспільстві опосередковано відбито також у тогочасному місцевому фольклорі та літературних творах повоєнної доби. Принагідно публікуємо тут текст коломийки під назвою «Закукала зозул'чка», яка з'явилася у 1916 році на шпальтах ужгородського видання-річника «М'сяцеслов'я на 1917. обыкновенный годъ... / Сост. Авг. Волошин. – Унгвар: Книгопечатня «Акц. общества УНЮ», 1916. – С. 59. Цю пісню до редакції, як тут сповіщається, надіслав Василь Данч із с. Угля. Подаємо текст пісні (в оригіналі, але без «ъ» на означення прикінцевого приголосного):

Закукала зозул'чка
В попа на ворота,
Ус'я жоны из Зар'чка
Йдуть пити до чорта!

Закукала зозул'чка,
Сіла на плот жида,
Там п'є Марька Чорнобрыва
Паленка ей мила.

Закукала зозул'чка
С'їла на смереку,
Что ты робишь Гафо в корчм'я
Не ганьбишься села?

Та кобы'сь ты крила мала,
Крыла довг'я, моцн'я,
Полет'їла бы'сь в чужину
Як хмара на неб'я.

Також ця тема відображена у художній прозі. Див., наприклад, оповідання «Стальная роза» А. Маковичанина (справжнє ім'я – О. Фаринич) з 1934 р. та повідання «Жарт» Петра Соломоновича (справжнє ім'я – П. Миговк) з 1941 р. тощо.

масово утікали у Росію назад, народ їх піддержував, тоді і жінки, яких люде були на війні, по потреби собі набрали і держали у себе по секрету для утішення свого тіла. Котра одного, а були і такі, що держали собі і двох-трьох маскалів, так жінкам жилося, як ніколи доту. В 1917 році, як стихла в Росії революція против царя і против графів і панів, плінних розпустили. Таким способом і мій батько повернувся із полону». (Рукопис, с. 52-53).

Разом із тим, й русини в австро-угорському війську також часто потрапляли до російського полону, де їх залучали до сільськогосподарських робіт. Так, Андрій Ковальчик (1892 р. н.) із с. Орябина Старолубовнянського округу на Східній Словаччині залишив свої спогади, в яких згадує, що був задіяний на жнивах у одного з поміщиків у с. Добровеличківка близько Єлисаветграду (далі – м. Кіровоград, а нині – Кропивницький). Він також згадує про «музичні» вечори, в яких вони брали участь. А. Ковальчик пригадує (подаємо в авторській редакції): «Но а мій гроф об'єднав шисдесят [полонених – В. П.]... Но и так сме ша дистали до той Добровеличковкы, але грофкиня іщи там об'єднала музыку, же розвеселити австрийців, жебы ша не старали, же як то они знають танцовати... Но та три дни сме одпочивали, но а тераз до работы»¹³.

Безумовно, наведені приклади свідчать про широкі можливості запозичень пісенного фольклору іншого народу. Так, зі спогадів старожилів села Розлуч, що за 15 км від м. Турка (нині – Львівська область), у вересневих боях 1914 р. в цій місцевості брала участь «кубанська козака дивізія, в якій служило багато солдатів, що співали українські пісні, вживали в розмовній мові українські слова. Це викликало симпатії до них місцевих жителів. За це деякі з них пізніше безвинно потерпіли»¹⁴.

Як відбувалося запозичення українсько-козацької пісні «Прощай, Росія, прощай Кавказ» – гадати важко. Мабуть, ми вже ніколи про це не довідаємося. Але важливо, що пісня, народжена в одному етнічному середовищі, подолавши карпатські перевали, вже сто років побутує в іншому. Вона стала карпаторусинською народною «співанкою» та побутує у кількох варіантах. Але й одночасно ця пісня продовжує побутувати у рідному фольклорі. У цьому неважко переконатися, якщо переглянути

¹³ Перша світова війна в усній словесності (2) // Дружно вперед. – Пряшів. – 1994. – № 3. – С. 21; Також те саме *див.*: Вархол Н. Війна в усній словесності // Дружно вперед. – Пряшів. – 1995. – № 9-10. – С. 28-29.

¹⁴ Гайда Ю., Москаль Б. Розлуч – туристичні ворота Турківщини. – Ужгород: Патент, 2005. – С. 23.

репертуар провідних мистецьких колективів Кубані. На певному етапі наукового дослідження ми звернулися до репертуару Державного Кубанського козачого хору (м. Краснодар, Краснодарський край, Росія), а потім й відвідали Кубань. Виявилося, що у репертуарі хору з початку 1990-х років значиться пісня під назвою «Прощай, станиця, прощай, Кавказ». Порівняльний аналіз текстів засвідчив, що йдеться про ту саму пісню, яка побутує в Карпатах щонайменше у шести варіантах.

Кубанський козачий хор як продовжувач традицій Кубанського військового співочого хору нещодавно відмітив своє 200-річчя! Особливо відчутним став вплив цього хору на розвиток хорового мистецтва у Росії з часу, коли хор очолив композитор, народний артист Росії Віктор Захарченко (з 1974 р.). У 1990 році Кубанському хору була присуджена премія України ім. Т. Шевченка. Хор з гідністю виконує свою місію по збереженню та збагаченню пісенного фольклору кубанських козаків, що сформувалися з чорноморських (колишніх запорозьких) та донських і скатеринославських (Дніпропетровська область) козаків. Як вказується на офіційному сайті Кубанського козачого хору, у 1990 році хор вперше записав (тоді ще на грамплатівку) пісню «Прощай, станиця! Прощай, Кавказ!» (виконує пісню соліст хору Володимир Заніздра). У підназві уточнюється, що це «Воєнна козака пісня». У 1992, 2008 та у 2011 рр. ця пісня була представлена на аудіо CD, які випустив цей хор.

Проте перший рядок пісні з репертуару Кубанського козачого хору не містить жодної згадки про Росію; його замінено словом «станиця». Карпатські похідники цієї пісні, втім, є свідченням того, що колись (під час боїв у Карпатах) слово «Росія» таки вживалось. Але у наступні десятиліття (з міркувань політичної кон'юнктури) його замінили на більш нейтральне «станиця». Подаємо текст та ноти цієї пісні з репертуару Кубанського козачого хору¹⁵.

Grave

Про-щай, ста-ни - ця! Про - щай, Кав - каз! Про-щай, дів - чон - ка,
в пос - лед - ній раз, про - щай, дів - чон - ка, в пос - лед - ній раз.

¹⁵ Нотний запис на наше прохання виконав Олексій Темнов. Пісню можна знайти в Інтернеті: прослухати online або закачати mp3. Зокрема, на веб-сторінці: <https://myzuka.fm/Album/333183/Gosudarstvennii-Kubanskii-Kazachii-Hor-Tam-Na-Kubani-Narodnie-Pesni-Chernomorskih-I-Lineinih-Kazakov-1992>

Прощай, станиця! Прощай, Кавказ!

Прощай, станиця! Прощай, Кавказ,
Прощай, дівчонка, в останній раз. / 2

Прощай, дівчонка, бо я вже йду,
Благословила мати на війну. / 2

Благословила мати на війну,
Сам добре знаю, куди я йду. / 2

Сам добре знаю, куди я йду,
Летіла куля через гору. / 2

Летіла куля через гору,
Попала куля у груди мою. / 2

Кров полилася річечкою,
Мати залилася сльозонькою. / 2

Наш пошук не виявився марним. Можна впевнено стверджувати, що пісню «Прощай, Росія, прощай, Кавказ» у 1914 р. у Карпати принесли кубанські козаки – етнічні українці. Карпатські русини (а також гуцули, галицькі січові стрільці) та кубанські козаки у тій війні були по різні боки перевалів. Перші у складі австро-угорської армії, другі – російської; вони вбивали одне одного. Непримиренні супротивники намагались втримати скелясті хребти карпатських перевалів, які поступно ставали великою спільною могилою. Ті з козаків, хто не залишився навічно лежати у карпатській землі, хто не загинув на полях громадянської війни в Росії, згодом повернулися у свої рідні кубанські станиці. Але у Карпатах по собі залишили не лише братські могили. Залишили пісню, в якій співається про любов до рідної землі та немилосердну долю ратника. А втім, щось таки вони з Карпат взяли з собою додому. Переглядаючи репертуар Кубанського козачого хору, звернув увагу на пісню «Ой, на горі сидела пара голубей». Нижче подаємо кілька строф з цієї пісні¹⁶:

¹⁶ Повний текст цієї пісні можна знайти в Інтернеті: прослухати online або завантажити mp3. Зокрема, на веб-сторінці Кубанського козачого хору. Online: <http://www.kkx.ru/lib/audio/index.php?id=54> або ж тут: <http://www.audioposk.com/track/no/mp3/oi-na-gore-sidela-para-golubei-mkrapostina-ekulikovskaa-kubanskii-kaza4ii-hor/>

Ой на горе-горе, да на горе крутой
Там сидела пара сизых голубей. / 2

Они там сидели, парувалися
Сизыми крылами обнималися. / 2

Откуда ни взялся, да охотник лихой,
Убил, разлучил он пару голубей. / 2

Як дві краплі води, ця пісня схожа на взірцевий твір русинського баладного мистецтва – пісню «Під дубиною, під зеленою»:

Під дубиною, під зеленою
Там сидів голуб з голубиною.

Сиділи в парі, цілювалися
И крилойками обнімалися.

Але це вже інша історія взаємин часу Першої світової війни. Навіть на війні ворогуючі сторони не були у змозі унеможливити чи бодай обмежити взаємовплив багатющих фольклорних традицій одна на одну. Усе, що слухач сприймав у пісенному репертуарі супротивника як естетично бездоганне, з часом ставало його народним надбанням.

Баладна пісня «Прощай, Росія, прощай, Кавказ» є відомою у Карпатах аж у шести варіантах, що були записані на території, які свого часу були зоною бойових дій та відстоять одна від одної на десятки чи й сотні кілометрів. Як вдалося з'ясувати у ході дослідження, у 1914 році ця пісня потрапила у Карпати, завдяки кубанським козакам, які у складі російського війська утворювали окремі військові підрозділи. Основу кубанських козачих військ складали етнічні українці, у середовищі котрих активно побутувала українська народна пісня. На окупованих територіях кубанські українці щільно контактували з місцевим карпаторусинським населенням. Усе це створювало сприятливі умови для запозичення карпатськими русинами українського пісенного фольклору з Кубані. Разом з тим, народні виконавці не лише сприймали та фіксували чужу культурну спадщину, вони виказували здатність перетворювати запозичені твори у самобутні зразки карпаторусинського пісенного фольклору.

Розділ третій

Махмуд і Карпатська Маріам

(Становлення на Лемківщині

нової аварської поезії)

Парадна форма вершника 2-го Дагестанського полку Кавказької кінної тубільної дивізії складалася з чорної черкески, чорної папахи з червоним верхом та червоного башлика. Світло-сині погони містили ініціали «ДП» – дагестанський полк.

Це було вже друге військове формування, в якому на фронтах Першої світової війни воювали дагестанці. Спочатку був сформований т. зв. [1-й] Дагестанський кінний полк у складі 3-ї Кавказької козачої дивізії, що складався з представників різних (корінних і некорінних) народів Північного Кавказу. А коли формувалася «тубільна» дивізія, в неї набирали виключно представників корінних народів Північного Кавказу. Дивізію, попри її офіційну назву, частіше називали все ж «Дикою дивізією».

Власне «тубільність» визначала суттєві відмінності цієї дивізії від інших військових формувань. Кавказці й на військовій службі утримували своє звичаєве право. Годі було шукати в ескадронах характерну для царської Росії субординацію між офіцером та рядовим. Тут всі були рівні – і по релігії, і по крові, а відтак всі складали одну верству – «вершників». А крім того, всі були між собою пов'язані численними узами кровної спорідненості. Усі були (у тодішній російській термінології) «охотниками», тобто тими, хто проявив бажання («охоту») воювати, інакше: добровольцями-контрактниками. Багато хто спокусився можливістю добре підзаробити. Єдине, що в якійсь мірі впливало на субординацію, так це – принцип старшинства. До слів старшого джигіта молоді горці завжди дослухалися з великою повагою.

Присутність священика-мулли у кожному з чотирьох дивізіонів полку та полкового кадія (релігійного наставника) – також характерний знак духовного життя Тубільної дивізії, адже вона живе за своїми законами, що передбачає дотримання всіх релігійних свят, звичаїв та канонів ісламу.

Вихопити оком мулла чи кадія у строю вершників-мусульман вдається хіба що по бурці, яка обгорнута зеленим – це колір прапора пророка Мухамеда. (У Черкеському полку мулла був високоосвіченим, навіть побував у Меці; його папаху була обгорнута білим).

Кадій керує усім релігійним життям вершників: він виховує молодих горців за законами ісламу, роз'яснює зміст Корану; в його безпосередні

обов'язки входить у випадку загибелі вершника накрити його тіло саваном, поховати за ісламськими звичаями, поставити надгробок з дубових дощок, на яких висічено ім'я померлого та дата смерті, а також прочитати над могилою заупокійну молитву. У своєму романі «Дика дивізія», виданому на початку 1920-х років, російський письменник-емігрант Микола Миколайович Брешко-Брешковський¹ звертає увагу на роль духівника у релігійному житті мусульманської громади на війні. Він пише: «Мулла весь у чорному, а його папаху обгорнута зеленим... Кожен мулла на позиціях зі своїм полком і, як у усіх, у нього гвинтівка, кинджал і шабля. Ховають убитих вони, не обмиваючи, як у нас – християн, а як застала його смерть, зі слідами крові, у повному озброєнні та в бойовій черкесці, щоб на тому світі бачили всі, який це був доблесний джигіт і якою славною смертю він загинув. У наших мусульман вважається великим безчестям покинути полеглого товариша на полі битви. Він повинен бути похований своїми ж і за своїм обрядом»².

Коли формувався 2-й Дагестанський полк «Дикої дивізії», кадієм у ньому було призначено відомого на той час у горців поета й виконавця народних й авторських пісень **Махмуда Магомедова** (1873?–1919), більш відомого сучасному читачу як Махмуд із Кахабросо (іноді: Кахаб-Росо), або ж просто – Махмуд. Що важливо, саме у роки Першої світової війни він сягнув вершин своєї поетичної майстерності й саме у Карпатах на війні він написав найкращі свої ліричні вірші. А поява поеми «Маріам», написаної під безпосереднім впливом від побаченого та почутого в Карпатах, контактів із місцевим населенням, спостережень за їх життям та духовною культурою, однозначно засвідчила: Махмуд не лише увійшов до плеяди найбільш талановитих поетів-горців, але став неперевершеним класиком дагестанської літератури та одночасно родоначальником (засновником) нової аварської поезії. Пройде небагато часу й російський професор Лев Жирков, відкриваючи її російському читачеві під час експедиції

¹ Роман «Дикая дивизия» М. М. Брешко-Брешковского (1874–1934) (сина відомої російської революціонерки, організатора партії есерів Катерини Брешко-Брешковської, що у 1919–1930 рр. жила в еміграції на Підкарпатській Русі) вийшов друком десь на початку 1920-х років (рік не зазначений) у білоемігрантському видавництві «Мир» у Ризі. У сучасну епоху роман був перевиданий майкопським видавництвом «Адыгея» (рік видання також не зазначений; ймовірно, йдеться про 1989 чи 1990 рік). У наступні роки роман неодноразово перевидавався.

² Брешко-Брешковский Н. Н. Дикая дивизия: Роман в 2-х частях. – Майкоп: Адыгея. – С. 15.

до аварців у 1923 році, співвіднесе вплив Махмуда на аварську літературу з роллю О. Пушкіна в російській літературі³. А поет Микола Тихонов назве його «кавказьким Блоком»⁴.

Безумовно, Махмуд посів посаду кадія в силу багатьох причин – він отримав добру духовну освіту та з часом домогся права виконувати обов'язки дибіра (тобто писаря, рідше – учителя) у рідному та сусідньому аулах. По-друге, був у зрілому віці – йому йшов 41-й рік (до тубільного війська набирали контрактників у віці від 18 до 40 років; ймовірно, призовна комісія пішла йому назустріч). Окрім того, він завжди був душею чоловічої компанії, грав на пандурі, який узяв із собою на війну, та тішив вершників під час відпочинку чи поранених у шпиталях своїми віршами чи піснями у власному виконанні, проганяючи тугу за рідною землею.

Чи то особливість стану душі поета-лірика на війні, чи його враження від знайомства з новими, європейськими, до цього невідомими народами та їх духовною і матеріальною культурою, чи й загострене відчуття самотності на віддалі від рідної землі, чи й думки, що линуць у рідний аул до коханої, яка не відповідає йому взаємністю, а швидше усе разом викликали в ньому небувалий вибух натхнення. Всі ці твори були написані Махмудом на самому початку війни і всі вони мають «карпатську» прописку. Це, насамперед, «Изменчивая подруга» («Хиянатай гьудул»), «Правдивый рассказ о горении сердца» («Рекел бухІиялгул хІакъикъат бицун»); «Передава почтовой бумаге сердечные думы...» («Почтовый кагътиде керенги чучун...»). І хоча йдеться про ліричні твори, два останні за розміром є достатньо об'ємними (144 та 128 рядків) й, за твердженням Сіражудина Хайбуллаєва, можуть бути означені як ліричні поеми⁵.

Але справжньою вершиною карпатського циклу Махмуда стала поема

³ Жирков Л. И. Старая и новая аварская песня // Махмуд из Кахаб-Росо. Могучий поэт, великий лирик: Сборник статей / Составитель А. М. Муртазалиев. – Махачкала: Институт языка, литературы и искусства им. Г. Цадасы ДНЦ РАН, 2010. – С. 30-31.

⁴ Тихонов Н. С. Махмуд из Кахабросо – могучий поэт, великий поэт-лирик // Махмуд из Кахаб-Росо. Могучий поэт, великий лирик: Сборник статей. – Махачкала: Институт языка, литературы и искусства им. Г. Цадасы ДНЦ РАН, 2010. – С. 4.

⁵ Хайбуллаев С. М. Карпатский цикл стихов Махмуда из Кахабросо // Махмуд из Кахаб-Росо. Могучий поэт, великий лирик: Сборник статей / Составитель А. М. Муртазалиев. – Махачкала: Институт языка, литературы и искусства им. Г. Цадасы ДНЦ РАН, 2010. – С. 251. – Див. Його ж монографію: Махмуд из Кахабросо. Online: <http://kahabroso.ru/knigash/kniga.htm> . Див. особливо третю главу («Махмуд на фронтах Первой мировой войны»).

«Маріам», яку дослідниця Н. В. Капієва, дружина Еффенді Капієва, автора першого художнього перекладу «Маріам», охарактеризувала як «явище ще більш дивне – перша у горах незвична за напруженням почуттів поема сучасного звучання»⁶. А Олександр Назаревич, автор двотомної «Історії дагестанської радянської літератури», у 1980 році підвів ризик під узагальненнями попередників щодо внеску поета Махмуда у дагестанську літературу. Аналізуючи «Маріам», а за його виразом, «першу у горах справжню та дивовижно закінчену поему», він заключив: «Це був злет генія»⁷.

«Маріам» – це сумна пісня про нерозділене кохання. Це напружена сповідь ліричного героя, змученого драматичними обставинами життя, але все ще готового боротися за своє щастя. І душа героя, і світ, в якому він живе, та навіть Космос (що пов'язані між собою!) чимало терплять від прагматичних і приземлених, спотворених пережиточною традицією й людським егоїзмом жадань та адатів: і якщо в одному місці на землі батько заміряється вдало віддати заміж свою доньку, відмовляючи тому, хто готовий своїм коханням піднести її до небес, то десь на протилежному кінці світу хтось сильний та агресивний обов'язково спокуситься на землі свого сусіда. Гармонії немає! І душа поета, і цей світ розколоті навпіл – доля пророкує життя між війною та миром.

Цей стан душі добре відчувається у полотні поеми – поет з однієї війни потрапляє на іншу. Кохана для ліричного героя – божественний ідеал. Щоб переконатися, що іншої такої на землі немає, герой вирушає у світи. І ця неможливість примирення із власною долею (внутрішня війна) стає причиною того, чому він на світовій війні – на чужій війні:

Я ни разу с тех пор очей не сомкнул,
Как покинул аул, простился с тобой.
Сон враждует со мной: «Не спи, – говорит, –
Без возлюбленной ты не вправе заснуть!»

Если в горных лесах заблудится зверь
Иль найдет он тропу, иль гибель найдет.

⁶ Капієва Н. В. Ещѐ о Махмуде // Махмуд из Кахаб-Росо. Могучий поэт, великий лирик: Сборник статей / Составитель А. М. Муртазалиев. – Махачкала: Институт языка, литературы и искусства им. Г. Цадасы ДНЦ РАН, 2010. – С. 65.

⁷ Назаревич А. Ф. «Мариам», или Святая святых поэта // Литературный Дагестан. – Махачкала: Дагкнигоиздат, 1980. *Цитуємо за виданням:* Махмуд из Кахаб-Росо. Могучий поэт, великий лирик: Сборник статей / Составитель А. М. Муртазалиев. – Махачкала: Институт языка, литературы и искусства им. Г. Цадасы ДНЦ РАН, 2010. – С. 68-69.

Если сможет твой друг дожить до весны, –
Иль обнимет тебя, иль в землю сойдет.

Где он редкий покроем нарядов твоих?
Ты на крыше явись, лицо мне открой,
Ты в мечте отзовись на голос любви,
Мертвецов оживи дыханьем своим.

Замышляют войну цари, короли
И народы земли сзывают на бой,
Ну а я? Лишь тобой я занят всегда,
Лишь тебе посвятил я думы свои.

Солнца жар в колыбель твою не проник, –
Мне бы сердце раскрыть, смотреть на тебя,
Чудны речи твои, певуч твой язык,
Мне бы сердце раскрыть и слушать тебя.

В день, когда на тебя хоть раз я взгляну,
Обратится в весну седая зима.
Если солнце зайдет, не скроется день –
Ты мне будешь светить – рассеется тьма⁸.

(переклад С. Липкіна)

⁸ Існують декілька перекладів поеми «Маріам» з аварської мови – як художніх, так й підстрочних. Перший підстрочний переклад здійснив та опублікував у своїй статті «Старая и новая аварская песня» Лев Жирков (1927). За виразом Н. В. Капієвої, це був для свого часу науково достовірний переклад, що давав невикривлене уявлення про поему. Перший художній переклад поеми був здійснений у 1930-х рр. Еффенді Капієвим. Однак при цьому він сперся на інший підстрочник – здійснений на початку 1930-х рр. Багадуром Малачихановим. Це був, за твердженням С. Хайбуллаєва, підстрочник, дивний за виразністю та вдохновенним розумінням оригіналу. Нарешті, коли до видання готувалася збірка поезій Махмуда російською мовою («Песни любви», Москва, 1959), переклад поеми здійснив відомий перекладач з Одеси Семен Липкін. Його творча інтерпретація надзвичайно вдало зберігає художню структуру поеми та звукову оболонку оригіналу з його внутрішніми повторами та фонікою. Порівняння художніх перекладів поеми «Маріам» Е. Капієва та С. Липкіна і залучення підстрочних перекладів дозволяє російськомовному досліднику максимально наблизитися до розуміння смислового навантаження лексем автоського тексту, написаного аварською мовою.

Конфлікт ліричного героя із суспільством, через що він не може поєднати свою долю з долею своєї коханої, містить у поемі чимало автобіографічних моментів, хоча біографія поета рясніє білими плямами й даними, що протирічать одне одному. Дата народження поета невідома. Махмуд, за походженням із соціальних низів аварського суспільства, змушений був заробляти собі на хліб тимчасовими заробітками далеко за межами рідної землі. Разом із тим поезія стала для молодого Махмуда справжньою метою його життя, хоча й не приносила ніякого матеріального достатку. Палкий поет полюбив дівчину на ім'я Муї (Мукмінат). Але вона була зашватана за іншого; зустрічам завадив батько коханої – відставний офіцер на російській службі. Це була людина з високим соціальним статусом у тамтешньому суспільстві й одруження доньки з бідняком аж ніяк не входило у його плани. Махмуд (а його біографи подають суперечливі дані!) згодом одружився з іншою дівчиною (Рабіят), але подружжя було бездітним, й шлюб розпався. Махмуд усе ще покладав надії на одруження з Муї, яка на той час овдовіла й виховувала двох своїх дітей. Але її рідня була категорично проти. Згодом Махмуд одружився вдруге на вдові Жамілат, але й цього разу шлюб не був щасливим і подружжя розлучилося. Махмуд втретє робить спробу поєднати свою долю з долею Муї, навіть імітує у 1913 році її викрадення. Але й цього разу ледь не дійшло до кривавої розправи з боку рідні Муї. Тому жінка змушена була повернутися додому в аул. А Махмуд з відчаю записався «охотником» на війну.

Можливо, саме через ці факти односельці відгукувалися про Махмуда як про «волоцюгу, безтурботного чоловіка, що зневажає своєю репутацією у сіпільстві, та завзятого творця любовних пригод». Про це згадує у своїй статті Лев Жирков, який зустрічався із земляками Махмуда під час експедиції до аварців у 1923 році. Ці характеристики контрастували у Дагестані з його славою неперевершеного поета⁹.

Поет крізь усе своє життя проніс образ коханої. Можливість земного щастя для себе пов'язував саме з Муї. Вона була його музою, її лик став для нього еталоном жіночої вроди. І коли одного разу на війні у Карпатах він побачить на стіні ікону Маріам і буде вражений її божественною красою, йому здасться, що це і є його кохана Муї – настільки вражаючою була ця схожість! І той контекст, в якому відбуватиметься заочна зустріч поета зі своїм єдиним коханням, викличе у ньому чимале здивування. Адже у карпатському середовищі Маріам скрізь – її люблять, її шанують, вона – у кожній селянській хаті:

⁹ Жирков Л. И. Старая и новая аварская песня // Там само. – С. 31.

Я прошёл на войне по русским полям,
Вот я к рыжим чертям, к австрийцам попал.
Всюду здесь ты живёшь, горянка моя:
И осанка – твоя и гордость – твоя.

В каждом доме портрет висит на стене.
Я смотрю, это ты, сомнения нет!
Повторилась опять ошибка моя?
Нет, улыбка – твоя и прелесть – твоя.

Так же телом нежна, как цвет на лугу...
Я смотрел дотемна, – сломалась спина!
Обезумел совсем, лишился я сил,
И не вытерпел я, спросил у людей:

– Это чей на стене прекрасный портрет?
Мне сказали в ответ: «Она – Мариам,
Что невинной была, Христа родила»...
Милосердный Аллах! Различия нет:

Очертание лба, сияние глаз...
Я погибну сейчас, я вижу тебя!
Так же брови черны, улыбка чиста,
Лишь раскроет уста, – услышу тебя!

Могут схожими быть две разных души, –
Почему же у вас одежда сходна?
Могут схожими быть уста и глаза, –
Как же создал вас бог из глины одной?

(переклад С. Липкіна)

Цікавим буде навести також фрагмент підрядкового перекладу Л. Жиркова; він демонструє, зокрема, наскільки по-різному перекладачі бачили той предмет, що висів на стіні («портрет», «карточка»), хоча вони однакові у тому, що йдеться про сільську хату («дом»), а не церкву. І якщо це сільська хата, то ікони висіли під стелею (під кутом до стіни), а тому цілком доречним є переклад цього рядка у С. Липкіна («Я смотрел дотемна, – сломалась спина!») і менш вдалим є творчі інтерпретації у Е. Капієва («Спина надломилась, как стал я смотреть...») та в підрядковому перекладі Л. Жиркова («Теряю ум, лишь только я взгляну...»).

Наведемо увесь цей уривок з підрядкового перекладу Л. Жиркова:

Осталась позади Россия. Мы в городах австрийцев,
что похожи на Иблиса...
Нет! в каждом доме есть карточки, так сходные с тобой!
Твоё величье в них, твоя повадка и драгоценное твоё лицо!
Нет места заблуждению: это вылитая ты!
Распущена коса, твой локон вьётся!
— Куда, несчастный, я попал? —
Цвет щёк её, как гор цветок...
Теряю ум, лишь только я взгляну...
Я не сдержался, начал разговор:
— Откуда эта женщина на этой карточке?
Ответили:
— Она — Мария, что без мужа родила пророка!
Улыбка взора и лица сиянье...
О милосердный Боже! — нет различий.
Рисунок глаза, облик лба...
Была бы ты сама, когда б заговорила!
Рахман создал две одинаковых души.
Откуда же её одежда?
Всё согласно — лицо, уста бывают так похожи...
В одном сосуде замешавши, отлили форму человека,
чтобы явить нам Мекку и Каабу в ней...
Не думал я, что это день свиданья!¹⁰

За законами жанру автор не сміє перевантажувати ліричну поему фактами та подіями. Адже йдеться про конфлікт характерів, напруження емоцій, глибину почуттів, а не розвиток сюжету. А тому зі змісту поеми не вдається довідатись, у якому саме регіоні Карпат на обширних просторах театру Першої світової війни поет побачив у хаті на стіні портрет Діви Марії. Вона — єдина жінка, яку згадує Коран, ім'я її у мусульман — Маріам. І ця розмитість призвела до чималої кількості гіпотез. Сам Махмуд згадує лише, що *«Я прошел на войне по русским полям, Вот я к рыжим чертям, к австрийцам попал»*, натякаючи, що йдеться про території Австрії.

Лев Жирков вважав, що Махмуд, як він пише, «потрапляє у держави європейської культури, потрапляє в область живих католицьких вірувань.

¹⁰ Жирков Л. И. Старая и новая аварская песня // Там само. — С. 34.

На галицьких шляхах часто зустрічаються вотивні зображення богоматері. Її ж ікони, іноді відтворені у фотографіях, висять у хатах»¹¹. Мабуть, «католицький» вектор задав тон наступним дослідникам. Так, науковці Олександр Назаревич¹² та Сіражудин Хайбуллаєв¹³ вважають, що сприйняття відбувалося на територіях, населених католиками, і що скульптурне зображення або ж ікону Діви Марії поет вперше побачив під час відвідин костела. Зі слів останнього, дехто з науковців навіть схильний вважати, що «Махмуд міг побачити картину великого італійського художника Мікеланджело “Мадонна з немовлям”, високошановану у християн-католиків»¹⁴.

Існують й фантастичні версії, ніяк не узгоджені ні з історичною правдою, ні з історією бойового шляху 2-ї Дагестанської дивізії. Так, публіцист Джабраїл Алієв вважає, що це сталося у Чехії; він пише: «Военні дороги привели його... в Австрію. Потім доля закинула горця у Чехію. В одному з маленьких містечок він зовсім випадково зайшов до церкви та побачив там ікону святої Марії»¹⁵. Є певним перебільшенням й твердження вищезгаданого С. Хайбуллаєва про те, що на горців справили вплив культура та звичаї багатьох європейських народів, адже, як твердить дослідник, «карта воєнних дій Кавказської дивізії займає майже всю Східну Європу, територію Австрії, Угорщини, Польщі, Румунії, Молдавії»¹⁶.

Насправді, 2-й Дагестанський полк у складі «Дикої», чи то Кавказької кінної тубільної дивізії брав участь у бойових діях на південних схилах Карпат короткий відрізок часу, який можна розділити на два етапи. (Тут і далі всі наведені дати з російських документальних свідочств подаємо за старим (юліанським) календарем, який відстає від нового (григоріанського) календаря на 13 днів).

¹¹ Жирков Л. И. Старая и новая аварская песня // Там само. – С. 32.

¹² Назаревич А. Ф. «Мариам», или Святая святых поэта // Махмуд из Кахаб-Росо. Могучий поэт, великий лирик: Сборник статей / Составитель А. М. Муртазалиев. – Махачкала: Институт языка, литературы и искусства им. Г. Цадасы ДНЦ РАН, 2010. – С. 76.

¹³ Див. третю главу («Махмуд на фронтах Первой мировой войны») у монографії С. М. Хайбуллаєва: Махмуд из Кахабросо. Online: <http://kahabroso.ru/knigash/kniga.htm>

¹⁴ Там само.

¹⁵ Алиев Д. Мариам для Махмуда из Кахаб-Росо. Online: <http://gazeta-nv.info/content/view/2530/216/>

¹⁶ Див. третю главу («Махмуд на фронтах Первой мировой войны») в монографії С. М. Хайбуллаєва: Махмуд из Кахабросо. Online: <http://kahabroso.ru/knigash/kniga.htm>

Перший етап бойових дій: з 28 листопада 1914 р. до кінця січня 1915 р. (на територіях сучасної Польщі – нині Підкарпатське воєводство та сучасної України – Львівська область). Другий: цілий лютий 1915 р. (Львівська та Івано-Франківська області). Усі ці території на той час (починаючи з 1772 р., Перший поділ Польщі), належали Австрійській імперії Габсбургів, хоча в етнічному плані у селах тут суттєво переважало східнослов'янське населення (при певному відсотку польської та єврейської меншин).

Треба також доповнити, що території верхньої течії Сяну, де відбувалися запеклі баталії за участі Кавказької кінної тубільної дивізії, впираються у Карпатський водороздільний хребет, що слугував внутрішнім кордоном дуалістичної держави Австро-Угорщини. І коли під час наступу російське військо або окремі його військові формування проривалися на кілька чи кілька десятків кілометрів через Карпати, на південні їх схили, тобто на територію Угорського королівства, то й на тому боці вони зустрічали не угорські (чи австро-німецькі) поселення, а виключно села зі східнослов'янським населенням.

Це східнослов'янське населення історично іменувало себе руським (з часом також – русинським) народом, а свою віру та церкву – «руською», тобто взятою у греків із Візантії (а не з Риму). Ніщо, по суті, не змінило й те, що на середину XVII століття «руська» церква заключила унію з Римом і згодом стала йменуватися греко-католицькою. У XX столітті частина цього населення прийняла українську національну ідентичність, інша – пройшла тернистий шлях формування своєї окремішньої національної ідентифікації: від руської до русинської, або карпаторусинської¹⁷.

Басейн верхньої течії річки Сян – це один з історичних регіонів проживання карпатських русинів, які на цих територіях були корінним населенням, а на початок XX століття використовували також локальну регіональну самоназву – лемки. Одночасно регіон Лемківської Русі (або ж Лемковини, українською – Лемківщини) залишався глибокою провінцією Австрійської держави). Гідроніми та топоніми цього регіону мають східнослов'янський корінь, їх етимологія цілком прозора: *Солинка, Дверник, Галич, Волосатка, Чорний, Волосате, Воля, Яблінки, Береги, Луг,*

¹⁷ З історією та культурою карпатських русинів більш детально можна ознайомитись у виданнях: П.-Р. Магочій. Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів. – Ужгород, 2006, 120 с.; Енциклопедія історії і культури карпатських русинів / Уклад. П. Р. Магочій, І. Поп. – Ужгород, 2010. – 856 с. + XXXII с.

Студене, Криве, Рибне, Буковець, Поляна, Полянчик, Смерек, Яворець. Те саме стосується прикметників-означень у складних топонімах: *Горішній, Долишині, Середнє, Творильне, Нижнє, Велике* тощо.

Саме у цьому етнічному середовищі на північних схилах Карпатських гір у Першу світову війну розгорталися події, активним учасником яких був 2-й Дагестанський полк, у якому воював аварський поет Махмуд Магомедов. Як відомо, цей полк у грудні-січні брав участь у боях за лемківські села Ветлина, Береги Горішні, Устріки Горішні, Дидійова, Боберка, Ломна, Журавин, а у лютому з Самбора наступав у напрямку міст Станіслав (нині Івано-Франківськ) та Тлумач.

Бойовий шлях дивізії з грудня 1914 й до лютого 1915 року можна простежити за документальними джерелами, що їх наводить у своїй книзі російський історик О. Опришко («Кавказская конная дивизия. 1914–1917. Возвращение из небытия», 1999 р., друге видання – 2007 р. Книжка також доступна в Інтернеті). Наведемо (мовою оригіналу) деякі уривки з цих документів із коментарями автора книги¹⁸:

«Уже 17 декабря 1914 года участвовали в боевых действиях всадники и офицеры 2-го Дагестанского конного полка. Тогда, в ночь на 18-е, три его сотни пришли на помощь Кабардинскому полку, ведущему тяжелый бой за деревню **Ветлино**. Потом совместно им довелось вести наступление и на село **Береги-Горне**»¹⁹.

«Командир Кабардинского конного полка граф Воронцов-Дашков, “получив приказание начальствовать отрядом, наступающим со стороны деревни **Устурских-Горне**, искусно направляя свой полк, сотню Дагестанцев, две пехотные роты с пулеметами и двумя конно-горными орудиями, 26 декабря 1914 года занял деревню **Береги-Горне**, выбив из нее батальон альпийских стрелков и держался до 4-х часов дня в снежную бурю, по пояс в снегу, ведя наступление по крутому подъему, доведя атаку до конца деревни. Но с командной позиции противник открыл своими резервами и 8-ю пулеметами губительный огонь. Далее удержаться не представлялось возможным

¹⁸ Опришко О. Л. Кавказская конная дивизия. 1914–1917. Возвращение из небытия. – Нальчик: Эль-Фа, 2007. – 512 с. Online: <http://apsnyteka.org/1087-opryshko-kavkazskaya-konnaya-diviziya.html>

¹⁹ **Ветлина** (Wetlina) – село над річкою Ветлина, нині у Підкарпатському воєводстві в Польщі. **Береги Горішні** (Berehy Górne) – з 1946 року неіснуюче село, що було розташоване над лівою притокою Сяну – річкою Дверник (Dwernik), нині це – Підкарпатське воєводство Польщі.

и полковник граф Воронцов-Дашков отступил с незначительными потерями в полном порядке...»²⁰.

«С первых же боев геройски сражался с неприятелем и помощник по строевой части командира 2-го Дагестанского полка ротмистр Арсцхан Хаджимуратович Хаджи Мурат, награжденный еще на Японской войне шестью орденами. Полковой командир подполковник Амилахвари представил его, как «особо отличившегося в январских боях в районе **Береги-Горне – Дидиово – Боберка – Ломна**», к Георгиевскому оружию»²¹.

«С 30 января по 5 февраля совместно с 4-й бригадой генерала Деникина спешенные сотни Кабардинского, 2-го Дагестанского, а затем и Черкесского полков вели наступление “в районе **Журовина** и на высотах 771 и 871”»²².

«В середине февраля 1915 года сотни 2-го Дагестанского конного полка вели бои в направлении города **Станислава** у населенных пунктов **Холин, Кропивин, Цу-Бабино** в районе **Майдана**»²³.

«15 февраля. Во исполнение приказа – содействовать 12-й кавалерийской дивизии, – записано в “Конспекте” боевых действий Кавказской конной дивизии, – 3-я бригада с Дагестанским полком атакует дер. Цу-Бабино, выбит батальон противника, захвачена переправа...

21 февраля 1915 года, свидетельствует наградной лист, Михаил Александрович, получив приказание командира 2-го кавалерийского корпуса наступать со вверенной ему дивизией на **Тлумач**, занятый

²⁰ **Устріки Горішні** (Ustrzyki Górne) – село, що розташовувалось по берегах лівої притоки Сяну – річки Волосатий (Wołosaty), нині у Підкарпатському воєводстві Польщі.

²¹ **Дидійова** (Dydiowa) – з 1945 року не існуюче село, що було розташоване над Сяном, нині це – Підкарпатське воєводство Польщі – на схід від села Ступосяни. **Боберка** – село в Турківському районі Львівської області України. **Лімна** (стара назва: Ломна) – село на березі Дністра в Турківському районі Львівської області України.

²² **Журавин** (Żurawin) – село над Сяном, нині у Підкарпатському воєводстві Польщі.

²³ **Станіслав** (Stanisław) – нині Івано-Франківськ. **Холин** – ймовірно, с. Голинь Калуського району Івано-Франківської області. **Кропивин** – ймовірно, с. Кропивник Калуського району Івано-Франківської області. **Цу-Бабино** – ймовірно, с. Середній Бабин Калуського району Івано-Франківської області. **Майдан** – село Тисменицького району Івано-Франківської області України.

частями австро-венгерской армии, “поставил себе задачей выбить противника из местечка Тлумач, для чего выдвинул вперед весь Татарский конный полк, а затем на поддержку к высоте 307 и Чеченский конный полк, а сам с 1-ю бригадою (Кабардинский и Дагестанский полки) безостановочно смело двинулся к Тлумачу и энергично повел атаку; находясь в сфере ружейного и артиллерийского огня и лично руководя боем, овладел важным пунктом неприятельского расположения, выбив австрийцев из местечка Тлумач”»²⁴.

Бойовий шлях Дагестанського полку у складі Кавказької кінної тубільної дивізії не залишає жодних сумнівів щодо карпаторусинського (а не австрійського, польського, румунського тощо) етнічного середовища, в якому опинився доброволець російської армії аварський поет Махмуд із Кахабросо. Взимку на межі 1914 та 1915 років він мав можливість безпосередньо споглядати за життям простих русинів-лемків у Карпатах, зблизька ознайомитись з їхньою культурою, звичаями та традиціями – їх дерев’яною сакральною архітектурою, побутом та умовами життя. І саме це патріархальне етнічне середовище у поєднанні з дивовижної краси зимовими карпатськими пейзажами, дерев’яними хатками, що приховались, відірвані від світу, у долинах річок засніжених Карпатських гір, та полонинами над селами (*«Я в горах, там, где сёла кончаются...»*) дивним способом вразили уяву поета та навіяли творчі задуми.

Власне, проникливий читач знайде у поемі багато знаків, які опосередковано вказують на цей регіон, а також на реальний час, в якому створювався твір. Наприклад:

цитати з поеми у перекладі С. Липкіна:

«Что в горах ледяных оставил меня...»;
«Я в безлюдье живу...»;
«Серна скачет в горах и мчится олень...»;
«Если в горных лесах заблудится зверь...»;
«Если сможет твой друг дожить до весны...»;

цитати з поеми у перекладі Е. Капієва:

«Скажи, как на кручах, где вечные льды...»;
«О том, как в безлюдных оврагах меня...»;
«Заброшенный в горы, где сёл не найти...»;
«Зима вот проходит, весна настает...».

²⁴ **Тлумач** – місто, нині це – районний центр Івано-Франківської області.

Важливим імпульсом у реалізації творчого задуму стало тривале перебування поета у родині русинів-лемків, коли взимку російські вояки змушені були ночувати (й вигріватися) у селянських хатах. (Тогорічна зима була надзвичайно холодною, а стовпчик термометра опускався до позначки -28°C). Страшні морози, до яких кавказці були незвичні, примушували їх тулитися в убогих дерев'яних халупах місцевих жителів. Саме знайомство з інтер'єрами бідних лемківських осель, де завжди на видному місці знаходяться ікони і де домінує ікона Діви Марії, справило на поета-мусульманина найбільше враження. «Сята Маря» – саме так русини звертаються до своєї небесної покровительки Діви Марії. Власне, поет неодноразово згадує про це своє споглядання ікони Святої Марії:

цитати з поеми у перекладі С. Липкіна:

«В каждом доме портрет висит на стене...»;
«Я смотрел дотемна, – сломалась спина!...»;
«Это чей на стене прекрасный портрет?...»;
«Она – Мариам, / Что невинной была, Христа родила...»;

цитати з поеми у перекладі Е. Капієва:

«Здесь всюду я вижу портреты в домах...»;
«Спина надломилась, как стал я смотреть...»;
«Кто женщина эта, на стенах у вас...»;
«Зачем в каждом доме портреты её?...»;
«Она – Мариам, / Родившая в девах пророка Христа...».

Ночувати у селянській хаті (або й перебути в ній кілька днів під час перерв між боями) було звичною справою. Це стосувалося як командирів, так і рядових. Наприклад, навіть командувач дивізії великий князь генерал-майор Михайло Романов – брат царя Миколи II, як про це згадує письменник М. Брешко-Брешковський, «тулився у тісних селянських халупах разом з офіцерами...»²⁵.

Син відомого російського письменника Л. Толстого військовий кореспондент та публіцист Ілля Львович Толстой, який взимку 1914–1915 рр. півтора місяці провів у розташуванні Тубільної дивізії («Я бачив людей і в поході, й на стоянках, й у боях»), у своєму нарисі «Ясно-червоні башлики» («Алые башлыки»), опублікованому на початку 1915 року, також згадує про зимовий карпатський період «Дикої дивізії». Він пише: «Їх

²⁵ Брешко-Брешковский Н. Н. Дикая дивизия: Роман в 2-х частях. – Майкоп: Адыгея. – С. 10.

називали “дикими”, тому що вони у страшних волохатих папах, тому що вони зав’язують на голові башлики, як чалми, і тому що чимало з них ... – абреки, земляки знаменитого Зелимхана... Я жив цілий місяць у халупі в центрі розташування «диких полків», мені вказували людей, які на Кавказі прославилися тим, що з помсти вбили кілька людей, – і що ж я бачив? Я бачив цих вбивць, вони няньчили і годували залишками свого шашлику чужих дітей; я бачив, як полки знімалися зі своїх стоянок і як жителі шкодували про їх відхід, дякували їм за те, що вони не тільки платили, а й допомагали своїми милостинями»²⁶.

Карпатські русини-лемки (особливо інтелігенція старорусинського та русофільського спрямування) сприйняли присутність російського окупційного війська у Карпатах як спасіння від австро-угорської тиранії. У першу чергу тому, що напередодні російського наступу, на самому початку війни, Австро-Угорська держава безпідставно звинуватила лемківське («руське») населення, яке опинилося у смузі бойових дій, у зраді імперських інтересів. Кожен лемко (головно з числа інтелігенції – учителів, священників, громадських активістів, але також нерідко й селян) вважався в очах австро-угорської влади потенційним шпигуном на користь Росії. Показові страти лемків-русофілів через повішення, розстріли та арешти, відправка понад двох тисяч осіб до концентраційних таборів у австрійських та чеських землях, один з яких – Талергоф – став символом етноциду у Першій світовій війні, – ось неповний перелік випробувань, через які прийшлося пройти лемкам. Із приходом російського війська усе це припинилося.

Занесений на край уявного світу аварський поет, між тим, переживає взимку у Карпатах хвилюючі моменти свого життя. І хоча світ все ще розколотий війною, душа ліричного героя піддається зціленню. Власне, пошуки свого ідеалу, своєї коханої примусили героя йти на чужу війну й мандрувати світами. Неочікувано серед лемків він зустрів Маріам. Ту, яка дивилась на нього з портретів на стінах у кожній бідній селянській оселі, і яка, як дві краплі води, була схожа на його Муї. І духовне, і тілесне, і

²⁶ Цит. за виданням: О. Л. Опрышко. Кавказская конная дивизия. 1914–1917. Возвращение из небытия. – Нальчик: Эль-Фа, 2007. – 512 с. Online: http://apsnyteka.org/1087-opryshko_kavkazskaya_konnaya_diviziya.html

Зелимхан – Зелимхан Гушмазакаєв – чеченський абрек, легендарна особистість, тип гірського Робіна Гуда. Прославився на весь Кавказ своїми безстрашними набігами і невловимістю. Загинув 26 вересня 1913 року (примітка Іллі Львовича Толстого).

навіть одяг у них були однакові. Із портрета на героя дивилася Сята Маря, або ж Діва Марія:

Милосердный аллах! Различия нет:

Очертание лба, сияние глаз...

Я погибну сейчас, я вижу тебя!

Так же брови черны, улыбка чиста,

Лишь раскроет уста, – услышу тебя!

Могут схожими быть две разных души, –

Почему же у вас одежда сходна?

Могут схожими быть уста и глаза, –

Как же создал вас бог из глины одной?

(переклад С. Липкіна)

Аллах милосердный! Отличия нет.

И чёрные брови, и белый твой лоб:

Лишь слово промолви... Пришла ты ко мне.

Пусть души похожими создал творец, –

Как может одежда быть схожею так?

Пусть рот будет тот же и те же глаза,

Но можно ль весь облик вторично создать?

(переклад Е. Канієва)

Історія не зберегла нам портрет Муї. Але, зі слів Махмуда, була вона дуже схожа на Маріам, яку він побачив у Карпатах. І це певним чином змушує дати відповідь на інше запитання: як можна поєднати в одному портреті божественне та людське, піднесене та приземлене, райське та земне? І як виглядала тоді ікона із зображенням божественної Діви Марії (Маріам), лик якої майже фотографічно змалював аварський поет, якщо вона повторює його ідеал – обличчя простої аварської дівчини з гірського аулу? А можливо, цим порівнянням («Как же создал вас бог из глины одной?») поет бажав наділити об'єкт своїх сердечних мрій рисами неземної краси, ідеалізувати його? Або ж і виправдати своє небажання воювати («Опостылел кинжал, я бросил ружьё... / Где ты, солнце моё?»)?

Власне, це запитання вперше зацікавило ще Л. Жиркова; він озвучив його у 1927 році: «Чи дійсно була портретна схожість між тією, яку він згадав, і ликом на іконі, який він побачив? Чи був Махмуд настільки

обізнаний у законах європейського образотворчого мистецтва, що він, дійсно, міг помітити та зрозуміти цю схожість? Чи була вгадана схожість лише уявною, наївно визнаною схожістю просто двох жіночих облич? Всі ці питання не можна буде назвати марними, якщо особистість і твори Махмуда коли-небудь дочекаються серйозного історико-літературного дослідження в європейському типі»²⁷.

Рядки-зізнання з поеми Махмуда відтворюють словесний портрет Маріам:

цитати з поеми у перекладі С. Липкіна:

«Всюду здесь ты живёшь, горянка моя...»;
«И осанка – твоя и гордость – твоя...»;
«Нет, улыбка – твоя и прелесть – твоя...»;
«Так же телом нежна, как цвет на лугу...»;
«Очертание лба, сияние глаз...»;
«Так же брови черны, улыбка чиста...»;

цитати з поеми у перекладі Е. Капієва:

«Твоя в них осанка и гордость – твоя...»;
«Лицо дорогое, прекрасный твой стан...»;
«Цвет тела подобен цветам на горах...»;
«Улыбка во взгляде, сиянье лица...»;
«И чёрные брови, и белый твой лоб...».

Відповідь на це запитання приходить з далекого дитинства автора цієї статті, проведеного у селах Ставне та Загорб у безпосередній близькості до місцевості, де проходили згадувані бої Першої світової війни за участі 2-го Дагестанського полку. Ставне й Загорб разом із навколишніми селами, такими як Лубня та Верховина Бистра (усі на південних схилах Карпатського водороздільного хребта) та селами Волосате, Ветлина, Береги Горішні, Устріки Горішні тощо (по той бік хребта) утворювали єдине східнолемківське субетнічне середовище. Завдяки незначній висоті перевалу Бескид (635 м над р. м.), розташованому на шляху з Лубні у Волосате, різноманітні зв'язки між селами завжди були жвавими та безперервними. Власне, південні схили Карпат у цій місцевості заселяли переселенці з північних схилів, які малими групами через внутрішній австрійсько-угорський кордон потрапляли сюди, вливаючись в усталені

²⁷ Жирков Л. И. Старая и новая аварская песня // Там само. – С. 32.

тутешні етнічні громади. Ці міграційні процеси впродовж століть були сталими. Тому зв'язки між родинами по обидва боки перевалу в цих селах завжди були міцними. Це також є правильним стосовно нашого роду та багатьох наших односельців. Як про це згадує священик села Ставне (служив у селі у 1883–1891 рр.) Костянтин Михайло Лендел у своєму етнографічному угорськокомовному дослідженні, виданому на межі XIX та XX століть (рік видання не вказаний), родина Падыак, або тоді ще Юсько, прийшла до Ставного з Галичини (Лемківщини)²⁸. Найближча наша рідня за перевалом Бескид (по той бік внутрішнього австрійсько-угорського кордону) жила у селі Волосате. Це стосується й багатьох інших ставенців, з родин Вайда, Гудзан, Іваниця, Калинич, Карпа, Корінь, Кость, Коцур, Кулик, Лупушанич, Монак, Полока, Сідей, Сірмай, Соляк, Чобаль, Чулканич, Янкович, Яцуга тощо. Як писав К. М. Лендел, усі вони перебрались у Ставне з лемківських територій тодішньої Австрії.

Щоправда, наприкінці Другої світової війни Лемківщина зазнала жакливого етнічної трагедії. Радянський Союз та Польща під надуманими приводами (наприклад, щоб «унеможливити» допомогу селян загонам УПА!) домовились про винародовлення (у кордонах відновленої Польщі) Лемківщини та заселення спустілих територій польським населенням. Це яскравий приклад так званої політики мононаціоналізації у Польщі. Відтак русини-лемки мали бути переселені в СРСР та розсіяні на неосяжних просторах України – від Тернопільської до Луганської областей. Нині лише поодинокі лемківські родини репатріантів залишаються жити на своїх історичних землях Лемківщини, куди вони правдами і неправдами стали повертатись після 1956 року. І це результат етноциду (примусового виселення) русинів по Другій світовій війні. Але це вже інша історія²⁹.

²⁸ Lengyel Konstantin Mihály. *Ruthénekröl : Monografikus karcolat.* – Budapest–Ungvár, [рік видання не зазначений]. – С. 41.

²⁹ У 1945–1946 рр. відбулось примусове виселення русинів-лемків (на основі Договору між Польщею та СРСР про обмін населенням) з Лемківщини в Україну. Рештки залишенців комуністичний уряд Польщі у 1947 р. насильно (під час операції «Вісла») переселив на захід повоєнної Польщі – на території, щойно звільнені комуністичною владою від місцевого німецького населення. Загалом з Лемківщини було виселено всіх лемків – майже 180 тисяч осіб. Як результат етноциду, була зруйнована самобутня лемківська культура.

Населення лемківських сел на «угорському» боці не підлягало виселенню; ці землі автоматично стали частиною української території, оскільки СРСР наприкінці 1944 р. анексував ці території (з 1919 року офіційна назва – Підкарпатська Русь) та приєднав до УРСР як її новоутворену Закарпатську область.

Вже перше прочитання поеми Махмуда «Маріам» переконало нас у тому, що аварський поет бачив саме ту ікону Діви Марії, що її можна було побачити в усіх навколишніх селах у бідних селянських хатах. Ікона була тиражована фотографічним способом із малюнка невідомого автора. Була це чорно-біла фотографія, іноді підфарбована у фотолабораторіях. Ймовірно, на ярмарку (у рамці під склом) її можна було придбати за незначні кошти.

За стилістичними ознаками цю ікону можна розглядати як зразок сучасної (на початок XX ст.) іконографії. Вона суттєво відрізняється від іконописної традиції Карпатського регіону, званої з XVI–XVII століть та представленої на церковних іконостасах, де зовнішня краса приховується за внутрішньою, а певна суворість в обрисовці обличчя символізує справедливість та праведність. У згадуваній іконі відстежується нова тенденція: зовнішня (ідеальна) краса підсилює наше уявлення про внутрішні чесноти Діви Марії як заступниці знедолених та непорочної матері Ісуса Христа.

Права рука Божої Матері на іконі направлена на своє серце, проколоте шаблею, як символ страждань її душі за кожним, хто потребує захисту. У лівій руці Божої Матір тримає лілею як символ непорочності.

Була така ікона й у нашій хаті. До кінця, й храм у селі освячений на честь Успіння Пресвятої Богородиці. Це храмове свято у русинських селах так і зветься – «Сята Маря»). Ікона з часом зникла; мабуть, це було пов'язане з пожежею у середині 1960-х років, коли вщент вигоріла наша дерев'яна хата. Але мені пощастило легко знайти ікону в іншій родині у нашому селі. Їй вона дійсно відповідає тому словесному портрету, який залишив по собі поет Махмуд. Зі слів поета, Діва Марія – божественна й земна одночасно. Її лице світиться добротою та ласкою. З-під чорних брів у глибини твоєї душі заглядають проникливі очі, що випромінюють любов і ласку. Але головне: вона дійсно надзвичайно схожа на горянку. Ту, яку любив поет. І про яку йому на війні нагадав портрет Маріам. Тої Маріам, що у курній лемківській хаті зцілила своїм поглядом зранене серце видатного аварського поета – співця великого кохання:

Улыбка во взгляде, сиянье лица
Аллах милосердный! Отличия нет.
И чёрные брови, и белый твой лоб:
Лишь слово промолви... Пришла ты ко мне.

А чи була горянка Муї схожа на Карпатську Маріам, як про це ствердно писав Махмуд? Поетові хочеться вірити!

Додатки

Твори карпаторусинської літератури 1920–1940-х рр.

з теми Першої світової війни

1. Баланчук Мих. Вѣра: Сценичный образ из всемирной войны: в 1 дѣйствиі / Изданіе Подкарп. Земледѣльскаго Союза.— Ужгородъ: Книгопечатня Юлія Фелдешія, 1932. —16 с.
2. Бобульскій А. Военныя событія Давида Шрапнеля и Ивана Пѣвчука. Первая часть.— Ужгород: Книгопечатня Ю. Фелдешія, 1924, 144 с.
3. о. Brinsky Sigmund. Rus'kij heroj [вірш] // о. Brinsky Sigmund. Stichi. — Homestead, Pa: Vydavatel'stvo Sojedenenija Gr. Kaftoličeskich Russkich Bratstv, 1922. — Р. 20-21.
4. о. Brinsky Sigmund. Na Nov hod... 1914 [вірш] // о. Brinsky Sigmund. Stichi. — Homestead, Pa: Vydavatel'stvo Sojedenenija Gr. Kaftoličeskich Russkich Bratstv, 1922. — Р. 120-122.
5. Военныя воспоминанія [Разстрѣль Андрея Билинкевича; Моя встрѣча съ ген. Корниловымъ; Недостойные австрійскіе воины; Предчувствіе] // Русскій народный календарь на 1935 годъ. — Ужгород: Школьная Помощь, 1935. — С. 70-77.
6. Гаталякъ П. На олтарь отчизны: Разказы и стихотворенія. — Нью Йоркъ, 1917. — 64 с.
7. Гаталякъ П. Мой побѣгъ изъ Терезинской крѣпости. — Ужгород: Типографія Школьной Помощи, 1934. — 8 с.
8. Демян Лука. Зрадник [Оповідання] // Трёмбѣта: Литературный альманах. — Ужгород, Друкарня Акціоннаго товариства «Унію». 1926.— С. 81-82.
9. Зореслав. 1918 [Ритмізована проза] // Пчѣлка.— 1932.— Рочник X.— Ч. 8 (апрѣль).— С. 218-219.
10. Карабелешъ А. Почившимъ героямъ (Памяти Талергофскихъ мучениковъ) // Мѣсяцословъ Амер-Русского Сокола Соединенія на годъ 1931 = Kalendar' Amerikanskaho Russkaho Sokola Sojedenenija na hod 1931.— Homestead, Pa. — С. 106.
11. Kartinki iz mirovoj vojny (Scena sela: pod pol'skoj hraniceju) // Мѣсяцословъ Амер-Русского Сокола Соединенія на годъ 1924 = Kalendar' Amerikanskaho Russkaho Sokola Sojedenenija na hod 1924.— Homestead, Pa. — С. 45-49.

12. Кубек Е. Отець Алексій: Повѣсть //Американскій Русскій вѣстникъ: Органъ Соединенія Греко Кат. Русскихъ братствъ и Органъ Греко Кат. церковныхъ дѣлъ. – 1915. – Годъ XXIV. – № 40. – С. 5; № 41. – С. 5; № 43. – С. 5; № 44. – С. 5; № 46. – С. 5; № 47. – С. 2-3.
13. Kubek E. Marko Šoltys. Roman iz žit'ja Podkarpatskoj Rusi // Kubek E. Narodny povisti i stichi. T. II-IV.– Skranton Pa: Obrana, [1923].
14. Kubek Emilijan. Noč Staroho Hoda [вірш] // Kalendár amerikansko russko slovenský na rok 1917 = Американскій русскій мѣсяцословъ на годъ (рокъ) 1917.– [1916].– С. 35-36.
15. Кучечка Петр А. Найденная медаль // Кучечка Петр А. Найденная медаль. Местъ. Цвѣток свидѣтелемъ. Разказы.– Пряшевъ: Книгопечатня «Св. Николая», 1936.– С. 5-75.
16. Лаборецкій. Воспоминанія на Карпатскі бои въ 1914–1915. // Мѣсяцословъ Амер-Русского Сокола Соединенія на годъ 1922 = Kalendar' Amerikanskaho Russkaho Sokola Sojedenenija na hod 1922.– Homestead, Pa. – С. 105-109.
17. Лаборчан Коля [Горняк Николай]. Сирота: (Посвящаю А. И. Шабаку) [оповідання] // Kalendar' Organizacii Svobody na god 1937. – Hod izdani-ja IX. – Perth Amboy, N. J. – С. 93-97.
18. Маковичанин А. [Фаринич А.]. Стальная роза // Маковичанин А. Стальная роза.– Ужгород: Викторія, 1934. – С. 7-32.
19. Мартинович Борис. На свѣтаню: Песа на 4. дѣѣ doby перевороту на Подкарпатской Руси/ Выданя Педагогичного Товариства на Подкарп. Руси, ч. 38.– Ужгород: Книгопечатня Акц. Т-ва «Унію», 1930. – 48 с.
20. Поповъ А. В. Ошибка слѣпого офицера (Разсказъ изъ чешской жизни) // Карпатскій Край : Ежемѣсячный литературный-историческій журналъ, издающійся Обществомъ имени А. В. Духновича.– Годъ изданія II.– 1924.– № 5-6 (февраль-мартъ).– Ужгородъ: Типографія Школьной па-мощи. – С. 36-46. [У зв'язку із закриттям журналу закінчення оповіда-ння не опубліковане. Не відомо, чи воно було надруковане в якомусь іншому виданні].
21. Родный Лемко. Лемковскы Выродкы (Повіст из жытя Лемков в по-военных часах основана на правді / Библиотека Лемко-Союза, Ч. 10.– Cleveland, Ohio: Типография Лемко-Союза, 1935. – 32 с.
22. Русенко [Русенко Иван]. Рок 1914. // Календар «Лемка» на звычайный рок 1935. – Перемышль: Друкарня Йосифа Стифіого. – С. 90.
23. Соломоновичъ Петро [Миговк П.]. Жартъ // Соломоновичъ Петро.

- Малѣ люде (оповѣданя). – Унгварь: Выданя Подкарпатского общества наук, 1941. – С. 27-34.
24. Станинець Ю. Юра Чорный: Повѣсть. – Унгварь: Выданя Подкарпатского общества наук, 1943. – 168 с.
25. Станчук Юра [Станинець Ю.]. Посередники мира // Станчук Юра. Подарунокъ: Оповѣданя. – Унгварь: Выданя Подкарпатского общества наук, 1942. – С. 46-56.
26. Упоренець Николай. Ласточки: Пьеса изъ карпаторусской жизни въ 3-хъ дѣйствіяхъ; с пѣніемъ, музыкой и танцами/ Изданіе дружества «Русская земля».– Ужгород: Типографія Общества «Школьная помощь», 1934.– 24 с.
27. Филипповскій А. (епископъ Адамъ). Максимъ Сандовичъ: Драма въ трехъ актахъ со спѣвами. – Wilkes-Barre, Pa: Типографія газеты «Свѣтъ», 1931. – 44 с.
28. Jurion [Терзе Джордж]. Otče naš... (Iz Karpatskoj vojny) [вірш] // Amerikanskij Russkij Kalendár na perestupnyj hod 1920. Hod izdanija XXV.– Homestead, Pa: Tipografia Amerikanskoho Russkoho Viestnika, 1920. – S. 202.

Перелік публікацій автора з теми Першої світової війни

ПАДЯК В. Перша світова війна: Карпатські спомини// Старий Замок паланок. – Мукачево. – 2004. – 24-30 верес. (№ 11). – С. 11; 1-7 жовт. (№ 12). – С. 11; 8-14 жовт. (№ 13). – С. 11; 15-21 жовт. (№ 14). – С. 15; 22-28 жовт. (№ 15). – С. 15; 5-11 листоп. (№ 17). – С. 15; 26 листоп.-2 груд. (№ 20). – С. 15.

ПАДЯК В. Закарпаття у Першій світовій війні: [Інтерв'ю / взяв С. Федака]// Ужгород. – 2004. – 31 лип. – С. 5.

ПАДЯК В. Два храмы-двійнята (Одказ отця Всеволода Коломацького) / Переклад М. Мальцовської // Русин. – Пряшів. – 2006. – чис. 1-2. – С. 31-32.

ПАДЯК В. Заповіт отця Всеволода Коломацького // Старий Замок паланок. – 2006. – 26 січн.- 1 лют. (№ 3). – С. 14.

ПАДЯК В. Перша світова війна: Карпатські спомини: Чеська дружина; Коломацький і його клятва // *Naš kultúrno-historický kalendár 2006.* – Užhorod, 2006. – S.60-68. ; *Te same* // *Naš kalendár na rok 2012.* – Užhorod, 2012. – S. 71-76.

ПАДЯК В. Перша світова війна: Карпатські спомини: Радванська піраміда // *Naš kalendár na rok 2007.* – Užhorod, 2007. – s.24-32.

ПАДЯК В. Перша світова війна : Карпатські спомини (Уривки з будучої книги автора, яка буде присвячена 100-роччю од зачатку Першої світової війни // Русин. – Пряшів. – 2012. – чис. 3. – С. 1-3.

ПАДЯК В. Дика дивізія – страхітливі вершники з Кавказу// РІО. – Ужгород. – 2014. – 2 серп. – С. 18-19.

ПАДЯК В. Когда в Ужгороде восстаноят памятник жертвам Первой мировой войны? // К столетию начала Первой (Великой) мировой войны: Спецвыпуск альманаха «Русская культура Закарпатья». – Ужгород, 2014. – С. 112-115. ; *Te ж same* // Европа-центр. – 2014. – 11 июля. – С. 6.

ПАДЯК В. Радванский памятник // К столетию начала Первой (Великой) мировой войны: Спецвыпуск альманаха «Русская культура Закарпатья». Ужгород, 2014. – С. 107-112.

ПАДЯК В. Четыре пирамиды памяти // К столетию начала Первой (Великой) мировой войны: Спецвыпуск альманаха «Русская культура Закарпатья». Ужгород, 2014. – С. 101-107.

ПАДЯК В. Коли в Ужгороді відбудеться відкриття пам'ятника жертвам Першої світової війни? / Валерій Падяк // *Náš kultúrné-historický kalendár 2015* / šefredaktor I. Latko. – Užhorod, 2015. – S. 74-77.

Довідковий апарат

Підписи до ілюстрацій

- с. 13** австро-угорські вояки на привалі у Карпатах (зима 1914/1915 р.);
- с. 14** доброволець, вояк 67-го (пряшівського) австро-угорського піхотного полку Петро Сова (1894–1984) весною 1915 року. У майбутньому – автор монографії з історії Ужгорода та коротких спогадів про Першу світову війну;
- с. 41** російські військовополонені під наглядом угорських охоронців відновлюють зруйноване під час боїв людське житло (с. Смольник (нині Снинський округ), 1915);
- с. 42** Майдан переміг! Київ, лютий 2014 року (фото В. Падяка);
- с. 54** кубанські козаки – етнічні українці;
- с. 73** російські офіцери та солдати, взяті у полон у 1915 році у районі села Опорець (нині Сколівський р-н Львівської області);
- с. 74** портрет аварського поета Махмуда Магомедова (1914 р.);
- с. 93** ікона Святої Діви Марії.

Іменний покажчик

А

Адамъ, єпископъ. Див. Филиппов-
скій А.

Алієв Джабраїл (Алиев) 83

Амилахвари 86

Апшай Іван (Апшаи Іван, Апшаї
Іван) 23, 24, 38, 39

Б

Баганіч Анна 19, 50, 55, 58

Баганіч Віра (Гамага) 18, 19, 25, 50,
51, 52, 53, 55

Баланчук М. 96

Бачинський Микола (Бачинскій) 47

Бевка Олекса 18

Берченко Миколай 7

Билинкевич Андрей 96

Біляк Ісидор (Білак Сидор, Билякъ
Исидоръ) 16, 21, 22, 24, 25

Блок 77

Бобульський Антоній (Бобульскій)
16, 22, 96

Бодянский О. М. 48

Бочак Петро 23, 34, 35

Брешко-Брешковська Катерина 76

Брешко-Брешковський Микола Ми-
колайович (Брешко-Брешковский
Н. Н.) 76, 88

Бростик Анна 57, 58, 60

Брусилов Олексій (Брусилов А.) 7, 10

В

Вайда, родина 92

Вархол Н. 68

Василенко Зоя 17, 19

Васько Іван (Васко; псевд.: Васковъ
Іоан) 23, 24

Волошин Августин 20-23, 28, 31, 32,
34, 35, 37-40, 67

Вондрачек Ян 15, 16

Воронцов-Дашков, граф 86

Врабель Михайло (Михаилъ) 48, 49

Врабцова Єва 57, 58, 60, 62

Г

Габсбурги 89

Гайда Ю. 68

Галай М. 19

Гамага В. Див. Баганіч Віра 19

Гаталякъ П. 96

Гафинець Калина 19

Гирик Михайло 18

Гоер Михайло (Гоерь Михаилъ) 16

Головацький Яків (Головацкий) 48

Горак Їржі 58

Горняк Николай 97

Гудзан, родина 92

Гушмазакаев Зелимхан 89

Г

Гренджа-Донський Василь (Гренджа-
Донскій) 44, 49, 50

Д

Данч Василь 67

Де-Воллан Григорій 47, 48

Дем'ян Григорій Васильович 62, 63

Дем'ян Іван 16

Дем'ян Лука (Демян; псевд.: Демянъ
Лукачъ) 16, 20, 24, 96

Деникин, генерал 86

Дудла Василь 66, 67

Дулеба Олександр (Дулеба А.) 18

Духнович Олександр 53

Ж

Жирков Лев (Жирков Л. И.) 76, 77,
79, 80, 81, 82, 83, 90, 91

З

Заніздра, Володимир 69
Захарченко Віктор 69
Задор Дезидерій (Задоръ) 16, 45, 50,
51, 52
Зілінський Богдан 57
Зілінський Орест 17, 57, 58, 60, 62
Зореслав 96

І

Іваниця, родина 92
Іосипчук Василь. Див. Йосипчук
Василь
Ісус Христос 88, 94

Й

Йосипчук Василь (Іосипчук Василь)
40

К

о. Коломацький Всеволод 99
Калинич, родина 92
Капієва Н. В. (Капиева) 78, 79
Капієв Еффенді 78, 79, 81, 87, 88, 90,
91
Карабелешъ А. 96
Карпа, родина 92
Карцаба Олександр 57, 60
Каршко Андрій 18
Ковальчик Андрій 68
Колинчак Юрко 18
Корінь, родина 92
Корниловъ, генерал 96
Кость, родина 92
Костюк Юрій (Костью) 16, 45
Коцур, родина 92
Кречко Михайло 17
Кривошاپко В. В. 6, 7

Кубек Емілій 65, 97
Кулик 92
Кучечка Петр А. 97

Л

Лаборецький, псевд. 9, 10, 97
Лаборчан Коля. Див. Горняк Нико-
лай
Левицкий 47
Левканич Юрій 22
Легоцький Тиводар 7
Лемко Родный, псевд. 97
Лендел Костянтин Михайло 92
Липкін Семен 79, 81, 87, 88, 90, 91
Лінтур Петро 17, 58, 60
Луговой А. Е. 6, 7
Лукачъ Демянъ. Див. Дем'ян Лука
Лупушанич, родина 92

М

Магомедов Махмуд. Див. Махмуд
76
Магочій П. Р. 15, 20, 84
Макензен А. 10
Маковичанин А., псевд. Див. Фари-
нич О.
Малачиханов Багадур 79
Малильо М. 19
Мальцовська М. 99
Маріам (Діва Марія, Сята Маря,
Св'ята Марія), 75, 76, 78, 79-83, 88,
90, 91, 94
Маркс Карл 6
Мартинович Борис 97
Мартон Степан 50
Марчишин Анастасія 62
Махмуд (Махмуд із Кахабросо,
іноді: Кахаб-Росо) 8, 75-80, 82, 83,
87, 90, 91, 94
Мигалка Іван 22
Миговк П. 67, 97
Микитась Василь 24, 25

Микола II, цар 88
Милославський Петро 16, 45
Мишанич Степан 17, 62
Мідянка Олена 67
Мікеланджело 83
Моняк, родина 92
Москаль Б. 68
Муртазалиєв А. М. 77, 78, 83
Мухаммед, пророк 75
Муршинка Микола 17, 18, 57

Н

Назаревич Олександр (Назаревич А. Ф.) 78, 83
Николай, цар 29

О

Олейко Анджей 6
Опрышко О. Л. 89

П

Падык В. 6, 99
Падык, родина 92
Папп Іван (Іван, Іоанн) 23, 25, 26, 28, 31, 32, 34
Пилипець Григорій 58
Піпаш Василь 16
Полока, родина 92
Попадич Михайло 16
Поп І. 15, 20, 84
Поповъ А. В. 97
Принцип 36
Пушкін О. 77
Пьєцух Анджей 7

Р

Райтфельд Йозеф 7
Ребошапка Іван 18
Робін Гуд 89
Романов Михайло (Михаил Александрович) 86, 88
Рудловчак Олена 24, 25

Русенко [Русенко Іван] 97

С

Сандовичъ Максимъ 86
Сідей, родина 92
Сірмай, родина 92
Скубенич Михайло (Михаил) 23, 36, 37
Соколов Леонід 7
Соломонович Петро (Соломонович), псевд. *Див.* Миговк П.
Соляк, родина 92
Спильчак Марія 62, 63
Сталін 66
Станинець Ю. 98
Станчук Юра. *Див.* Станинець Ю.

Т

Танчинці, родина 66
Тегзе Джордж 98
Темнов Олексій 69
Тихонов Микола (Тихонов Н. С.) 77
Толстой Ілля Львович 88, 89
Толстой Л. 88

У

Упоренець Ніколай 98

Ф

Фаринич А. (Фаринич О.) 67, 97
Фатула Юрій 7
Федака С. 99
Фелдешій Юлій 22
Франц Фердинанд 9, 28, 29, 32
Филипповський А. 98
Фічор Іван 19

Х

Хаджи Мурат Арсцхан Хаджимуратович 86
Хайбуллаєв Сіражудин (Хайбуллаєв) 77, 79, 83

Харитун Юрій 18

Ч

Чобаль, родина 92

Чулканич, родина 92

Ш

Шабак А. И. 97

Ю

Юсько, родина 92

Я

Ябур Анця 18

Янкович, родина 92

Яцуга, родина 92

В

Bihl W. 11

Berczenko M. 7

o. Brinsky Sigmund 96

С

Čaplovič M. 7

Csatáry Gy. 7

Д

Drobňák M. 7

Ј

Jurion, псевд. *Див.* Терзе Джордж

К

Kubek Emilijan 66, 97

Л

Latko I. 6

Lehoczky T. 7

Lengyel Konstantin Mihály 92

М

Molnár F. 7

О

Olejko A. 6

Orbán M. 7

Р

Pereš E. 6

Piecuch A. 7

R

Rietveld J. 7

S

Sabó V. 7

T

Turik R. 7

V

Vondráček Jan 15, 16

Географічний покажчик

А

Австрійська держава 84
Австрійська імперія Габсбургів 84
Австрія 82, 83, 92
Австро-Угорщина (Австро-Угорська держава) 9, 10, 84, 89
Англія 9

Б

с. Береги 84
с. Береги Горішні (д. Береги-Горне) 85, 86, 91
Бельгія 9
Берегово 6
Берегский комитат 47
Берлін 10
Бескид, гори 35
Бескиди, Низькі 7, 57
Бескид, перевал 91, 92
Бескидський перевал 50
с. Боберка 85, 86
Богдан 16
Будапешт 48
Буковець 85

В

Великий Бычков 23, 40
Венгрія 47, 48. *Див. також:* Угорщина
Верецький перевал 50, 57
Верхнє Потисся 47
с. Верхні Ворота 19
Верховина 18
с. Верховина Бистра 91
р. Ветлина 85
с. Ветлина (д. Ветлино) 85, 91
Відень 7, 47
Візантія 84

Волгоградська обл. 57
Воловець 19, 45, 50, 55, 58
Воловецький перевал 50
с. Волосате 84, 91, 92
р. Волосатий 86
Волосатка 84
Воля 84

Г

Газдорань 18
Галицкая Русь 48
Галич 84
Галичина 25, 32, 37, 58, 92
с. Голинь 86
Горлиці 10
Гуменне, округ 57

Д

Дагестан 78, 80
р. Дверник 84, 85
с. Дидійова (Дидиово) 85, 86
с. Добровеличківка (с. Добровеличківка) 68
с. Довге 62
Дніпропетровська обл. 69
р. Дністр 86
Донецька обл. 57
Драгово 23, 28
Дрогобицький р-н 62
Дуклянський перевал 57
р. Дунай (Дунайчик) 25, 33, 50, 56, 59, 61, 63, 64

Е

с. Егреш 47

Є

Євразія 43

Європейський Союз 43
Єлисаветград. *Див.* Кропивницький

Ж

с. Журавин (Журовин) 85, 86

З

с. Загорб 91
Закарпатська обл. 19, 44, 50, 62, 92
Закарпаття (Закарпатьє) 6, 7, 17, 24,
25, 58, 60, 99
Західна Україна 45
с. Збой 57, 58

І

Івано-Франківська обл. 62, 84, 86, 87
Івано-Франківськ 85, 86. *Див. та-
кож:* Станіслав
Італія (Италія) 9, 25, 32

К

Кавказ 8, 19, 55, 56, 57, 58, 62, 63, 64,
65, 68, 69, 70, 71, 89, 99
Кавказькі гори 56, 62
Калмикія, республіка 57
Калуський р-н 86
Карпати (Карпаты, Карпат) 8, 10,
25, 29, 34, 35, 36, 47, 50, 52, 60, 62,
64-66, 69, 70, 71, 76, 80, 82-84, 87,
89-91
Карпатська Русь 44
Карпатська Україна 44
Карпатський водороздільний хребет
10, 57, 84, 91
Карпатський регіон 53, 62, 94
Карпатські гори 10, 17, 62, 85, 87
Кахабросо (Кахаб-Росо) 76-78, 83, 87
Київ 17, 45, 57
Кіровоград. *Див.* Кропивницький
с. Косівська Поляна 16
Краснодар 69
Краснодарський край 57, 69
Криве 85

Кримський півострів 43
с. Кропивин 86
Кропивницький (*старі назви:* Кіро-
воград, Єлисаветград) 68
Кубань 69, 71

Л

Лемківська Русь 84
Лемківщина (Лемковина) 44, 75, 84,
92
с. Лімна (стара назва: Ломна) 85, 86
Ломна. *Див.* с. Лімна
с. Лубня 91
Луг 84
Луганська обл. 57, 92
Лупківський перевал 57
Львів (Львов) 7, 10
Львівська обл. 62, 68, 84, 86

М

Майдан 86
с. Макар'єво 16
Марамороський комітат (Мармарус-
ський комітат) 47
Мараморош 23, 40
м. Мараморош-Сігет 24
Мароморощина 48
Мекка 75, 82
Міжгірський р-н 19
Молдавія 83
Москва 43, 48, 65, 79
Мукачево 6

Н

Німеччина 9
с. Нова Седліца. *Див.* с. Новоселиця
с. Новоселиця (*нині:* Нова Седліца)
57, 58

О

Область війська Донського 57
с. Олешник 47
с. Орябина 18, 68

П

Перемишль 10, 11
Петербург 47
с. Петрова Быстра 16
Північний Кавказ 56, 75
Подкарпатська Русь (Подкарпатска Русь) 5, 6, 19, 21, 22, 44-46, 48, 49, 76, 92, 97
Подкарпатське воєводство 84, 85, 86
Польща 6, 7, 44, 83, 84, 85, 86, 92
Поляна 85
Полянчик 85
Прага 57
Пряшівська Русь 44
Пряшівщина 17

Р

с. Радванка 16
Радехівський р-н 58
Радянський Союз (СРСР) 92
с. Репинне 19
Рибне 85
Рига 76
Рим 84
с. Розлуч 68
Російська Федерація 57
Росія (Россия, Росія) 9-11, 19, 25, 35, 39, 43, 45, 47, 55-58, 63, 65, 67-71, 82, 89
Ростовська обл. 57
Румунія 17, 18, 57, 83
с. Рунина 57, 60

С

Самбір 85
Сарасво (Сараево) 9, 28, 32
Сербія 9, 30
с. Середнє 16
с. Середній Бабин 86
с. Синевір 19
с. Сімерки 16
с. Славське 62

Сколівський р-н 62
Скотарський перевал 50
Словаччина 6, 7, 17, 44, 57
Смерек 85
Снинщина 18
Солинка 84
Сомботгей 37
СРСР. *Див.* Радянський Союз (СРСР)
с. Ставне 91, 92
Станіслав (Станислав). *Див.* також Івано-Франківськ 85, 86
Старинська долина 18
Старолюбовнянський округ 18, 68
Сташин 18
Стоянов 58
Студене 85
с. Ступосяни 86
Східна Європа 83
Східна Словаччина 17, 18, 57, 58, 62, 68
р. Сян 84, 85, 86

Т

Талергоф 89
Тернопільська обл. 92
Тирольський край 25, 32
Тирольські гори 32
р. Тиса (Тисина) 8, 19, 35, 43-53
Тисменицький р-н 86
Тлумач 85, 86, 87
Торунський перевал 57
м. Турка 68
Турківський р-н 86
Турківщина 68
Турція 9
с. Туря-Ремети 16

У

с. Угля 23, 38, 39, 67
с. Устріки Горішні (д. Устурски-Горне) 85, 86, 91
Угорська Русь 48

Угорська низовина 10
Угорське королівство 84
Угорщина 6, 10, 37, 83
Угочанський комітат (Угочский
комитат) 47
Ужгород 5-7, 20, 22, 45, 62, 66, 99
Ужоцький перевал 57
Україна (Українська держава) 7, 8,
17, 19, 43-45, 53, 57, 69, 84, 86, 92
УРСР 92

Ф

Франція 9, 10

Х

Холин 86
с. Худльово 16

Ц

Цу-Бабино 86

Ч

Чернівецька обл. 62
Чехія 57, 83
Чехословаччина 5, 17
Чорний 84
Чорногорія 9

Ш

с. Широкий Луг 66

Щ

с. Щербовець 16

Э

Эгерь 23, 35

Я

Яблінки 84
Яблонецький перевал 57
Яворець 85
Японія 9

B

Berehy Górne 85
Beskidzie Niskim 7

D

Dwernik 85
Dydiowa 86

P

Podkarpatskaja Rus' 66, 97

S

Slovenska republika 7
Stanisław 86
Szombathely 37

U

Ustrzyki Górne 86

V

Východné Slovensko 7

W

Wetlina 85
Wołosaty 86

Ż

Żurawin 86

Покажчик назв народних пісень

В

- «В зеленім гаєчку» 19
- «Вербують гусарѣ» 16
- «Воинска коломейка» 32
- «Воинска коломейка» 38
- «Воинскѣ коломейкѣ» 28
- «Война» 34

Ж

- «Жалоба молодицы» 22
- «Живот вояка» 22

З

- «Закукала зозулѣчка» 67
- «Залишена» 22
- «Зелена калиночко» 26

И

- «Иване, Иване, раз» 16

К

- «Коли шел до войска» 16
- «Коляда из світової війни» 40
- «Коноплѣ ся зеленѣют» 16

Л

- «Летѣли гусочки з далекого краю...» 16

М

- «Мала мама сына Василя» 16
- «Містечко Лемберку» 18

Н

- «На Італіанском фронтѣ» 23

О

- «Ой жалю, ты мій жалю» 19
- «Ой, зорничко вечерѣшня» 16
- «Ой, на горі сиділа пара голубей» 70
- «Ой на горѣ дуб, там катуне суть» 20
- «Ой, на тум Дунаю сім качок плаваю» 50
- «Ой, у полѣ два явори» 16
- «Ой Карпати моѣ бѣднѣ...» 36

П

- «Паде дощ, паде дощ» 16
«Під дубиною, під зеленою» 71
«Плаве кача по Тисині» («Плыве кача по Тисині», «Плыне кача по Тисині»,
«Плаве качка по Тисині») 8, 19, 43-53
«Павле кача, павле» 50
«Павле качур по Дунаю» 50
«Плыне качур по Дунаю...» 33
«Послѣдная забава» 22
«Пошов любко...» 39
«Приснив ми ся сон дивнейкый» 25
«Прощай мі, мила, прощай» 61
«Прощай, Росія, прощай, Кавказ...» 19, 55-71
«Прощай, станиця, прощай, Кавказ» 69, 70
«Прощайте, гори, прощай, Кавказ» 62
«Прощайте, гори, прощай, Тевкас» 59
«Прощаніє» 22

Р

- «Резервист» 22

С

- «Серед поля груша стоїт» 19, 60
«Сидить чѣсарь на тронѣ» 16
«Синя гора не орана» («Синя гора...») 19, 31
«Слухайте, гори, та й ти, Кавказ» 62, 64
«Спѣванка» 21

Т

- «Тужебница» 22

У

- «У поли верьба, коло ней вода» 20

Ф

- «Фантазія» 22

Ч

- «Чорна гора не орана» 16, 19, 60

Ш

- «Штырнастый рочок смутный настал» 60, 63

Я

- «Як єм ішов до Боснії на войну» 18

Резюме

Первая мировая война и карпаторусинская воинская песня

Воинские песни занимают важное место в карпаторусинском песенном фольклоре. В них отражена история многих войн, участниками которых были карпатские русины. Это духовное богатство уже давно стало наследием фольклористики. Воинские (а также рекрутские) песни фиксируют десятки фольклорных сборников, составителями которых выступили карпатоведы Ян Вондрачек, Исидор Биляк, Деzydерий Задор, Юрий Костюк, Пётр Милославский, Михаил Попадич, а со второй половины XX века – Пётр Линтур, Михаил Кречко, Зоя Василенко, Степан Мишанич, Орест Зилинский, Николай Мушинка, Михаил Гирык, Александр Дулеба, Юрий Харитун, Иван Ребошапка, Алексей Бевка и многие другие.

Первая мировая война существенно отражена в карпаторусинском фольклоре. С началом боевых действий появились первые записи воинских песен; они повествуют о трагических событиях и судьбе воина. Фактически, речь идёт о так называемой «окопной» народной поэзии. Создатели песен – вчерашние сельские парни, а ныне – фронтовики. Тексты песен – это эмоциональная оценка происходящего. Для окопной песенной поэзии характерно чётко выраженное авторское звучание. Вместе с тем, эти песни написаны под непосредственным и благотворным влиянием народной песенной традиции карпатских русин.

Summary

The First World War and Carpatho-Rusyn Military Songs

Military Songs have an important place in the Carpatho-Rusyn folklore. The history of many wars is pictured in these songs, as witnessed by Carpatho-Rusyn soldiers who fought in them. This spiritual wealth a long time ago attracted the interest of folklorists. Military (and also recruiting) songs were recorded in collections, compiled by Carpatho-Rusyn and other scholars like Jan Vondráček, Isydor Bilyak, Dezyderii Zador, Iurii Kostiuk, Pyotr Miloslavskii, Mikhail Popadych and from the second half of the 20th century – Petro Lintur, Mykhail Krechko, Zoia Vasylenko, Stepan Myshanych, Orest Zilinskyi, Mykola Mushynka, Mikhail Hiryak, Aleksandr Duleba, Iurii Kharytun, Ivan Reboshapka and Aleksei Bevka among others.

A significant place in Carpatho-Rusyn folklore is dedicated to the First World War. When the initial military battles occurred, the first military songs were recorded. They describe the tragic battles and the fate of individual soldiers. The true nature of these songs can be called „pioneering“ national poetry. The authors of the songs were former villagers who over night became frontline soldiers. The lyrics reflect the emotional experience of what was happening to the soldiers. The pioneering poetry is characterized by the clear representation of the author's voice. As a result, these songs have become part of the national musical tradition of Carpatho-Rusyns.

Песни с фронта,
опубликованные
в ужгородском издании
«Мѣсяцословъ»
в 1915–1916 годах

Battlefield Songs
published in Uzhorod's
“Annual Almanac”
during
1915 and 1916

В продолжение темы, озвученной в предыдущем материале (см. «Первая мировая война и карпаторусинская воинская песня»), публикуется подборка воинских (окопных) песен. Как удалось установить, в годы войны редакции карпаторусинских периодических изданий активно помещали на своих страницах тексты воинских песен. В первую очередь, речь идёт о популярном календаре-ежегоднике «Мѣсяцословъ». Анализ его публикаций за 1914–1916 годы свидетельствует о мощной волне творчества фронтовиков.

In order to expand the topic presented in the earlier material («The First World War and Carpatho-Rusyn Military Song») the following selection of military (pioneering) songs is being published. During the war years the Carpatho-Rusyn periodical press accurately reproduced the lyrics of these songs, in particular on the pages of the popular annual almanacs known as «Мѣсяцословъ». Our analysis of this publication illustrates the extent of folklorist's work in the period 1915–1916.

Подкарпаторусинская
баллада «Плаве кача
по Тисині» –
символ украинской
Революции достоинства

Автор обращает внимание на факт второго рождения старинной народной песни «Плаве кача по Тисині» – высокохудожественного образца народного творчества. Со времени Революции достоинства (Майдан, 2014) и последующей войны с Россией, которая продолжается по сей день, эта песня в Украине стала восприниматься как Украинский реквием. Она является наиболее узнаваемым музыкальным произведением. И это, конечно, вызвало интерес этнографов к истории песни. Источники свидетельствуют, что речь идет не об украинской, а карпаторусинской народной песне, известной с середины XIX века. Созданная народным автором на Подкарпатской Руси, она активно бытовала в народе и лишь в конце XX века была заимствована украинскими исполнителями.

В истории песни прослеживаются два этапа. Сначала это была песня о женской судьбе и смерти как выходе из ситуации, когда девушка, вопреки воле матери, не желала выходить замуж за нелюбимого. Но во времена Первой мировой войны народный автор внес определенные изменения в текст произведения. Она стала восприниматься как песня об убитом солдате, который уходит в вечный покой. И этот новый контекст чрезвычайно созвучен событиям, которые ныне переживает Украина.

The Subcarpathian Ballad,
«A Duck Was Swimming
Along the Tisa,»
as a Symbol of Ukrainian
Revolutionary Dignity

In this article, the author draws attention to the rebirth of an old folksong “Plave kachka po Tysyni” (“A Duck Was Swimming Along the Tisa”), as a high artistic image of folk creativity. From the time of Revolutionary dignity (the Maidan of 2014) and the subsequent war with Russia which continues to this day, this song has been perceived in Ukraine as a Ukrainian requiem hymn. Best known in its setting as a musical work, it has attracted the interest of ethnographers. Sources attest to the fact that it is actually a Carpatho-Rusyn folksong known from middle of the 19th century, not a Ukrainian song. It was composed by a folk author in Subcarpathian Rus’ and circulated actively among the people, and only at the end of the 20th century was it taken up by Ukrainian performers.

There are two stages apparent in the history of the song. Initially, the song was about the fate and death of a woman who refused to marry someone she did not love, and thus stood against her mother’s wishes. During World War I, a folk author made specific changes in the song’s text, and it was sung as a song about the death of a soldier who departs to eternal peace. This new text resonates superbly with events through which Ukraine is living at the present time.

К истокам
карпаторусинской
баллады
«Прощай, Росія,
прощай, Кавказ»

История народного песенного искусства знает много примеров творческих заимствований. Во время Первой мировой войны в Карпатах воевало много казачьих войск из Кубани – региона, исторически заселённого украинцами (ныне в составе России). Языковая и ментальная близость украинцев и карпатских русин способствовала тесным контактам этих воинов царской России с местным населением. Это сказалось на взаимообогащении, в частности, как украинского кубанского, так и карпаторусинского песенного фольклора. Автор исследует народную карпаторусинскую песню – балладу «Прощай, Росія, прощай, Кавказ», активно бытующую в Карпатах и известную в шести вариантах. Как оказалось, эту балладную песню карпатские русины заимствовали из репертуара кубанских казаков в годы Первой мировой войны.

On the Origins of the
Carpatho-Rusyn Ballad:
“Good Bye Russia,
Good Bye Caucasus
Mountains”

The history of the art of folksongs is marked by numerous examples of creative interaction. During World War I many Cossack troops from the Kuban region were engaged in the battles in the Carpathians. The Kuban, today located in Russia, has traditionally been inhabited by Ukrainians. The linguistic and cultural ties of Ukrainians and Carpatho-Rusyns were enhanced by the close contacts of Kuban troops from tsarist Russia with the local Carpathian inhabitants. This can be seen in the mutual influences evident in both Kuban Ukrainian and Carpatho-Rusyn folksongs. The author of this study looks at the Carpatho-Rusyn ballad, “Good Bye Russia, Good Bye Caucasus Mountains”, which today is well known in the Carpathian region in six variants. The study shows how during World War I Carpatho-Rusyns integrated this Kuban Cossack ballad into their own folksong repertoire.

Махмуд и Карпатская Мариам (Становление на Лемковине новой аварской поэзии)

Это, вероятно, одна из первых в Украине публикаций, посвящённых творческому пути самого известного в Дагестане литератора, основоположника новой аварской литературы Махмуда Магомедова (1873? – 1919), или просто – Махмуда. Литературовед Лев Жирков, открывая в 1923 году его творчество русскому читателю, подчеркнул, что влияние Махмуда на становление аварской лирики соразмерно роли А. Пушкина в русской литературе.

Вне поля зрения исследователей остаётся вопрос творческих инспираций и источника вдохновения поэта, написавшего прекрасный цикл лирических произведений. Вершиной цикла стала поэма «Мариам» – грустная песнь о неразделённой любви. Оказывается, эти произведения, ставшие основой новой аварской литературы, написаны в Карпатах во время Первой мировой войны.

В составе 2-го Дагестанского полка Кавказской (туземной) конной дивизии Махмуд зимой 1914/15 г. оказался в регионе верхнего течения реки Сян. Это – регион Восточной Лемковины, исторически заселённый карпатскими русинами, или лёмками (региональный этноним). Здесь, в Карпатах, состоялось знакомство Махмуда с христианскими традициями этого восточнославянского народа, благотворно повлиявшими на его творчество, а лик Девы Марии с русинской иконы (лемки называют свою покровительницу не иначе как Сята Маря, т.е. Святая Мария) побудил его к написанию поэмы. «Мариам» стала манифестом свободной от исламских законов и адатов любви.

Mahmud and Carpathian Mariam (The Source of Modern Avar Poetry in Lemko Region)

This is probably one of the first publications in Ukraine dedicated to the most famous Dagestan writer and founder of modern Avar literature Mahmud Magomedov (1873? – 1919), known simply as Mahmud. In 1923, the literary scholar Lev Zhirkov introduced the work of Mahmud to Russian readers, pointing out especially his role in the founding of modern Avar poetry, similar to that of Alexander Pushkin for Russian literature.

Scholars still speculate on questions concerning the inspiration and the source of Mahmud's amazing lyrical cycle of poetry. The ultimate achievement in this cycle is the poem «Мариам», a ballad about undying love. It turns out that all these lyrical works that became the root of new Avar poetry, were written in the Carpathian mountain region during the First World War.

In the Dagestan Second Regiment of the Russian imperial Caucasus Cavalry during the winter of 1914/1915 Mahmud found himself in the Upper San River region. This is the eastern part of the Lemko region, historically inhabited by Carpatho-Rusyns, or Lemkos (regional ethnonym). Here in the Carpathian Mountains, Mahmud witnessed the Christian traditions of this East Slavic people, in particular the image of the Virgin Mary from the traditional Rusyn icon which Lemkos call their patron Сята Маря, or Saint Mary. The image inspired Mahmud to write the poem «Мариам», which became a manifesto of Islamic law regarding so-called free love.

Наукове видання

ПАДЯК Валерій

**Плавє кача по Тисині... :
Перша світова війна у карпаторусинському
пісенному фольклорі**

Монографічне дослідження

Коректор: Г. Тамаровська

Видавництво Валерія Падяка

Ужгород, 88006, вул. Гагаріна 14/3,
тел. (0312)-693132, 0503724404

E-mail: <padiak.valeri@gmail.com>

www.padyak.com

Свідоцтво Держкомінформу України
серія ДК № 963 від 20.06.2002 р.

Оригінал-макет Л. Ільченко

Замовлення № 340. Підписано до друку 1.09.2017 р. Формат 60х90/16.
Папір офсет. Гарнітура: Times. Друк офсет. Умов. друк. арк. 7,37. Тираж 300 прим.

ТОВ "РІК-У"

м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року

